

Листи послушниці

ГВІДО ПЬОВЕНЕ

Малюнки О. Овчиннікової

РОМАН У ЛИСТАХ

Лист I.

Від Маргеріти Пассі, послушниці монастиря на горбах, донові Джузеппе Скарпа, канонікові собору.

Ваші відвідини монастиря, куди Ви приїжджали сповідати нас, справили на всіх таке сильне враження, що я врешті наважилася довіритися Вам і спитати у Вас поради. Прощу Вас, як свого сповідника, не розголошувати цього листа.

Я та дівчина, що сповідалась у Вас останньою. Ви, мабуть, помітили, що я неохоче пішла від вас. Я так і не сказала Вам всього, хоча й мала спочатку твердий намір зробити це. Проте, якщо не помилляюся, Ви поставились до мене з особливою увагою: можливо, знали, що я незабаром маю прийняти постриг, а, може, відчували, що мене щось мучить. Деякі Ваші запитання, як мені здавалося, делікатно заохочували мене звіритися на Вас. Мені, звичайно, набагато легше говорити про все це в письмовій формі, тим

більше, що перш ніж розповідати свою історію, я мушу пояснити, як опинилася в такому становищі, і пригадати деякі подробиці. Я заберу у Вас кілька годин, але думаю, що для Вас вони не будуть втраченими, бо змартнованим скорше можна вважати той час, який не використано для спасіння заблудлої душі. В своїй тривозі напередодні такого серйозного кроку я можу звернутися тільки до надійного сповідника, і мене не повинні спиняти побоювання, що я потурбую його. А гризота моя, отче, спричинена тим, що я не певна, чи правильно зрозуміла своє по-клікання.

Я пишу, а в мене перед очима невідступно стоїть образ святої Джустіни, який я бачу з раннього дитинства, відтоді, як дід вініс його в мою кімнату і почепив над дверима на двох цвяхиках. Очі, звернені до неба, стовбур пальми за плечима, рана на грудях, ноги не торкаються землі — ця картина відігравала у моєму житті неабияку роль. Не подумайте, що я відхиляюсь від теми. Сама суть моїх побіжних зауважень така неясна і плинна, що я не можу ні зробити якогось обґрунтованого висновку на їх підставі, ні вибрати серед них найстотніші. Мені залишається тільки записувати так, як вони ви-

никають, і просити Вас розтлумачити їх мені самій.

Останні роки моого дитинства я прожила з дідом і бабусею недалеко від моєї нинішньої оселі, в жовтій віллі, яку Ви минаєте, під'їжджаючи до нашого монастиря. Батько мій помер, коли я була зовсім маленькою, і я його не пам'ятаю; мати, молода жінка, вихована на звичаях минулого століття, жила більше серед друзів, ніж з рідною, переживаючи любовні розчарування та плекаючи фантастичні мрії в своїй зеленій кімнатці на горішньому поверсі. Вона не балувала мене своєю увагою, бо не знала, про що можна говорити з малою дитиною, проте мала намір зав'язати зі мною палку дружбу, коли я трохи підросту; через це вона ревниво-насторожено ставилася до всіх, кого я любила, і тих, що оточували мене взагалі. Я жила досить щасливо з дідом і бабою та гувернанткою: мене вважали меланхолійною дитиною, позбавленою материнської ласки, і через це оточували ніжною турботою. А мати, хоч як мало зусиль докладала до моого виховання, ненавиділа всіх, хто був близький зі мною, обвинувачувала їх у тому, що вони відривають мене від неї; час від часу вона проганяла подруг та звільняла гувернанток, порушуючи спокійний і одноманітний плин моого життя. Тому зелена кімната і події, що назрівали в ній, завжди провіщали якусь погрозу. Щодо переживань матері, то я частенько чула, а іноді й бачила, як вона ридає. Очі її були сухі, волосся скуювджене, на блактих щоках виступали червоні плями — все це свідчило про її тяжкі любовні муки. Інколи, бажаючи зблизитися зі мною, мати кликала мене в свою кімнату; висока, бліда, худорлява, з темно-рудим волоссям, в халаті фіолетового кольору, вона рвучко цілавала мене, садовила на дзиглик біля своїх ніг, розгортала книгу казок, яку вона вважала найбільш дійовим засобом для зближення наших душ в атмосфері взаємної симпатії. Вона читала вголос, час від часу поглядаючи на мене. Та бачила вона лише насуплену, дурнувату, неуважну маску, яка буває у дітей з запізнілим розвитком. Вона просила мене коротко передказати прочитане і, не отримуючи відповіді, з виляском захлопувала книгу. Я була для неї прозаїчною дитиною, позбавленою всякої уяви — і вона мала рацію. Досить мені було почути про Ослячу шкіру, або про те, як сміється чи плаче Попелюшка, як відразу моя душа ставала холодною і черствою, мов у старої людини. Та не мені судити себе.

Мій дід, худий, червонощокий, з великими руками і маленькими блакитними очима — гострими, мов голки — розганяв свою нудь-

гу, никаючи по будинку з терпужками, молотком та обцен'ями: тут заб'є гвіздок, там підлагодить віконну раму або двері. Він був скунський, але не настільки, щоб зовсім позбавляти себе радощів життя: він нє відмовляв собі ні в чому, але наполовину урізав усі потреби тим, що приймав людей середнього стану, тримав практичних, але надто простих служників, ів тривну їжу, приготовану сяк-так. Ця скупість стала майже релігійним принципом нашої сім'ї, і дідусь звичайно називав її «маленькою жертвою». Якось зимового ранку, прокинувшись серед райського рожевого сяйва (це сонце забарвило білі стіни моєї кімнатки), я побачила, як зайшов дід і почепив над дверима святу Джустіну, в якої мені довелось одного разу спитати поради в серйозній справі.

У бабусі було бліде широке обличчя, вицвілі блакитні очі і пухкі сентиментальні уста. Вважаючи, що карати мене не можна, бо я надто мала і дуже вразлива, вона винайшла засіб проти моїх дрібних гріхів: читала мені довгі листи, написані буцімто самим Ісусом, які звучали як ніжний і воднораз урочистий докір. Отак вона підтримувала цілий рік дух Святого Різдва і використовувала кожну мою витівку як новий привід для сліз і поцілунків, знімаючи з себе в такий спосіб осоружний обов'язок наставника. Справді, читаючи ці листи, вона врешті сама відповідала на всі обвинувачення й захищала мене перед небом.

Остання гувернантка, яка стала свідком моого нещаствя, була гладкою, доброю й відданою жінкою. Ощадлива й благочестива, вона не вживала косметики, хоч інколи дозволяла собі домашнє кокетство: на кухні підфарбовувала вуглинкою вії. Коли я гравася в саду, вона раптом з'являлася переді мною, вбрана в довгу чорну спідницю, що закривала її ноги з набряклими венами, та в темно-червону блузку, огryдна, рум'яна, із перетягненою талією, щоб здаватись стрункішою, хода її була тиха й м'яка, а вираз обличчя якийсь дурнуватий. Беручи мене за руку, вона з серйозним виглядом шепотіла:

— Ходи зі мною, тобі лист.

Бабуся Джулія чекала на мене в кріслі, що стояло поряд з ліжком. Вона кликала мене до себе, садовила на коліна, обіймала і цілавала донесхочу, а потім надівала окуляри і вимала з-під молитовника на нічному столику листа. Обережно розгорнувши його, вона передусім дивилася на підпис і шепотіла мені з таємничим виглядом: «Господи!». І після паузи, впевнivшись, що я збагнула всю урочистість події, починала читати: цього ранку, я наприклад, допізна залежалася в ліжку або образила садівника. Гувернантка теж залишалася послухати, во-

на стояла опустивши руки, на очах у неї побліскували сльози.

Якесь солодке почуття огортало мене, коли я слухала листа. Звичайно я ставала навколошки на ногах у бабусі і, охопивши її за шию, втуплювалася в дзеркальце, що висіло позаду крісла. По моїх надутих щічках котилися сльози, очі робились великими, обличчя витягувалось, але залишалося спокійним і зачудованим. Іноді, не соромлячись своїх почуттів, я тихенько склипувала. Бабуся, якій було дуже важко читати лист, що його вона тримала над моєю головою, злякано замовкала, але я не плакала, а, навпаки, тут же починала благати її читати до кінця. Та скоро вона починала, як я раптом заходилася нестримним плачем. Тоді гувернантка гладила мене по голові тремтячою рукою і ке зла, що ніколи ще не бачила такої хитрі дівчинки, бабуся пригортала мене до грудей і, щоб заспокоїти, затискувала мені в кулачок листа; вказуючи очима на кімнату матері, вона казала: «Бачиш, твоя бідна дитина розуміє навіть надто багато». Нарешті гувернантка забирала мені, обнявши за шию, вела на кухню, щоб заспокоїти. Та головною нагородою для мене завжди був лист, що я його одержувала в подарунок. Я блаженствувала, перечитуючи листа, я ніби хотіла продовжити докори сумління, а це, на її думку, могло спричинитися до небезпечних наслідків. Вражена моїми переживаннями, вона хотіла забрати листа, запевняючи мене, що ці обвинувачення дуже перебільшені. Та я мовчки підводила на неї очі, повні великих іскристих сліз, що тихо падали з вій, мов намистинки.

— І в кого вона вдалася така? Хоч нічого не кажи їй, щоб не поранити дитячого серця. Навіть цього для неї забагато, — говорила добра бабуся, а я, натішившись удосталь, клала листа до інших, які зберігала в своїй кімнаті, в пачці, перев'язаній барвистою шовковою стрічкою.

Може, я надто багатослівна, та я звертаюсь до Вас за порадою і хочу, щоб Ви мене зрозуміли. На мою думку, в справах спасіння душі не можна поспішати, тож і розповідь не повинна бути похапливою.

Чи ж можливо, запитаете Ви, щоб дитина дев'яти-десяти років вірила, що бог може написати листа? Правду кажучи, я не тільки не вірила цьому, а ще й була твердо впевнена, що листа писала бабуся. Проте ця обставина аж ніяк не турбувала мене: я не вважала, що це суперечить їх надприродному походженню. Як могли поєднуватися очі два протилежні погляди — питайте не мене, а те дитинство, яке спокійно сприймає все, що бачить довкола себе, не вдається до критики чи порівняння, уникає будь-яких підозрінь, які непокоять його, і, коротше ка-

жуки, процвітає в своїй непорочності. Хоч я знала, що ці листи були витвором рук бабусі Джулії, та від цього моя віра в надприродне не згасала, навпаки, я ще глибше промалася нею, вона з дня на день дужче полонила мене, і я мала про що думати з ранку й до вечора.

Оця плутаниця віdbivalasя й на всіх моїх розвагах. Цілі дні я прогулювалася по садочку на терасі, гратчасту огорожу якого прикрашали статуетки з благородного каменю: Нептун з дельфіном, оголена Венера, Діана з місяцем в ногах. Слово «прогулювалася», ніби не зовсім доречне щодо маленької дівчинки, найбільш віdpovідало моїм діям. Я походжала, поринувши в свої думи, мліючи від подихів вітерця, який, здається, несе з собою розлиті в повітрі барви; до того тонкі, що око неспроможне вирізнати їх. Піднімала камінці і знову впускала додолу, торкалась мімози, щоб подивитися, як вона одразу никне, проводила пальцем по зборках одежі якого-небудь божества, розглядала жовту акацію, висаджену в засклених ящиках уздовж фасаду будинку, ліниво підбігала до голуба, який видьобував щось із землі, і зупинялася напівдорозі, підймала пальцями схилену квітку гвоздики, не зриваючи її. Інколи я цілій день гралася у божественній гру. Я розважалася, визначаючи, які предмети належать небу, а які пеклу. Бож, звісно, все, що я бачила довкола себе, розподілялось між цими двома царствами, що змішувались між собою, мов ті потоки теплого й холодного повітря. Звичайно, акація була райською рослиною, а шавлія пекельною. Я не можу без усмішки згадати ці зображення моєї простодушної віри — наслідок бабусиних листів; але безперечно одне: жоден ботанік, жоден ентомолог не могли б скласти класифікацію точнішу за мою, де було твердо визначено, куди віднести дану особу, тварину, рослину або неживий предмет. Якщо ж Ви знов цілком резонно запитаєте, чи я справді щиро вірила в ці химери, я повторю Вам свою попередню віdpovідь: не те, щоб вірила, а скоріше співіснувала з цими думками, що плутались на поверхні моєї свідомості.

Увечері, одна в своїй кімнаті, я давала волю ємуткові. Вікно виходило в сад, а далі між горбами виднілась рівнина, що тягнеться вздовж ріки По: безлюдний пейзаж, тільки й запам'яталось, що дві миршаві пальми й туман, пронизаний віdbliscками згасаючого дня. Місяць зринав над рівниною, зеленкуватий, далекий в цій сумній безмежності, потім він ставав дедалі близчим, золотистішим, аж поки довколишній краєвид, а також речі в моїй кімнаті не спалахували якимсь живим промінням, що мінилося всіма кольорами веселки, дивуючи око все но-

вими, дедалі сильнішими барвами. Довгий час я перебувала в якомусь заціпненні, далі до моєї вуха долинало цвірчання коників, і моя свідомість прокидалася. Часом я підходила босоніж до письмового столу, запалявала свічку й відповідала Христу. Я прохала його, щоб гувернантка якомога більше залишалася зі мною, щоб мати забувала покликати її від мене, і щоб дідусь і бабуся не помирали. Те, що я вперше у житті знайшла підтримку й любов з боку двох немічних старих, можливо, назавжди спрямувало мою вдачу в певне річище. Вже тоді я вважала любов чимсь скороминучим і непристойним, радше своєю власною вигадкою, ніж природним людським почуттям. Звісно, ця думка була ще плутаною, та пізніше, згадуючи свою любов до двох людей, котрим так мало залишилось жити на світі, я не дуже вірила в існування взаємних почуттів: вони здавались мені витворами нашої фантазії. В мені дедалі більше утвежджувалось рішення жити завжди самотньо — покликання, про яке я й хотіла б порадитися з Вами.

В отаких дрібних душевних протирічях я й зростала — слухняною, пасивною, некмітливою. Ви вже, очевидно, постерегли те, що наука важила небагато в моєму вихованні. Я вчилася екстерном у школі при монастирі, де незабаром маю прийняти постриг. Зі мною вчилося з двадцять дівчаток; всіх нас навчали абияк, ніякої особливої культури не прищеплювали, виховуючи з нас провінціальних дружин. Школу я відвідувала нерегулярно, а під час уроків сиділа, вступившись у небо за вікном, пускаючи повз вуха те, що говорилося в класі. Перебуваючи в цих похмурих стінах, що бачили не одне покоління учнів, позбавлених будь-яких почуттів і фантазії, я немовби владала в якийсь транс. Не

раз, бувало, вчителька спускалася з кафедри, непомітно підходила до моєї парті, брала мене за підборіддя й повертала голову до себе — я вперто відводила очі вбік, тупа, байдужа, смутна, без тіні усмішки на устах. Я була довготелеса, але з круглим обличчям і надто великою головою, з якої звисала важка грива темно-рудого волосся, що надавала мені вигляду дорослої — така ж, як і в моєї матері, тільки трохи світліша й пишніша. Та й вираз моого обличчя був надто серйозний для дівчинки моого віку.

Якось одного теплого весняного дня, трапилась подія, що мала вирішальний вплив на мою подальшу долю. Півдня минуло в шкільніх тривогах, і я поверталася додому; душа моя жадала нових почувань і виявів любові. Тоді у нас в домі була служниця Марія — з місцевих дівчат, ві очезна, худорлява, з чорними блискучими і очима на квадратному обличчі; іноді, в спеку, моя гувернантка, ледача й надміру гладка жінка, доручала їй доглядати мене. Ніхто ніколи не міг примусити мене бігати або грatisя, але нікому також не вдавалося прив'язати мене до місця: я завжди мляво прогулювала, підштовхувана якимсь тупим, одноманітним, безнастанним збудженням. Того дня я з годину гралася під наглядом служниці; вона дуже лагідно розмовляла зі мною і час від часу гладила мене по голівці. Я байдуже сприймала її пестощі, а коли мені набридло грatisя, підвелася і попрямувала в дім. Я зайшла в кімнату бабусі, що саме відпочивала в кріслі. В її широко розплаощених очах відбивалося спокійне зелене світло, що струменіло крізь жалюзі — таким буває сонячне проміння в лісі. Зачувши мої кроки, вона повернула голову до дверей і примуржила короткозорі очі. Нарешті вона побачила мене і розкрила руки для обіймів, все ще мружачись.

— Що гарне скаже мені моя люба дівчинка? — спітала вона.

— Нічого, — прошепотіла я.

— Справді нічого? — допитувалася вона, пестячи мене. — Хіба тобі нема чим похвалитися своїй бабусі?

Ви, певно, осудите мене за те, що саме тепер, признаючись у гріхові, — який. Вам, можливо, відастся дрібницєю, а мені згубив усе життя, — я водночас намагаюсь виправдати свій вчинок. Мій гріх мав одну лише спонуку, а саме, вдячність за всю ту ласку, яка освітлювала мое майже сирітське дитинство. Я не хотіла, навіть боялася здатися черствою й побачити розчарування в очах, що з такою ніжністю й заохоченням дивилися на мене. Тільки тому я спробувала знайти якесь горе, справді гідне того, щоб вилити його перед бабусею, відповісти на її любов якимсь незвичайним признанням.

Тож з очима повними сліз, я прошептала їй, що Марія била мене.

Бабуся взяла мене за підборіддя і пильно подивилася мені в очі. Але нічого не змогла в них прочитати, бо я змалку навчилася нічим не виявляти своїх почуттів: очі мої немовби затягувались пілівкою, і ставали непроникними.

— За що ж вона била тебе?

— Не знаю.

— Коли?

— Вона завжди б'є мене.

Бабуся зблідла, рвучко підхопилася з крісла і вивела мене за двері.

— Іди до себе в кімнату, — схвильовано сказала вона. — Ми покличемо тебе.

Я зайшла в свою кімнату й простяглася на ліжку. Тут теж були опущені всі жалюзі, тільки сутінки були якісь бліші; внизу, в бабусиній кімнаті, дерева заступали вікна й забарвлювали світло в постійний зеленкуватий колір, в моїй кімнаті, поверхом вище, куди не сягали їх верхівки, світло й сутінки чергувались між собою з м'якими переходами і тими несподіваними проясненнями, від яких раптово блідло обличчя. Я думала про свою брехню, зовсім не засуджуючи себе, бо причиною і вправданням була любов до бабусі. Мені було навіть приємно, я вдовольнила свою гордість. Отак міркуючи, я не відчувала провини, як дитина, що, керуючись своїми дитячими почуваннями, тішить себе обманливою думкою, що вона страшенно хороша і що всі мусять її любити.

Раптом внизу почувся різкий чоловічий голос, потім плач жінки, мабуть, Марії, хтось почав підіматися сходами, двері розчинилися і зайшов дід із своїми нерозлучними обченськими й молотком.

— Це правда, — спітив він, — що Марія била тебе?

Я вважала, що не завинила, а зробила добро. Тому ствердно кивнула. Дід зрозумів мене.

— Коли вона била тебе востаннє?

— Після сніданку — в саду.

Він довго дивився мені в очі. Під цим нещадним поглядом душа збурилася, розум затуманився і в серці закипіла лютъ.

— Брехуха! — нарешті сказав дід. — Я давно знов, що ти брехуха й лицемірка. Так, дуже давно. Тебе б різкою виховувати. Сьогодні, коли ви були в саду, я працював на башточці, прилаштовуючи скриньки для квітів. І час від часу поглядав на вас. Ви сміялися й жартували.

— Неправда, — сказала я і відчула, що мої очі стали непроникні й холодні, мов дві крижинки. — Неправда. Вона б'є мене.

— Даю тобі півгодини, щоб подумати. Я зараз спущуся в хлів. А коли повернуся, ти признаєшся, що збрехала.

Дід пішов, залишивши двері відчиненими. Я підскочила до них, зачинила, хрюснувши, впала на ліжко й розридалася. Ця жорстокість, проти якої так повстала моя душа, зовсім засліпила мені очі — вони вже не бачили правди. Марія тут була ні при чому: я не мала наміру вчинити їй зло — брехня раптом стала для мене найдорожчою часткою моєї душі, яку я ревниво оберігала проти жорстоких і несправедливих зазіхань. Слова діда — лицемірка і брехуха — були для мене страшним ударом. Я не припускала, щоб ті, кого любила, могли відкінути мою любов саме через те, що я так широдоводила її, хай навіть вдаючись до брехні. Мене можна було звинуватити в чому завгодно, але тільки не в нещирості. Плачучи, я мимоволі задивилася на любой образ святої Джустіни. Зведені в небо очі, схрещені на грудях руки, пальмова гілка, притиснена рукою до грудей, — все це посилювало мій смуток і жах перед будь-яким моральним насильством, утверджуючи в мені бажання залишатись самотньою.

Над дахом вілли височить відкрита башточка з великим годинником, що давно вже не показує часу. До неї від моєї кімнати вели сходи. Я нишком вислизнула за двері, піднялась ними й опинилася на свіжому повітрі. Серце мало не вискакувало з грудей. Краєвид під мною коливався в гарячому, трепетливому мареві. Від цього трепетіння та гострого запаху ванілі й настурцій, що стояв над садом, у мене запоморочилася голова. Приплюсивши повіки, я спостерігала блискотливе мерехтіння, гарячий вітер ворушив мое важке волосся. Якось підсвідомо я раптом опинилася віч-на-віч з часткою свого Я, винною в брехні, до того моєю, до того невідривною від моєї любові, що я ладна була битися за неї проти цілого світу. Десь туркотав голуб, під чиїмись ногами рипів гравій.

— Он де вона! — долинув до мене жіночий голос із саду. — Схovalася на башті!

І тут я злякалася, мене пройняв дрож, я залізла в куток, присівши за скриньками з квітами. Я не змогла б пояснити доладу, що відбувалося в моїй душі в ці хвилини збентеження й переляку, в пам'яті зринають якісь дивні, уривчасті спогади. Я ніби чим-дуж тікала від переслідування — в той моральний захисток, яким для мене стала моя брехня.

— Так ось де ти, брехухо! — почула я голос діда. — Ти ще й ховаєшся!

Я відчула, як хтось взяв мене за підборіддя, силкуючись підняти його.

— Та хоч глянь мені в очі! Що — соромно?

Але шия не згинала: вся моя воля до опору, зосередившись в ній і діючи самостійно, зробила її до того твердою, що вона

здавалась витесаною з каменю. Зіниці виглядали крізь щілини повік, як у мерця. Нарешті я відчула ляпас, який однак не завдав болю скам'янілому обличчю. Розплющила очі: я була сама. Мені вдалося захистити себе від насильства й страху. В душі вже не було злоби, я знову заспокоїлася. В свою кімнату я спускалася з усмішкою на устах. Глянувши на святу Джустіну, я відчула, що мое сумління абсолютно чисте. Я навіть писала собою. Будь-які докори сумління відступали перед відчуттям моральної перемоги, і лише тепер, коли мій розум став зрілим, я бачу, якої помилки я припускалася тоді. І взагалі, я не могла довго перебувати в напруженому стані. Подивилася у вікно на краєвид, що поставав у м'яких барвах під сяйвом призахідного сонця, подумала про бабусю, яка любила мене, про діда, который вважав мене брехливою й безсердечною, і, охоплена ніжністю, схилила голову.

От я й розповіла Вам про свій гріх, про те, з яким смаком я брехала, про нерозумне задоволення собою. Я не хочу вигорджувати себе перед Вами — перед лікарем, від якого чекаю діагнозу своєї хвороби. І все ж скажіть: хіба заслуговувала я на та-кий жорстокий осуд?

Пізніше, вмившись і заспокоївшись, я спустилася вниз. Та не заспокоїлись інші. Бабуся Джулія з опухлими від сліз очима сиділа в кріслі. Гувернантка стояла біля неї і теж тихо плакала якимись масними слізами. Коли я підійшла до них, бабуся обняла мене, довго притискала до себе і нарешті шепнула:

— Що ми наростили, дитинко моя? Ой, чує мое серце, біда буде.

І справді: мати, почувши в дворі крики й лайку, здогадалась, що я щось вчинила. Саме в ці дні вона гірко переживала свою сиротність, скаржилася, що ніхто їй не допомагає. І коли я плакала біля вікна своєї кімнатки, а бабуся бралася за перо, щоб устами господа-бога засудити мій вчинок, мати спускалася вниз з твердим наміром сказати своє авторитетне слово й підтримати свій престиж. Вона недоладно викрикувала на мою адресу такі образливі й грубі слова, як «брехуха», «хвороблива», «зіпсована»; бабуся злякалася і тільки белькотала у відповідь: «Та вона ж іще дитина».

— Зрештою, — скінчила моя мати і пішла до дверей твердим кроком, гулаючи підборами, що аж ніяк не в'язалося з її тендітним виглядом, — зрештою, я ясно побачила одне: у цієї дитини надто важка вдача, і для її виховання ваші сентиментальні методи аж ніяк не придатні: вона виросте пещеною й дурною. Я її віддам до пансіону — в Рим або в Мілан.

І знов піднялась до себе в кімнату, залишивши бабусю в тому стані, в якому застала її перед цим.

— Важка вдача! — повторювала бабуся, пригортаючи мене до себе. — Чотирьох рядків виявилось досить, щоб ти заплакала, повіривши, що то був лист від самого бога! Так знай, бідолашко: це я сама писала тобі всі оті листи. Але не в цім річ: вона з ревнощів хоче розлучити мене з тобою.

Бабуся не спала всю ніч, знаючи, яка мати непохитна в своїх рішеннях, а вранці розбудила мене, щоб повести до одного ченця, свого сповідника. Вона й сама доладу не знала, про що говоритиме з ним, лише туманно уявляла, як благатиме врятувати мене й себе.

Чернець був з монастиря, розташованого недалеко від нас, його наставили духовником до однієї церковки, куди вчали про чани. Коляска йшла дорогою, що звивалась поміж горбами. Ми сиділи, побравшись за руки, і дивилися вперед заплаканими очима. Краєвид був сумний і напрочуд гарний, він скидався більше на картину, ніж на витвір природи. Вдалини, з-за горбів на рівнині, виступили два рожевуваті замки, далі пролягав видолинок, порослий зеленою травою, де паслися череди білих корів. Нарешті ми підійшли до храму в стилі барокко, він був схожий на короб, побілений цинковими білілами. Всередині ми на якусь хвильку опустилися на коліна перед Мадонною, благаючи її врятувати нас з біди, потім пройшли через ризницю, піднялись вузенькими сходами і постукали в двері келії ченця-сповідника. Він стояв посеред кімнати і очищав ножиці від травинок, що позастрягали в щілині навколо гвинтика. Келія була чисто віблена і майже гола, на одній із стін висіли граблі, свідчення про селянське походження ченців ордену. Всі вони були вихідцями з довколишніх сіл і кожного свята провідували свою рідню; вдень вони працювали на полях, не минаючи нагоди продати святу картину якому-небудь перехожому селянинові.

Побачивши нас, він відіклав убік ножиці і посадовив бабусю. Волосся його було білебіле, обличчя повне, але бліде з блаженним і тупим виразом. Розмовляючи, він піднімав одну руку, непропорційно коротку в порівнянні з його опасистим тулубом, друга — пухкенка з зібраними докути пальцями — звисала нерухомо, ніби омертвіла. Коли стара почала виливати перед ним своє горе, він урвав її одним із своїх плавних жестів, погладив мене по голівці, дав довгий медяник, посыпаний дрібним цукром — такі вони продают прочанам — і сказав мені вийти на балкон. Я вийшла і прикинулась, ніби замінувалась монастирськими садами, що спускалися схилами аж на рівнину, та виноградниками, над якими в промінні вранцішнього сонця висів жовтавий серпанок туману; він

не приховував речей, а навпаки робив їх ще рельєфнішими і водночас якимись далекими й сумними. Я намагалась підслухати, про що йшла мова в кімнаті.

Взявиши бабусю за руку, отець-сповідник почав утішати її.

...Так, він розуміє, як важко розлучатися з дитиною, яку вона стільки виховувала, розуміє її біль, але з іншого боку, хіба можна опиратися волі матері? Краще погодитися... Бабуся гикнула. Чернець заговорив іншим тоном.

— Якщо (судячи з її слів) дитина досі росла надто ніжною, самотньою і вразливою, то чи не краще б їй якийсь час пожити в общині, що ввела б її в суровіше життя; до нього вона все одно муситьиме призвичаюватись в майбутньому... (Дуже коротка мовчанка.) ...Але хіба справді є потреба посилати дівчинку так далеко — до Мілана або до Рима? Звичайно, у великих містах чудові духовники, але ж так далеко від дому... А хіба у нас нема хороших ченців? Якби вона, наприклад, перейшла жити до монастирської школи... — I так ніби бабуся Джулія ніколи не була там, він почав вихваляти начальницю, вчительок, харчування, гігієну, святкування іменин тієї або іншої учениці, обіцяв замовити своє авторитетне слово, щоб черниці ласково ставились до мене, враховуючи мою ніжну вдачу.

— Хіба ж не можна владнати цю справу в такий спосіб, щоб усі були задоволені? Ми б виконали бажання матері і зробили благо дитині, залишивши її біля себе.

Мовивши це, він покликав мене в кімнату, погладив по голові, запитав, чи хотіла б я жити з моїми вчительками й товаришками по школі, розцінів мої відповіді як згоду (бо мені просто не хотілось суперечити йому), дав мені ще один медяник і розпрощався з нами. Бабуся була в піднесеному настрої. Її уже було здалося, що я поїхала геть до одного з тих далеких міст і нас навіки розлучили безжалісні, недобрі люди. Тепер же вона заспокоїлася, з'явилися навіть нові солодкі мрії: бабуся вже уявляла свої часті відвідини монастиря, розмови з черницями, яким вона пояснюватиме кожен мій вчинок, кожну думку, а також потаємні причини моїх примх. Цілий тиждень вона ховала мене, так ніби хотіла примусити матір забути про мене; вона не наважувалась навіть зазирнути в мою кімнату, а слуги, співучасники її гри, поводились так, наче мене зовсім не було в домі. Взявиши на підмогу діда, вона розповіла все матері, яка в цю мить думала про щось своє, і дістала її згоду.

Багато було плачу в ці дні. Гувернантка поїхала геть, дід і бабуся подарували мені свої фото, увечері я лягала спати, мокра від чужих сліз. Я мовчала й ніяк не виказувала

свого горя. Нарешті одного червневого дня, надвечір, бабуся і я знов сіли в екіпаж. Я не промовила й слова і похмуро відмовчувалась, слухаючи втішливі слова та побажання. Я пильно дивилася на рідну оселю, прощаючись з квітами й деревами, що так багато важили для мене в дитинстві, скорше ненависному, ніж любому: з пишною магнолією, що п'янкими паощами проводжалася мене, вишнею, всипаною зеленими пуп'янками, яка веселила мое серце білим цвітом, коли я підходила до вікна напровесні, з жасмином, ваніллю, настурціями та шавлією. Віддаляючись, вони щомить меншали, а потім злилися в невиразні плями. Прощаляся з життям ніжної любові, мрій, молитов, поривів доброти, і там, разом із старими, з челядю, з мріями, залишалась моя непорочність, що пильно дивилася мені вслід. Тривожний захід, багряніший ніж звичайно, розгорявся над найніжнішим краєвидом світу, і на хмарах, на зелені, на переходах немовби перебігали відблиски далекого багаття. Дзвіниці й будинки блідли, мов місяць перед білого дня, сонячні промені, стелячись по рівнині, якою ми їхали, перетворювали луки й виноградники на сліпучо-блій міраж. Над обрієм нерухомо звисали відшліфовані вітром хмари, забарвлені в ліловий і яскраво-червоний кольори, кольори, які вже відмирали на зелені; навколо розлилося якесь несказанне трепетне блаженство. Лишивши позаду цей краєвид, ми зупинилися перед вже знайомими Вам дверима.

Я не хочу забирати у Вас час розповідями про прощання з бабусею та мої перші дні в монастирі, але, гадаю, замість цього все-таки варто було б описати його, бо Ви були в ньому лише один раз, та й то мимохідь, бо поспішали до каплиці. Спочатку цей будинок належав землевласникам, в середині вісімнадцятого століття якийсь дрібний шляхтич перебудував його на взірець замка, а пізніше передав черницям. Ви, напевне, пам'ятаєте штучні бійниці та вікна на видовженому низькому фасаді. Внутрішні приміщення, перероблені згідно з потребами школи — коридори, загальні та окремі спальні кімнати, вибілені вапном стіни — багато чим нагадують про колишніх власників будинку: сімейні портрети, особливі малесенькі, виткані з шовку gobelensi, що їх так цінували черниці, рукоділля останньої власниці маєтку. Перед фасадом зеленіє луг, перетяtyй навхрест двома алеями, що ділять його на чотири частини; на кожній з них колись росла пальма. Одне крило будинку закінчується довгою верандою, обвитою виноградом, яка тягнеться аж до загороди, де тримають курей, кролів та свиней. Життя черниць і моїх товаришок проходить між молитвами, скupими фінансовими розрахунками та сіль-

ським господарством: не раз начальниця переривала урок і йшла в прийомну, щоб домовитись за гарбу сіна або кілька пар голубів. Тварин доглядають послушниці в чоловічих черевиках, довгих спідницях, з грубими голосами; вранці вони подають ученицям каву з молоком, наливаючи її з лійки. Я росла здорововою дівчиною, що пашіли рум'янцем — мені пішло на користь повітря гір, на які дивиться пансіон, на відміну від будинку діда, що виходить вікнами на рівнину. Оце є миршаве і грубе Венето — сумний патріархальний закуток, скрашений де-не-де грою світла. Пальми, будинки глибоко вросли в землю, цей край багатий тільки на барвисті тумани та місячне сяйво.

Вас, можливо, здивує, чому, розповівши вам стільки подробиць із свого дитячого життя, я майже не згадую свої юні літа, які важили в моєму житті набагато більше. З дня переїзду до монастирської школи для мене почалися одноманітні, невиразні роки — жодної яскравої події, жодної живої постаті — пусті й безрадісні, вони нічого не лишили по собі. Може, я нездатна проникнути в їх суть, але чи ж багато слів потрібно для того, щоб змалювати глибокий сон?

Грубість, неможливість побуди на самоті, ненависна компанія за столом, в спальні, на прогулянці — все це дуже швидко засушило мое серце й душу. Я стала слухняною й черствою, розклад і накази водили мене з кімнати в кімнату. Постійне перебування перед черницею і товаришком — не тому, що вони були черницями чи товаришками, а тому, що я взагалі дика за вдачею — вбивало в мені всі хороші, ніжні почуття. Я сама викинула з голови всякі спогади дитинства, немов сковала їх в якусь порожню посудину. Нестерпна присутність сторонніх, практичність і жорстокість співжиття, осуд «вільно-думства» — все це спричинилося до того, що я почала жахатися своїх мрій. І віра моя вже не була такою простодушною, як раніше: тільки-но я ставала на молитву поруч з якоюсь із учениць, як рай і пекло переставали існувати для мене; я вірила за звичкою, щоб якось заповнити страшну душевну порожнечу. Всупереч передбаченням бабусі Джулії, я показала себе дуже слухняною, у мене були найвищі оцінки з поведінки і найнижча успішність взагалі. Що мені легко давалося — це літературні вправи, але цей хист не дуже цінувався в школі. В перші місяці бабуся часто приїжджала в екіпажі провідати мене і поділитися своїми думками щодо моого виховання. Начальницю й вчителів дивували її поради, бо я не була, як казала вона, сентиментальна, вразлива й дражлива, а, навпаки, спокійна й байдужа і якась наче сонна; головною моєю вадою було те, що я погано вчилася. Їхня тупість дратувала ба-

бусю; відходячи від них з презирливою гримасою — такою я її бачила тільки тут — вона відкликала мене вбік.

— Скажи, ти страждаєш? — запитувала вона, по-земовницькому нахиляючись до мене і кліпаючи очицями, облямованими пухнастими віями. — Відкрайся мені, поки ми самі, як, пам'ятаєш, в ті щасливі часи, коли ми так добре розуміли одна одну і ти розповідала бабусі все-все.

— Що ж я можу сказати вам, бабусю? У мене все гаразд.

Тоді бабуся знов починала чіплятися з своїми порадами до матушки-начальниці. Нерідко такі відвідини закінчувалися сваркою. В пансіоні мене вважали слухняною дівчиною, аж поки не стався один випадок — я виришила бути з Вами відвертою і розповідати все. Якось перед вечерею я вийшла з спальні і попрямувала до веранди, але, не дійшовши до курника, зупинилася й сіла — саме там, де луг починає спускатися в долину. За кілька кроків від мене росло високе фігове дерево, під яким був викопаний басейн. Начальниця порушила мою задуму, провівши рукою по моєму обличчю, і наказала повернутися в приміщення. Я до крові вкусила її за палець — це був один з тих поривів, якими іноді кінчалося мое заціпленіння, — і відбивалася до того відчайдушно, що їй довелось покликати на підмогу послушницю. Удвох вони потягли мене до монастиря. Здивована такою, як вона сказала, відвертістю з мого боку, вона наступного ж дня хотіла відправити мене додому, та я була така покірлива й смиренна, навіть стала перед нею на коліна, щоб попросити вибачення. Про мій вчинок незабаром забули, я залишилася в школі й знову вважалася слухняною дівчинкою.

Далі настали тяжкі часи, про які мені не хотілося б розповідати Вам, до того гидкі спогади залишили вони мені. Але все ж муши написати й про них і, без усякого жалю до себе, згадати навіть про найгірше — адже я звернулась до Вас як до лікаря, якому треба розповідати геть усе. Саме в ці жорстокі роки я й відчула своє покликання служити богові, якого я нині так непевна.

Я розвинулася швидко, й несподівано стала майже цілком сформованою дівчиною, трохи слабенькою; мое тіло немовби цуравилось квітучого вигляду як непотрібного тягаря. Особливо вранці, ще розморена сном, я відчувала вагу зайвої плоті, і це викликало в мені якесь дивне почуття — роздратування, інертність — його важко описати. Я мов у дзеркалі бачу себе в той час, так, ніби дивлюсь на зовсім сторонню людину. Товаришки, які не дуже полюбили мене, помітили одну мою ваду й знущалися з мене: як-

що хто-небудь дивився мені в очі, я мимоволі починала голосно сміятись і нікак не могла спинитися. Вони несподівано обступали мене, — я була тоді вища за них на цілу голову, — і я захобдилась істеричним сміхом. Не знаю, чому згадуються самі тільки неприємні хвилини цих вирішальних літ, я немовби зустрічаю нещирій, хитрий погляд, бачу незграбні рухи, що так не пасували дівчині моєї віку. Часто мене ніби душило щось, влітку я не раз кидала своїх подруг і, вийшовши на луг, дихала свіжим повітрям, милуючись великими пухнастими хмарами, що пропливали над головою. В ці хвилини я відчувала, що мені вже не хочеться повернутись додому, і я навіть не люблю своєї бабусі.

— Тобі добре? Скажи, тобі добре тут? — допитувалась вона, і невпевнено, як це звичайно роблять короткозорі, простягала до мене руку, щоб погладити моє волосся. А я, щоб не образити бабусі, нахиляла до неї голову, і вона тривожно розглядала мене, як буває уві сні, коли перед нами з'являється дорога людина, у якої ми вже знаходимо щось незвичне й фальшиве.

— Ти більше не любиш мене, — якось сумно сказала вона.

Я не відповіла й заплющила очі. Ви, може, й дорікатимете за те, що я була нещирою і завдавала бабусі ще більшого болю. А я в ці дні поклала собі не любити нікого в світі і присвятити себе лише богові.

До цього рішення мене підвів вік солодких потаємних мрій і взаємних освідчень. Часто я бачила, як мої подруги ділилися між собою своїми таємницями, іноді деякі з них довірялись мені і просили мене розповісти в свою чергу свої секрети; оце язикате оточення й винне в тому, що я почала ненавидіти людей. Замріяність і дурна пиха, яку я бачила на обличчях інших, захоплені, іскристі

ті погляди викликали в мене нудоту і бажання очиститись, викупатись у хлорній ванні, випалити свою душу, стати суворою й безсторонньою. Цій відразі завдячуя я своїми першими серйозними роздумами. «До чого прагнуть оці фантазерки? — питала я себе. — І знати їх не хочу: фантазії мені ні до чого. На мое щастя, я не бачу нічого привабливого в таких дурницях». Мене охоплювала огіда, коли вони лініво дріботіли по коридору, ляскавчи себе по скронях і збиваючи волосся, так ніби обмахувались. Я не могла без відрази дивитися на цих водяних курочок, коли вони після першого причастя сиділи рядочками за столами, всі в білому, мов маленькі нареченні, і їли; на рожевих замріяніх обличчях грала щаслива усмішка, очі блищали. У мене потроху з'являвся фізичний потяг до помірності й самотності, до чистоти йтиші, бажання скинути зайву плоть, яка аж муляла мені, якась хвороблива пристрасть до грубої одежі та кави з молоком, розведеної водою.

Я майже не бачила радості в житті і не мала бажання зазнати її. І все ж, коли я залишалась наодинці, в години відпочинку або вночі, то все ще відчувала потребу довіритись комусь. Тоді я підбігала до столу, як і в дитинстві, коли хотіла відповісти Ісусові, і сідала за щоденник, оповідаючи собі своє минуле. Сама не помічаючи того, я знов дивилась на життя, сповнена любов'ю, для якої мене й створила природа, і несвідомо пробуджувала в собі ніжність і запал, які вважала давно втраченими. Безперечно, звичка шукати розради в щоденнику, який став відтоді моїм нерозлучним супутником, підтримувала мене в тяжкі хвилини. Нині ж мене бере сумнів: чи не гріх бува й це? — і тому признаюся вам і в цьому. Але сьогодні щоденник став мені в пригоді, бо без нього я не змогла б так докладно передати свої невиразні, плутані почування. Всі мої тогочасні самоосвідчення закінчувалися думкою — присвятити життя богові, немовби те, що я писала, спонукало мене до одного висновку: я народжена для того, щоб прийняти постриг. Я сказала про це черницям, сповістила сім'ю, і отак жила аж до сьогодні, зробивши всі кроки крім останнього, вирішального, не відчуваючи ані найменшого сумніву в своєму покликанні. На той час померли мої дід і бабуся.

Перші сумніви почали точити мене місяць тому. Матінка-начальниця послала мене допомагати черницям на кухні. Ви, напевне, знаєте, що послушниці — вихідці з селян навколошніх сіл, а черниці — з сімей дрібних дворян і заможних орендарів. Мало не кожна послушниця має сестру, що прислуговує в сім'ї якого-небудь синьйора. Сестра, звичайно, теж напівчерница, така ж ог-

рядна, носить таке саме вбрання — довгу спідницю та чоловічі черевики. Між монастирською та сусідськими кухнями існують постійні й жваві стосунки. У мене складалось враження, що, ставши черницею, я ніби залишалась у себе вдома, тільки опустилася з вітальні на кухню, помінявши своє попереднє життя панянки на життя служниці. А тут ще місяць тому я застала з черницями на кухні жінку, на яку колись наскаржилася, що вона била мене. Опинившись несподівано віч-на-віч з людиною, яка стала першою причиною моїх нещасть, я пройнялась такою відразою до неї, що твердість моого рішення похитнулася. Це звичайне людське почуття було недопустимим в моєму стані.

Після появи таких сумнівів я почала обмірювати минулі події, які спричинилися до моого рішення про постриг, і завагалася ще дужче. Не знаходячи відповіді, я облишила ламати голову над різними спонуками й вирішила проаналізувати свої думки й почуття. Та вони, виявляється, так само невловні і так швидко розпливаються, тільки-но я наближаюся з своїми міркуваннями, що здаються створеними з плинної матерії, яку нездатен охопити людський розум. Неможливість зазирнути собі в душу, а також оця вперта невловність душі, хоч як я силкувалася її розглянути, сповнили мене невпевністю, невірою в себе й побоюваннями за майбутнє. Мене мучить передчуття якоїсь небезпеки, я не знаю, що буде зі мною далі. Тож чи це справжнє мое покликання? Крім інших причин, що породили мої сумніви, з'явилась іще одна, саме коли я маю от-от перейти до чернечої келії. Річ у тім, що в моїй душі знов виринули ті солодкі мрії і фантазії, які я вже колись пережила, а мій нестримний потяг до сурового життя черниці, здається, знову ослаб. Неспроможна нічого вирішити сама, скільки б не силкувалася, я розчинила сьогодні ввечері вікно, відкинула всі марні роздуми і, пригадавши все якомога докладніше, смиренно виклала перед Вами, на Ваш милостивий розсуд. Я не свята, але й не грішниця. Я не змогла б почувати себе грішною, особливо зараз, коли душа моя духмяно розквітає в цьому злотистому місячному сяєві.

Монастир **, 17 червня 19 **.

Лист II.

Від дона Джузеппе Скарпа черниці
Джульєтті Новента, настоятельці
монастиря ** в **

Одна з Ваших послушниць, Маргеріта Пас-
сі, котра має щастя незабаром постригтися

в черниці з Вашого благословення, написала мені довгого листа — копію якого я Вам пересилаю, — де виклада мені деякі досить неясні сумніви щодо свого покликання. Вважаю своїм прямим обов'язком довести його до Вашого відома, бо прохання дівчини — не розголошувати її признання — не може в даному випадку зв'язувати мене; з мого боку було б навіть помилкою виконати його, залишивши поза увагою обов'язки послушниці перед своїми духовними наставниками. Я б приїхав особисто порадитись з Вами і, з Вашого дозволу, поговорити з послушницею, коли б останніми днями мене не призначили ректором нашої міської семінарії. Та й не хотів турбувати Вас своїм приїздом, бо Й Ви самі не визнали б його доречним.

Коли я перечитував лист послушниці, то у мене склалася щодо її сумнівів певна думка, якої я й дотримуватимусь, якщо вона збігатиметься з Вашою: ці сумніви породжуються упередженнями, тими примхливими фантазіями, з першого погляду природними, насправді ж безпідставними й плутаними, — охоплена ними людина сама неспроможна пояснити їх допуття; подібні думки в час послушенства — річ звичайна, тільки більшість стримує бажання призначатися в них. Я так думаю ще й тому, що коли б ці хитання виявлялися якось серйозніше, Ви б уже давно помітили їх і вжили належних заходів.

Така моя думка. Чекаю від Вас листа — більше з великої поваги до Вас, ніж для того, щоб вяснити цей випадок.

Повинен ще зауважити, що, сповідаючи дівчат, я не помітив, щоб котрась із них була чимось занепокоєна.

Семінарія **, 22 липня 19 **.

Лист III.

Від настоятельки Джульєтти Но-
вента до отця Джузеппе Скарпа.

Неможливо передати ті біль і сором, що їх я пережила, коли дізналась про вчинок однієї з наших вихованок, яка звернулась з листом до такої високої особи, та ще й без моого відома! Як я цінну Вашу безмірну добруту; Ви не тільки простили її, а й хочете допомогти їй! Однак цей лист мене не здивував... Ви охарактеризували нашу Ріту так, ніби давно знаєте її: вона, справді, піддалася, як Ви пишете, примхливим фантазіям і упередженням... Ми, яким уже не первина оці легковажні вчинки, що зумовлюються її вдачею, не звертаємо на них ніякої уваги. Незважаючи на деяку неврівноваженість, вона, взагалі, добра дівчина і довела, що

серйозно поставилася до свого покликання. Якщо Ви почнете її розпитувати, як це робила я сотні разів, вона відразу ж розплачеться і скаже, що написала листа в хвилини душевної пригніченості. Покликання бідолашної Ріти, що спонукає її приняти постриг через двадцять днів, послане їй самим Прovidінням. В такий спосіб господь вказав їй вихід із складного становища, інакше її чудесна душа була б пропаща навіки... Мати, про яку вона пише, — єдина рідня, що залишилась у неї на цьому світі, і якби вона вийшла з монастиря, то була б самотньою й полищеною на саму себе. Ріта — добра й щира дівчина, але пишучи Вам, вона замовчала деякі скандалні факти з їх сімейного життя: розповісти їх означало б зашкодити їй і зробити наперекір християнському милосердю... Якось, а її було тоді майже шістнадцять років, повернувшись з великих канікул, під час яких стались події, що їх я не можу розголосувати, вона почала благати мене залишити її назавжди при монастирі. Вийти з монастиря було б згубою для неї. Прошу Вас, якщо Ви побажаєте відповісти їй, нічим не виказуйте, що ми обмінялися думками; Ви ж самі знаєте, який підозріливий цей вік: бачить зло там, де його немає... Тож хай господь підкаже Вашому високому розумові найкращі слова — заради добра душі, яку він випробував набагато більше, ніж вона саме це усвідомлює.

Монастир **, 27 липня 19 **.

Лист IV.

Від отця Джузеппе Скарпа черниці Джульєтті Новента.

Дякуючи Вам за ту глибоку довіру, якою пройнята Ваша відповідь, хочу запевнити Вас іще в одному: Ви зміцнили мое переконання в тім, що сумніви послушниці безпідставні й минуці. Я відписав їй, правда, не висловлюючи всієї тієї любові, що її вдихнув у мене господь — яку справді важко передати в її незмірності,— а виклав думки якомога стисліше. З Вашого дозволу, я прохав би, щоб її видали дві святі книги, які я пересилаю окремо — скромний подарунок сповідника на її майбутнє весілля.

Семінарія **, 31 липня 19 **.

Лист V.

Від отця Джузеппе Скарпа Маргеріті Пассі.

Ваш довгий і неоцінений лист, з якого на мене повіяло юним запалом душі, обраної

богом, надійшов до мене, коли я вже вийхав з Вашого і мого міста в інше, звідки й відписую Вам. Коли б я був ближче, я, напевне, б не брався за перо, а приїхав осібисто, щоб поговорити про все, що так гнітить Вас і не менше мене — Вашого сповідника. Я б обов'язково приїхав поздоровити Вас з великою подією в житті — постригом в черниці, якого вже недовго чекати. Певен, що після цього Ви позбудетеся своїх сумнівів — загрози набагато серйознішої, ніж це усвідомлює Ваше серце.

До Вас звертається не тільки сповідник, а й людина, нині вже стара, що досягла щасливого заходу життя, пройшовши той шлях, яким Ви йдете зараз. Я обмірковував Ваш лист фраза за фразою, покликавши на допомогу весь свій досвід, що ним мене збагатили численні роки, присвячені спасінню страждаючих і заблудлих душ, щоб краще зрозуміти й те, що Ваше перо обійшло мовчанням. І не знайшов нічого такого, що наштовхнуло б вимогливого священика на бодай короткачасний сумнів щодо серйозності й непохитності Вашого наміру; нічого не виявилось такого, що могло б змінити мое уявлення про Вас, просту й слухняну дівчину, яку непокоїть розум, розвинений не по літах. Через оцей розум, який інколи виявляється не так, як треба перед богом, Ви вважаєте себе складнішою, ніж Ви є насправді, мучите себе всякими фантазіями і тільки збиваєте себе з пантелику. Ви шукали у інших ніжності й багатства почуттів, чого так бракує Вашому серцю, і врешті розчарувались; сповнена огиди до всього земного, пригнічена, зі спустошеною душою, Ви звернули погляд свій до неба. Яка б же інша причина примусила Вас подумати про постриг в черниці? Тільки вічна потреба в любові, що її не спроможний дати Вам цей світ! Але, можливо, тут криється ще одна, не менш поважна, причина: Ваші палкі поривання, прагнення здобути те, чого Ви палко бажали, раптові спалахи спротиву і тенденція до небудуманих вчинків — це небезпека, яку Ви добре усвідомлюєте; і вірно робите, коли намагаєтесь уникнути її.

Однак покликання має у Вашій душі два поважні й могутні чинники. Якщо розум, що може спонукати людину і до злих вчинків, присвятити божеству, то він стане знаряддям повчання, а також вкаже шлях до вищої мети. Жодне покликання не можна піддавати сумніву, якщо воно виявилось таким серйозним як у Вас. Хіба може бути, щоб господь хотів і не хотів, кликав і не кликав? Той, хто побачив небеса і почув божествений поклик, не може не чути голосу душі, лагідного, але владного наказу. Інакше проти справжнього, непохитного покликання повстануть всі диявольські сили, сумніви, фантазії, плотські бажання та невіра в самого

себе. Є один надійний засіб подолати їх — відкинути вагання і пройнятися твердою впевненістю, яка і є божественним покликом. Тож і Ви, сильна цією впевненістю, стримуйте свої поривання і відганяйте тривожні думки. З спокійним сумлінням, беручи на себе всю відповідальність за свої слова, кажу Вам: якщо сумніваетесь в божественному покликові, я особисто ручуся за нього.

До цих двох причин, дуже поважних і таких звичайних, приєднується ще й третя: не так божественна, як особиста, емоціональна; вона полягає в тому, що бог, кличучи Вас, виявив особливу любов і забажав піддати Вашу делікатну душу тяжким випробуванням, а вона їх не витримала. Тож якою невдячністю було б відмовлятись від допомоги, яку господь нині пропонує Вам одній, зворушений Вашими стражданнями! Він не тільки спрямував Вас на праведний шлях, а й відвернув усі напасті, які звичайно посилає навіть своїм улюбленицям. Чи ж це не вияв особливої любові Нареченого? Хіба Ви зажйтесь відмовити йому? Якщо Ви покинете монастир, Вам залишиться або сидіти дома, засихаючи в самотині і в безнадії, або ж скоритись плинові життя, що занесе Вас хтознайди, тільки не в царство боже, і не дасть Вам вічного спокою. Не думаю, щоб Ви з своєю розважливістю відмовилися від захистку, що його надає вам бог, бажаючи врятувати Вас від згуби.

Відповівши Вам, хоч і не красномовно, зате від щирого серця, я хотів би в свою чергу розповісти Вам про свій гріх. В юності я теж пройшов через такі сумніви й вагання, тільки набагато сильніші й болючіші. Нині, щасливий своїм становищем, я з жахом думаю про те, що б сталося зі мною, коли б я піддався цим жалюгідним страхам. Єдиний засіб проти них, який я можу порекомендувати із свого досвіду,— це молитва. У відповідь на Ваше звертання бог знайде переконливіші слова, ніж я. Але Вам не завадить познайомитись із деякими, хай навіть і не такими мудрими, людськими міркуваннями, тож посилаю вам, як подарунок з нагоди постригу, дві книги: «Сповіді» святого Августина та «Шлях до благочестивого життя» святого Франціска Сальського. В першій Ви прочитаєте про тривоги палкого серця, в другій — про бурхливу радість справжньої віри. Ви побачите, що обидві співзвучні в любові до бога, як два різні інструменти в злагодженому оркестрі. Побажаю Вам, щоб ці дві книги знайшли відгук у Вашому серці й залишилися в ньому на все життя.

На доказ того, що в душі Вашій перемогло добро, прошу звіритись начальниці і показати їй цей лист, який вона Вам розтлумачить з властивими їй розумом і любов'ю.

Семінарія **, 31 липня 19 **.

Лист VI.

Від анонімного автора єпископу **

Одна з послушниць монастиря** повідомляє Ваше Преосвященство про кричущу неправедливість, що чиниться на її очах.

Її приятелька, Маргеріта Пассі, яка має постригтися в черниці через три дні, відчувши сильний сумнів у своєму покликанні, звернулася два тижні тому з довгим листом до однієї духовної осobi — дона Джузеппе Скарпа, тоді ще каноніка собору, нині ректора семінарії в **. Священник не тільки велів їй прийняти постриг, прочитавши холодну проповідь, що, здається, переписана звідкись і годиться для будь-якого випадку, але й, не вникаючи особливо в те, що її тривожить, скористався натомість з її листа як з нагоди поговорити про себе самого. Не встигло ще в душі дівчини розвіятись болісне враження від такої непристойної відповіді, як її викликала до себе начальниця і повела розмову так, що вона ясно побачила, як добре обидві духовні осobi порозумілися між собою. Взята під пильний нагляд, позбавлена змоги листуватися чи порадитись з ким-небудь, бідна дівчина перебуває в такому пригніченому стані, що, здається, примирилася з своєю лихою долею. Через свою делікатність вона боїться образити відкритим спротивом черниць, що виховували її, а гордість не дозволяє їй навіть плакати. Тому, прибравши байдужого вигляду, цураючись усіх, хто намагається втішити її, вона мучиться в жахливому відчайі, але заявляє, що радісно йде назустріч своєму покликанню. Я ж, єдина особа, якій вона щиро довірилась, вважаю своїм обов'язком повідомити Вас про все, всупереч її проханню не розголошувати цього.

Монастир **, 15 серпня 19 **.

Лист VII.

Від дона Паоло Конті, секретаря єпископа **, черниці Джульєтті Новента.

Його преосвященство синьйор єпископ, поінформований про те, що дехто обговорює — навіть у письмовому вигляді — питання, чи справді щиро й серйозно Маргеріта Пассі, послушниця Вашого монастиря, готується перейти в лоно святої церкви, розпорядився відкласти постриг на місяць, а мені наказав виїхати найближчими днями до монастиря, щоб провести розслідування на місці. Його преосвященство також просить Вас надіслати йому негайно всі наявні документи, що сприяли б розслідуванню справи,

зокрема лист, яким Джузеппе Скарпа, нинішній ректор семінарії**, відповів на лист послушниці.

Епіскопат**, 16 серпня 19**.

Лист VIII.

Від дона Паоло Конті донові Джузеппе Скарпа.

Його преосвященство синьор епіскоп уповноважив мене просити Вас, щоб Ви негайно переслали йому лист, в якому послушниця монастиря** Маргеріта Пассі висловлює сумніви щодо свого покликання. Його преосвященство вже ознайомився з Вашою відповіддю послушниці, але утримується, поки скінчиться розслідування цієї справи, висловлювати свою думку про будь-чию відповіальність.

Епіскопат **, 17 серпня 19 **.

Лист IX.

Від дона Паоло Конті епіскопу**.

Провівши, згідно з Вашим розпорядженням, розслідування в монастирі**, з метою з'ясування, наскільки вірні розмови, що точаться навколо послушниці Маргеріти Пассі, надсилаю Вам короткий письмовий звіт. Додаю до нього лист послушниці дону Джузеппе Скарпа, ректору семінарії**, письмову відповідь останнього, а також анонімний лист, що став причиною цього розслідування.

Сумніви, про які йде мова в трьох вищезгаданих листах, виявились до того безпідставними, що я вважаю гідними похвали спільні зусилля дона Джузеппе Скарпа і начальниці обмежити стінами монастиря ту незначну кризу, яка справді не варта більшого розголосу. Послушниця, яка, не стримавшись, написала Вашому Преосвященству анонімного листа, або піддалась своїй фантазії або ж зробила це, керуючись якимись потаємними намірами.

Прибувши до монастиря, я негайно мав розмову віч-на-віч з начальницею; її відповіді дещо спантеличили мене. Якщо вірити їй, Пассі — вроджена черниця, але інколи вона піддається небезпечним поривам, отже постриг тим більше необхідний, і як найшвидший. Та ж сама настоятелька ручиться, що послушниця серйозно готується стати черницею, посилається на свої давні дружні взаємини з нею, однак визнає, що, читаючи лист Пассі до дона Скарпа, була вражена

її багатою уявою, чого ніколи в ній не підохрівала.

Але незначне збентеження, викликане цими відповідями, було розвіяне самою послушницею, которую я викликав трохи згодом. Коли я під час розмови зачепив деякі інтимні сторони її душі, дівчина дуже зніяковіла — її, очевидно, була неприємна ця тема — і коротко, стримано, навіть погордливо відповідала на мої запитання. Так, вона бажає постригтися в черниці, впевнена в собі і не має інших нахилів. Листа дону Скарпа вона написала, піддавшись якомусь незрозумілому нападові малодушності, але не надає йому значення і вважає, що такого з нею більше не буде. Здивований її словами і побачивши її, всупереч сподіванням, зовсім іншою, ніж уявляв, я попрохав начальницю вийти і повторив свої запитання. Послушниця не тільки не сказала нічого нового, а, здавалось, засмутилася, навіть образилася.

Відпустивши її, я опитав усіх черниць і послушниць, обминувши лише учениць, бо вважав недоречним будоражити їх. Черниці, що по одній заходили в кабінет, давали одну відповідь: Маргеріта Пассі, здається, народжена для монастирського життя, світські принади її не цікавлять. Вже кілька років усім відомо, що Пассі має прийняти постриг, і вона не давала приводу сумніватися в цьому. Одна вчителька, що близько приятелює з Рітою, охарактеризувала її як розумну і розважливу дівчину. Послушниці повторювали те ж саме і всі, як одна, запевняли, що за останній час не помічали, щоб Пассі була схильована, щоб її мутили якісь переживання. Правда, вона трохи замкнута й горда.

З огляду на наслідки розслідування, вважаю своїм обов'язком заявити, що не бачу більше потреби чинити перешкоди Маргеріті Пассі в здійсненні її покликання.

Епіскопат **, 22 серпня 19 **.

Лист X.

Від Ріти дону Паоло Конті.

Пишу Вам, а серце несамовито калатає в грудях: я поспішаю, бо боюсь, щоб мене не застукали за листом. Мені повідомлено, що після Вашої доповідної записки мій постриг вирішили відкласти на місяць. Короткий перепочинок не порятунок для мене. І Ви повинні врятувати мене. Тепер уже не залишається ніякого сумніву: для мене чернече життя рівнозначне смерті.

Три дні тому, коли Ви покликали мене на розмову, я Вам брехала від початку й до кінця. Даремні були Ваші старання й запобіжні заходи: коли вже почнеш брехати, то робиш це дедалі впевненіше й рішучіше.

Нині за мною встановлено пильний нагляд, щоб я, бува, не написала комусь. Щоб переслати вам оці кілька недоладних рядків (хай господь простить мені цей гріх), доводиться звертатися за допомогою до однієї з учениць.

З нетерпінням чекаю Вашої відповіді.

Монастир **, 24 серпня 19 **.

Лист XI.

Від дона Паоло Конті Ріті.

Мені було б страшенно неприємно, після звіту, в якому я запевнив його преосвященство синьйора єпископа в правдивості Ваших неодноразових заяв, знову звертатись до нього з Вашим останнім листом, де Ви їх спростовуєте. Крім того, я не маю зможи дати йому вичерпних пояснень Вашої поведінки. Ваш розплачливий лист може викликати у декого ще й безпідставну підозру, що Ви стали жертвою погроз, а це було б просто скандалом з усіма неприємними наслідками для монастиря і ганьбою для Вас. Тому я, зваживши на таке виняткове становище, вирішив не показувати нікому Вашого палкого й нерозсудливого послання і, відсилаючи Вам його назад, наказую негайно з'явитися з ним та з моєю відповіддю до начальниці, і тут же щиро признається про зміну Ваших намірів. А коли вищим інстанціям стане відомо про той остаточний висновок, до якого Ви прийдете внаслідок розмови, надійде моя черга втрутитися й допомогти Вам. Мені здається, що у Вас нема іншого виходу, як оголосити себе вільною від усяких обітниць перед церквою. Для цього досить лише заявити, що Вам більше не силаєти тим суворим шляхом, на який Виступили.

Але підбадьорити Вас мало: на мене, як на духовну особу, покладається й інший обов'язок — показати Вам, що на свою душу слід дивитися простіше, ніж Ви це робили до останнього часу. Лист, що його я відсилаю Вам назад, зіставлений з Вашими запевненнями під час нашої розмови, а також послання дону Скарпа, яке я вирішив перечитати ще раз, допомогли мені скласти ясну думку про Вас. Ви не хочете бути черницею і ніколи не хотіли ставати нею; Ви не питаете щиро поради у інших, бо не тільки не послухаєтесь, а й не усвідомите її як слід; те, що Ви називаєте ваганням, є тільки виявом егоїстичного розрахунку. Я вжахнувся, прочитавши вдруге Вашого листа до дона Скарпа. Нема в ньому нічого щирого, саме тільки бажання показати себе, виставлення найгірших сторін нестійкої вдачі, хизування гріховними вчинками під лицемірним приво-

дом виправлення їх. А до своїх вчинків, як хороших так і поганих, Ви підходите з однією міркою: смакуєте їх, бо вони Ваші. Читаючи цого листа, я дивувався, як це Ви з дитячих років, міркуючи в деяких випадках тверезо, іноді без віри в Бога, не могли в інших випадках зрозуміти найпростіших речей і навіть повірили, що Вам писав сам Христос. Нині я знаю, як пояснити це. Ви розумієте, і досить ясно, тільки те, що Вам вигідно і ніколи не зрозумієте того, що Вам не подобається; всякі вагання Вашої душі утилітарні: Ви самі, керуючись міркуваннями вигоди, регулюєте ясність думки аж до найтонших відтінків. І мета у Вас завжди одна: уникнути будь-яких турбот. Ви відгородились від світу колом зла, щоб вирощувати всередині гріховну ніжність свого серця. Так зване релігійне покликання — це лише один із засобів, до якого Ви додумались, щоб скинути з плечей нудний обов'язок любити свою ріднію. Ви використали бога, щоб спекатися своєї матері, а тепер використовуєте мене, щоб звільнитися від бога.

Сподіваюсь, що ця відповідь своєю жорстокою ясністю відкриє Вам очі на Вашу душу і спонукає до роздумів. Мені справді хотілося б думати, що досі Ви брехали тільки тому, що у Вас така неврівноважена свідомість, а не через якусь там плутню найвульгарнішого гатунку. Проте Ваші вчинки бувають такі продумані й показні, що я, читаючи про них, починаю брати під сумнів Вашу простодушність. Але хай милостивий господь судить Вас! Тільки я підозрюю, що крім багатьох дрібних лицемірних запевнень ваш лист приховує і більшу брехню, що сторонній свідок міг би багато чим доповнити Вашу розповідь і, особливо, що причини, викладені Вами, іще недостатньо пояснюють, чому Ви виявили бажання, хай навіть нещире, перейти в лоно церкви. Якщо воно справді так, як я думаю, то раджу Вам розповісти те, що Ви досі замовчували, щоб ми не просто відіслали Вас додому, а поставились до Вашої душі милосердніше.

Єпископат**, 25 серпня 19**.

Лист XII.

Від Ріті донові Паоло Конті.

Я у Вас прошу допомоги — Ви ж кидаєте мене напризволяще! Відтоді як я прочитала Вашу відповідь, я сама не своя. Я зачиналася в келії і врешті здобула на якусь мить спокій. Хіба можливо, питаю я себе, щоб мене осуджували так, після того як я стільки вистраждала? Все, що я писала, — чистісінька правда. Спочатку мені хотілося постригтися в черниці, потім мене охопили

сумніви, і я звернулась за порадою; врешті я упевнилась в тім, що бажаю вийти звідси, і попросила допомоги. Натомість мені відповідають проповідями, погрозами й образами.

В своєму листі я розповіла все. Тепер же я потребую допомоги, і Ваш обов'язок почати її мені.

Монастир **, 26 серпня 19 **.

Лист XIII.

Від дона Джузеппе Скарпа донові Паоло Конті.

Дуже вдячний Вам за Вашого люб'язного листа, якого Ви мені надіслали з приводу мо-го втручання в справу послушниці Пассі, а також за повідомлення про сприятливі для мене наслідки Вашого розслідування в монастирі. Але, одержавши анонімного листа зовсім іншого змісту — його копію я до-даю,— з якого видно, що на грунті цієї темної справи може вибухнути новий скандал, вважаю своїм обов'язком довести до Вашого відома все, що знаю. Черниця, начальнице монастиря **, під час нашого листування дала мені зрозуміти, що ця послушниця замовчала деякі факти зного життя і причини, які змусили її літи в монастир. Само со-бою зрозуміло, ми не висвітлювали цих темних місць заради добра дівчини, і я, керуючись обережністю, не збиралася скористатися з довіреності мені таємниці, поки можна було сподіватись, що все скінчиться гаразд. Але нині самі ж події знімають з мене обітницю мовчачти і навіть спонукають мене відкрити Вам те, про що я довідався, хай навіть це натяки на факти, які можуть і не мати особливого значення.

Семінарія **, 20 серпня 19 **.

Лист XIV.

Від дона Паоло Конті Ріті.

Читаю Ваш лист, де Ви запевняєте мене в своїй цілковитій відвертості, і в той же час маю вірогідні відомості про те, що у Вашому посланні до дона Скарпа є багато недомовок, темних місць, перекручені і замовчувані фактив.

Виходить, Ви не показали начальниці мо-го листа, як я просив Вас, а, навпаки, одержавши його без її відома, ще раз потай відпи-сали мені.

Нині на мої плечі лягає обов'язок викри-ти Вас; залишається лише пошкодувати, що

я обманувся в своїх сподіваннях, коли писав Вам листа з наміром зробити добро. Я тільки побоююсь, щоб енергійніше розслідування не виявило деяких фактів; розголошення їх зашкодило б Вам — що не бажа-но — та ще декому, а також репутації мо-настиря. Крім того, не хотілося б, щоб синь-йор єпіскоп даремно хвилювався з приводу такої дріб'язкової справи. Я слухаюсь не Вас, а голосу свого обов'язку, тому наказую Вам — поки що суворо конфіденціально, як на сповіді — викласти мені всі факти, що можуть сприяти з'ясуванню цієї неприємної й суперечливої справи, щоб я міг разом з начальницею вирішити, як краще залагодити її, не зашкодивши Вам і нікого не знеславивши. Якщо у Вас є серце і Ви справді цінуєте ті зусилля, яких я докладаю заради Вас, то не примусите на себе довго чекати. З почуття християнської любові, вважаючи Вас, всу-переч всьому, безталанною, визнаю за по-трібне надіслати Вам своє останнє поперед-ження.

Єпіскопат **, 27 серпня 19 **.

Лист XV.

Від Ріти донові Паоло Конті.

Тон Вашого листа не залишає місця для сумнівів: тепер мені, щоб врятувати себе і не вважатись брехухою, доведеться описа-ти Вам тяжкий період свого життя і цим са-мим покарати жінку моєї крові, котру б я воліла простити. Перш ніж писати дону Скарпа листа, який, коли б потрапив у делі-катніші руки, був би першим і останнім і не став би причиною звичих ускладнень,— я пи-тала себе, чи варто розповідати деякі факти з сімейного життя. Вони, щоправда, ство-рили б у інших доброзичливу думку про мене, зате спричинилися б до нещадного осуду згаданої особи.

Мені здавалось, що розповісти все було б підлістю, крім того, мене до цього ніхто не силував. І я написала листа сповідникові, в якому досить докладно розповіла про своє буденне життя та готовання до постригу, щоб він сказав, що саме важить у цій спра-ві, а не примушував мене вплутувати сюди матір, висуваючи проти неї звіті і неприєм-ні обвинувачення, бо це не зарадить моїй справі. Але зараз обвинувачена я, і мушу за всяку ціну оборонятись, що я й робитиму, викладаючи всі події об'єктивно, так, ніби мова йтиме про якусь сторонню особу, хо-ча це й не робить мені честі.

Подія, про яку я вам змушена розповісти, сталась невдовзі після смерті старих. Вони померли майже одночасно: дідусь у квітні, а бабуся в травні. Мені саме минуло шіст-

надцять років. Десь в середині червня я приїхала на канікули додому і пробула там близько чотирьох місяців; за цей час душа моя сповнилась незнаним доти теплом. Протягом останнього місяця моє перебування дома мати змінила своє холодне ставлення до мене на приязнь; її ніжність одразу ж пробудила в мені палкі почування, від яких я мала не ілюзорне задоволення, як від любові до старих, а більш глибоке й природне. Після смерті свекра і свекрухи мати відчула себе вільніше й поводилась зі мною скорше як сестра. Бліск очей, захоплені розмови навіть про звичайні речі — все свідчило про те, що вона, на тридцять п'ятому році життя, знов переживала пору щасливого кохання; це теж приваблювало мене. Оце кохання й стало, очевидно, причиною зміни її інтересів, що взагалі здивувало мене. В минулі роки, ще за життя старих, мати скаржилася, що її в цьому провінціальному домі живеться неначе в тюрмі, і тільки й говорила про Рим та Мілан; зараз вона не тільки вважала провінцію чудовим місцем, найбільш відповідним (як безперестану твердила вона) для її делікатної і мрійливої вдачі, не тільки захоплювалася довколишнім краєвидом, а й не збиралася виїжджати звідси навіть влітку.

Перші ознаки зміни її вдачі я ясно помітила вже в день смерті бабусі, коли приїхала попрощатися з небіжчицею. Бабуся лежала в ліжку, повита зеленкуватими сутінками; світло проникало крізь опущені жалюзі — надворі вже починало припікати. Потім мати взяла мене під руку і повела в сад, де ми присіли за кам'яним столиком під вишнею, що вже відцвіла. Тримаючи мене за руку, мати після недовгої мовчанки заговорила, і в голосі її звучала лагідність, якої я доти за нею ніколи не помічала; вона говорила про померлу, не роз'ярюючи моєї дитячої душі, з делікатністю, пройнятою ширим співчуттям до мене. І її слова втішили мене. Потім вона сказала із змовницьким виразом, який відтоді завжди з'являвся на її обличчі, коли вона розмовляла зі мною:

— Ти вже доросла, а я не стара, ніхто не стоїть між нами; тож іще побачиш, що і я вмію любити.

При цих словах у мене ніби відкотився клубок від горла, що душив мене з раннього дитинства; я, здавалось, знову знайшла своє справжнє Я. І підвівшись, я поцілувала матір. Вона теж відповіла поцілунком.

Після смерті бабусі мати жила, принаймні для сторонніх очей, дуже самотньо. Чезрез це начальниця відпускала мене додому перед великими канікулами частіше, ніж інших. Я вже не їздила до матері, як ворог, хоч кожного разу дуже хвилювалася, ніби боялась, що пориви ніжності були тільки її тимчасовою примхою. Проте мати не да-

вала мені підстав так думати. Коли я починала розмову про черниць або приятельок, вона слухала мене байдуже; але коли я казала, що найбільша радість для мене — бути на самоті, вона збуджено уривала мене:

— Ти достоту така, як і я. Як ми схожі одна на одну! А все-таки мало людей відчувають так глибоко, як ми з тобою!

Одного разу, показавши мені якусь книжку, вона сказала:

— Коли приїдеш на канікули, почитаєш цей роман. Він мені сподобався, хоча мені не легко догоditи. Він, певне, сподобається тобі, адже в нас однакові смаки.

Другого дня, в напливі сумного настрою, мати раптом почала скаржитись:

— Я завжди була нещаслива, ти мене зрозуміла б, якби не провела всі ці роки в школі. Повертайся додому, і тоді ми поговоримо про все.

Ці слова безперестану лунали в моїх вухах того ранку, коли я їхала на канікули, і сповнювали мене не стільки радістю, як цікавістю.

Коли я приїхала, покоївка сказала, що мати ще спить, але чекатиме мене у себе в спальні, коли прокинеться. Не маючи що робити, я вийшла в сад привітатися до рідних, любих місць і з радістю відзначила, що зберегла ніжні почуття після стількох нудних, безбарвних років. Під м'яким світлом зелень долини, серед якої стоять вілла, мерехтіла неначе поверхня моря; біля Венето цей мерехтливий простір сягає аж до підніжжя горбів. Я випила кави з молоком на відкритій веранді і через дві години, що минули зовсім непомітно, мене попросили піднятись в кімнату матері. Вона зустріла мене з сяючими очима, збуджено пригорнула до себе й вигукнула:

— Як ти виросла! А я вже, знаєш, думала, що ти не повернешся. Сподіваюсь, що з цим клятим пансіоном покінчено.

Сонце підбилось на обід, а вона все ще лаяла черниць і монастир. Роки, які я провела в ньому, були викреслені з наших спогадів, як негідні.

— Зроблю все, що від мене залежить, — сказала мати, — щоб ти і порогу тієї печери не переступила!

Вона почала говорити про наше майбутнє: відверті розмови, спільні читання, а найбільше про те, як ми в усьому допомагатимемо одна одній. Говорила вона щиро, але більше, ніж слова, мене приваблювала її поведінка: не було вже ні вічного незадоволення з домішкою пихи, ні нарікань на власну долю, що завжди відштовхувало мене від неї; натомість я бачила порив та збудження; в такі хвилини в її замріяних очах з'являвся якийсь особливий бліск. За годину перед сніданком вона відпустила мене і пішла прийти ванну, попрохавши, щоб я заче-

кала її і не йшла в свою кімнату: вона хотіла зйти до неї разом зі мною; а коли я вже прямувала до дверей, у неї вихопилась фраза, яка ще більше розпалила мою цікавість:

— Тепер, коли ми вдвох, можна буде говорити абсолютно про все.

Після сніданку маті сказала, що вона на-дає мені не мою дитячу кімнату, а кімнату бабусі Джулії, і забажала сама супроводити мене туди, щоб порадуватися разом зі мною.

— Тут,— сказала вона,— ти будеш близьче до своїх спогадів. Бо і ти і я тільки й живемо дорогими нашому серцю дрібницями.

Я зовсім розчулилася й запитувала себе, як це я раніше могла не любити жінку, що так тонко розуміла мене. Моя дитяча любов не втратила своєї безпосередності, та від тієї миті, здавалось, цілком належала їй. А що до діда й бабусі, яких я чомусь любила раніше, то до них я відчувала тепер навіть якусь неприязнь. Схлипуючи, я поцілувала матір — вона вже одяглась, бо збиралася іти до міста.

Майже завжди маті виrushala туди близько четвертої години, а інколи й увечері. Я нікуди не ходила і не бажала ходити, можливо тому, що взагалі сторонилася людей, а може й через те, що і таке життя давало мені втіху. Між іншим, маті й не просила мене супроводити її, так ніби ми погодилися на тому, що я віддаватиму свій час книгам і мріям на самоті. Сусіди й знайомі не заходили до нас, відколи померли старі. З міркувань ощадливості й водночас керуючись принципами добросусідства, дід і бабуся підтримували зв'язки з деякими землевласниками, орендарями і простими селянами. Маті не хотіла з ними знатися і тяглась до міста, у неї там було обмежене коло друзів, які тільки те й робили, що вели розмови на вишукані теми. Раніше її друзі ніколи не бували в домі діда, маті сама не хотіла запрошувати їх до себе. Після смерті старих порядки не змінилися: ніхто не порушував спокою цього простого сільського дому, і маті сама щодня виrushala до міста в пошуках компанії. Я ні з ким не зустрічалася — та й не могла зустрічатися, і знову зайнялася своїми дитячими справами. Споглядала статуй, жовту акацію, магнолії, але дивилась на цей світ серйозніше ніж в дитинстві і ще дужче любила його.

Вранішні і перші післяобідні години були завжди присвячені матері — іноді ми розмовляли в її кімнаті, іноді прогулювались по садку, а то й поблизу вілли. У себе в кімнаті вона здебільшого лежала і вставала тільки, щоб почистити зуби, або ще раз глянути на себе в дзеркало й розглядити шкіру довкола очей. Потім вона розглядала моє обличчя, казала, що я дуже гарна, і просила мене подивитися на неї.

— Треба завжди сміливо говорити все, що думаєш,— проголошувала вона при цьому.

Але головною темою розмов матері були її знайомі, яких я бачила тільки здаля, та їх то останнім часом досить рідко, хоча кілька років перед тим це траплялось частіше. Про них я розмовляла як про якісь, так би мовити, абстракції. Маті висміювала фізичні вади цих незнайомих мені істот, але мені такі кепкування ніколи не набридали: я розуміла, що ця балаканина — лише засіб, щоб ввести мене в її інтимний світ. Та крізь ці хитрі розмови ясно прозирало хвилювання, відчувалось палке бажання до подробиць обговорити речі, що стосуються людського тіла; вона ганила своїх друзів, але в душі тягглася до них; голова моя повнилася уявними образами, з яких ми зло насміхалися, і мені ставало душно. Я відчиняла вікно, дивилася на рівнину, що поставала як суміш туманних кольорів, і в моєму серці знов пробуджувалася ніжність. Іноді маті ставила мені деякі запитання: наприклад (розмовляючи про незнайомих мені людей), чи, на мою думку, не закохані оті двоє, і, щоб я могла відповісти, в найменших подробицях змальовувала їхню поведінку. Я відповідала навздогад, і з моїх слів маті робила висновок, що у мене вже зрілий розум, здатний злагодити всі тонкощі пристрастей і осягнути все, що стосується кохання. Вона говорила мені це, і я, крім ніжності й любові, відчувала, що гордість моя задоволена. Мені здавалось, що я завжди жила отак. Я забула про черниць і приятельок і одного разу на прогулянці удала, ніби не помітила їх, щоб не вітатися.

Найпривабливішим для мене в моїй матері та в її плутаний мові було щось недоговорене, якесь вагання, так ніби всі ці дні вона обережно готувала мене вислухати її рішуче й урочисте признання. Я добре розуміла, що ці сентиментальні словесні кружляння навколо чужих справ були тільки передмовою, за ними вимальовувалося щось тривожне й важливе. Мій жіночий характер підштовхував мене прямо спитати про те, про що я лише здогадувалась. Але тільки-но я зачепила це питання, як маті злякалась і почала знову водити мене покрученими сентиментальними стежками. Двічі або й тричі на день, виголосивши свою звичну похвалу моїй кмітливості, що підносила мене над тупоголовим світом, вона на якусь мить замовкала, а потім знов порушувала мовчанку запитанням, дуже схожим на ті, які вона мені ставила в зв'язку з інтимними справами інших людей: як, мовляв, я гадаю, чи такий-от (назву його X) кохає свою дружину, чи ні. I, як звичайно, щоб я могла відповісти, вона розповідала мені безліч подробиць про його поведінку; виходячи з

цього, я відповідала, що синьйор Х не кохав, не кохає і ніколи не зміг би покохати таку неприємну жінку. Моя маті знов замовкала, вона була задоволена, але не зовсім. Потім ще кілька разів повторювала: «Подумати тільки...», і в її тоні знову вгадувалась якась недоговореність.

— Що з тобою, мамо? — запитувала я, червоніючи від незрозумілого задоволення.

— Та нічого,— відповідала маті.— У нас з тобою однакова вдача, ти любиш докопуватись до всього, знати все до тонкощів, але в тебе сильний характер, і ти можеш допомогти мені.

В такому плані й проходили всі наші розмови. Слухаючи її, я переконувалась, що народилася на світ, щоб бути поводирем і рятівником душ, особливо материної. Обмірковуючи це переконання, яке іноді доводило мене в стінах цих кімнат до екзальтації і давало втіху моєму самолюбству, я приходила до висновку, не розуміючи прихованої в ньому небезпеки, що кожен мій вчинок, кожне слово насамперед мусить бути для когось благотворним, мусить лікувати чиось душевні рани, а щирість не обов'язкова. Ось та простодушна ілюзія, за яку я заплатила дорогою ціною, а винен у всьому був егоїзм матері, котра використала мое марнославство.

Я обіцяла їй всіляку допомогу і, якщо розмова відбувалася ввечері, лягала спати в піднесеному настрої. «Так,— казала я собі,— ось мое справжнє покликання: допомагати цій жінці, яка слабка і покладається на свою дочку». Я відкрила в собі готовність до самопожертви: мені навіть здавалося, що моя шкіра випромінює сяйво.

Так тривало два тижні — без будь-яких зрушень. До моого задоволення почав підмішуватись страх, що я змарную канікули, не зробивши матері добра. Наше життя дещо різноманітили короткочасні і обтяжливі візити дядька Клементе, брата моого батька, який вважав своїм обов'язком провідувати двох бідних жінок. Він бував у нас щодня, ходив по кімнатах, відчиняв навстіж вікна, що їх маті завжди тримала причиненими, і примовляв: «Що ви тут шепочтесь? Яке задушливе повітря! Як темно! Та кинь її, Ріто, хай нидіє тут сама, а ми вийдемо прогуляємося». Ми терпіли п'ять чи шість днів, а потім він, обеззброєний нашою інертністю й ворожістю, особливо деякими зауваженнями матері («Ет, що й говорити: дехто не розуміє найпростіших речей, а тонкощі треба залишати на розсуд тим небагатьом, що справді їх розуміють»), припинив свої відвідини так само раптово, як і почав їх.

Коли він зник, я відзначила собі, що не почиваю до цієї людини такої неприязні, яку доти виявляла, щоб додогодити своїй матері

і зберегти її повагу до себе. Можливо, відтоді я зрозуміла, що в наші розмови та в мої моральні клопоти почала закрадатись нудьга; я втратила надію, що захоплено відгукнусь на признання, якого так чекала. Мимоволі я почала тягтися до природніших розваг — мені було приємно й водночас соромно. Це були невинні й звичайні розваги: компанія однолітків, ігри, вірання, свята — коротше кажучи, все, що мені було заборонено через егоїзм і пиху матері. Я безперестану поверталась до цих розваг у мріях і відразу ж намагалася викинути їх з голови, немовби боялася, що хтось мене зненацька заскочить з такими низькими бажаннями. Маті запевняла мене, що я не схожа на інших дівчат, що мені зрозуміліші пристрасті дорослих. Іноді маті розповідала про любовні інтрижки й розмови молоді — несерйозні речі, казала вона, які не зрівняти з серйозними пристрастями, що захоплюють душу й тіло, поглинають усе життя, а починаються вони десь на тридцять п'ятому році. Часто вона уривала свою розповідь і казала мені:

— Ці речі бачиш тільки тоді, коли стаєш дорослою жінкою, до того ж розумною, — і пильно дивилася на мене.

Гордість, а також страх втратити повагу й відвітість з боку людини, яку я любила, перешкоджали мені піддатися спокусам моїх шістнадцяти років. Але природа брала своє, і боротися з спокусами стало ще важче після того, як під час однієї короткої прогулянки я випадково зустріла одну з своїх шкільних подруг, що була з біднішої сім'ї і жила неподалік. Вона просила мене заходити до неї в гості, казала, що ми зможемо весело проводити час. Ця зустріч стала причиною справжніх мук. Та як я собі не дорікала, як не запевняла себе в тому, що я не така як мої однолітки, у вухах дзвенів сміх подруги, і з голови не йшла її зваблива пропозиція. До сорому приєднувались докори сумління, бо я підозрівала, що вже не так люблю матір і навіть подеколи нуджуся з нею.

Мою душу дедалі більше полонили, ламаючи опір моєї пихи, сумніви морального порядку. «Хіба я не взяла на себе обов'язок захисника? — думала я.— А захищаючи матір, я будь-якою ціною мушу зберегти її любов. Але в цих випадках морального лікування необхідно, мабуть, щоб людина, якій ти потрібна, вважала тебе безгрішною». І як не дивно, саме оці сумніви, чимдалі настирливіші й пекучіші, наштовхнули мене на негарну думку, що й спричинилась до кризи. «У матері,— сказала я собі,— є свої погляди, я, зного боку, маю якісь права; треба скористатись ними, але так, щоб не відштовхнути її, не відбити бажання просити у мене допомоги, яка може виявитись для неї цілю-

щою». І я вирішила піти до подруги, але потай від матері.

Я відвірто ділюся з Вами сумнівами тих днів, щоб показати, як спантеличилі мене своїми поглядами жінка, з якою я могла б жити, не викликаючи ні в кого підозри й не потребуючи нічийого захисту.

В той час ми тримали двох слуг, чоловіка й жінку. Я переговорила з жінкою, старою інтриганкою, яку звали Дзайрою, вона згодилась допомогти мені, обіцяючи також допомогу свого колеги, з яким, як я гадаю, у неї були інтимні взаємини. Вона запевнила мене, що, коли я виходитиму з дому, вони мене не бачитимуть. І от якось, коли матері не було вдома, я пішла до подруги, Анни Карлі. Ступала гордо, але сумління мучило мене, як людину, що піддалася низьким бажанням.

Анна відразу заспокоїла мене. Наші вілли стояли навпроти одна одної обабіч долини. Анна бачила, як я спускалася вниз, а потім підіймалася схилом. Не встигла я підійти до воріт, як вона вибігла назустріч і радісно обняла мене. Я побачила близько-близько її очі; вона раділа моєму приходові, і її лагідні карі очі світлішли, робилися схожими на висушені горішки; це обличчя з правильними рисами, щире, по-дружньому турботливе, невимушене серйозне, заспокоювало, як ті горби і луки навколо. Коли я переводила погляд на її тіло, мене вражала його невідповідність обличчю — воно було гладке й незграбне, але теж чомусь подобалося мені. Анна бурхливо виявляла свою радість, час від часу обіймаючи мене: її рухи були рвучкі й прямолінійні, спостерігати їх було приємно. Під час одного з енергійних стрибків у мій бік, коли ми йшли садом, вона перечепилася і була б упала, якби я не підтримала її. І перш ніж ми дісталися до будинку, між нами вже зав'язалась міцна дружба. Того вечора ми сіли пити чай в салончику з жовтуватими портьєрами, де стояли крісла й канапа, оббиті тканиною горохового кольору. В проміжку між двома величими вікнами, з яких було видно наш будинок із статуями та вишню, височіла величеська клітка, в якій навколо якогось схожого на скелет дерева пурхало кільканадцять птахів. Я опустилася на канапу, і чи то на мене вплинула весела кімнатка, чи може приязнь до її метушливої хазяйки, тільки мені здалося, що я знайшла те, чого шукала. Додому я повернулася заспокоєна, на серці було легко; того вечора я була особливо ніжна з матір'ю.

Після того я часто ходила до своєї подруги, коли матері не було вдома. Щоразу я дедалі більше переконувалася, що в цій дружбі немає нічого поганого. Моя свідомість теж прояснялася. «Якщо мати, — думала

я, — закохується, не питаючи мене, то я теж можу дозволити собі якусь невинну розвагу, можу робити це потай, щоб не образити ту, чию примхливу душу я взялася лікувати». Під час одного з цих візитів я зустрілася з графинею Верді, знайомою діда й бабусі, яку мати пізніше віднадила, бо дружбу з нею вважала нижче своєї гідності. Графіня запитала мене, що я роблю, я відповіла, що нудьгу, і вона запросила мене до себе. Отже, я потроху заводила знайомства, які вважала за потрібне приховувати від матері. Як я вже казала, вона не хотіла знатися з друзями діда й бабусі, нашими сусідами, а підтримувала зв'язок з кількома більш шляхетними сім'ями в місті. Після смерті старих всі їхні знайомі відцуралися нас, та ми, зрештою, ні за ким і не жалкували. Іноді мати казала, що тут їй подобаються квіти, луки й захід сонця, але вона намагається не думати про тутешніх жителів, бо вони споганюють природу. Звичайно, мої короткочасні виходи з дому залишалися непоміченими.

Графіня Верді жила недалеко від нас, напівдорозі до церкви, в іншій долині, що виходила на рівнину. Поросла буйною рослинністю, ця долина була немовби спеціально створена для полювання. Схил, на якому височіла вілла, вкривали трави й виноградники, на протилежному боці росли тутові дерева, і тільки внизу тяглись чагарники; вони зовсім не здавались колючими, а навпаки, пухнастими й золотавими. На горі, в гущавині, від дерева до дерева були протягнені тенета на птахів. Далі виднілося два ряди горбів: перший, порослий кипарисами, був зовсім близько, другий туманно бовванів у безкрайній далині, що викликала в мені якийсь дивний смуток. В невеличкий фруктовий садок, що оточував віллу, вели широкі ворота, обабіч яких стояли статуй в стилі барокко. Господиня, оглядна моложава жінка років п'ятдесяти, була бадьора й говірка. Деякі частини її тіла, взяті окремо, як наприклад ніжки й рожеві вушка, вражали якоюсь зворушливою мініатюрністю. Графіня Верді привітно зустріла мене і скоро так сподобалася мені, що я відчула приязнь до всього, що її оточувало. Вона затримувала мене в себе, аж поки не повернувся її син — від шлюбу з чоловіком, родом із півдня, — котрий і супроводив мене на прощання до воріт. Небокрай над рівниною вже заливало зеленкувате сяйво місяця, очевидно, повного, який мав от-от виткнутися з-за обрію. Я споглядала лагідне й просте життя в цьому домі з бездумним захопленням. І от, уже йдучи звідти, я зненацька відчула якусь тривогу: переді мною відкрилася нова мораль, і я порівняла її з нашою. Це почуття за якусь мить розвередило мою душу. Я

вперше осудила свою матір, а також себе за те, що допомагала їй. Оця манія тримати мене біля себе як співрозмовника, всі її фантазії і сердечні справи, підлещування й хитрі недомовки постали переді мною як щось ненормальне й зловісне. «А я ще давала собі обітницю жертвувати для неї життям!» — вжахнулася я. Я була така вражена, що трохи не вмерла: ні, я не можу далі піддаватися цьому несвідомому пориву до самопожертви задля цієї жінки! Та я все ще любила матір і не могла відважитись полишити її напризволяще. Але я не могла обдурювати її далі. І поки я металася між цими протилежними спонуками, до моого слуху долинув голос юнака, який говорив мені:

— Я дуже шкодую, що прийшов, коли ви вже прощаєтесь з моєю матір'ю, вона не попередила мене про ваш візит, але тепер, коли ви знаєте дорогу, сподіваєтесь, ви ще не раз завітаєте до нас.

Досить найменшої дрібниці, щоб розчутитись, коли маєш серце, схильне до цього. Я глянула на нього очима, повними сліз:

— На жаль, це неможливо, — відповіла я. — У моєї мами на все свої погляди: вона чудова жінка, чутлива й розумна, і для мене скорше сестра, ніж мати; я люблю, мало того, обожнюю її, а тому не хочу завдавати їй найменшого болю.

— Але ж ваша мати, — мовив юнак, — розуміє, що є друзі й друзі, вона, напевно, не проти, щоб ви зналися з порядними людьми.

— Бачите, — відказала я, похитавши головою. — Я боюсь... Їй не подобається, коли я йду кудись із дому.

— Але ж ви не можете жити, мов та половинка!

— Навіщо ви наполягаєте? — запитала я. — Навіщо завдаєте мені зайвого болю, нагадуючи про те, що мучить мене вдень і вночі? Я не можу сказати вам всієї правди. В нашій сім'ї не так як у інших людей. Мати має свої примхи, а я для неї, як лікар... о, ні, ви тільки не подумайте, що вона божевільна! Це просто хороша жінка, якій я потрібна, тому я й взяла на себе обов'язок, можливо й надто важкий, завжди допомагати їй. Я не могла відмовити їй. Треба, щоб вона поважала мене, і якщо їй хочеться тримати мене замкнутою в домі від ранку й до вечора, я мушу підкоритися, кажу вам. Бо це дає мені можливість якось догобити бідній жінці.

— Але ж ви приносите себе в жертву!

— Я не жертвую собою, а люблю її. Що б ви робили на моєму місці? Уявіть собі: людина, яку ви любите понад усе, захворіла, її життя в ваших руках; чи зважились би ви в цьому випадку на певний вчинок, хай на-

віть невинний, знаючи, що це може схвилювати хвору і їй стане зло? Я не можу навіть думати про таке...

— Pito, — сказав юнак, — ви кажете, що мусите допомагати своїй матері. З свого боку запевняю вас: якщо я чим-небудь можу допомогти вам, якби ми могли бачитися...

Я раптом ясно зрозуміла, чого хотіла позбавити мене мати, і сльози так і полилися з очей.

— О, Pito! — тільки й мовив він.

— Я не можу чинити їй зла, — відповіла я, — не можу всадити їй ножа в спину, хіба що...

— Що саме?

— Я майже щодня, коли матері немає вдома, йду до своєї подруги Анни Карлі, щоб трохи розвіятись. Як бачите, то невинна дружба. Якби ви змогли приходити туди...

Він одразу ж пообіцяв прийти надвечір наступного дня, і ми розпрашалися, потиснувши одне одному руки.

Повертаючись додому, я не витирала сліз, і вони сохли на щоках. Я відчула цілющу полегкість: всі тривоги розвіялись і душа поринула в блаженство спокою та чистого сумління, що нагадало мені перший день моєго повернення зі школи. Вся у владі цього почуття, я й не помітила, що минуло багато часу і я повертаюсь пізніше, ніж звичайно. Я спокійно піднялась до себе з наміром зняти рукавички й капелюшок, коли в кімнату увійшла мати. Я не знала, що вона вже вдома і чекає мене. Хоч як я була певна своїх прав, я злякалася: мати викрила мене. Вона мовчкі сіла край ліжка, поклавши руки на коліна і ображено стиснувши уста.

— А, це ти, — удавано безтурботно кинула я, хоч серце несамовито калатало в грудях, і, сівши проти дзеркала, почала зачісуватись; хвилиною пізніше я додала:

— Я зараз буду готова, вже час вечеряти.

— Дякую, — відказала мати, не змінюючи пози, — тепер я бачу, наскільки можна довірятись тобі.

— В чім річ, мамо? — запитала я, обертаючись.

— О, як я помилилася, вважаючи, що відкрила щось велике, якийсь особливий розум, знайшла опору на все життя... Знаю, де ти була: ти їздila в монастир.

Я вміть збагнула, що сама мала вона на увазі; якось я розповідала про одну з наших черниць, не ганячи її, і цим сердила матір. Звичайно, після її слів я відчула полегкість: так буває, коли ти можеш сказати приємну для когось річ, до того ж чистісіньку правду.

— Та ні, мамо, присягаюсь тобі!

— Якщо вона тобі подобається, то й приятелю з нею, — вела вона далі. — Це так

схоже на тебе: я борюся не покладаючи рук, але бачу тепер, що все даремно; я змушена визнати, що не варто сподіватись чиєїсь допомоги.

Мовивши це, вона ще міцніше стисла губи.

— Нащо б я брехала тобі? — запитала я, коли вона врешті замовкла. — Та я навіть не знаю, чи вона ще жива, ота черниця.

В моєм голосі бринів такий запал, такий порив, відчувалось таке задоволення душі, яка мовить щирісіньку правду, що вона здивовано поглянула на мене. Нині, уже через кілька років після того, я не бачу нічого похвального в своїх тодішніх діях, але мої наміри не були погані: правдиві слова виривались майже як зойк невинності у відповідь на несправедливе обвинувачення. В уяві мимоволі вимальовувався барвистий краєвид, довколишні горби, про які мати говорила з такою ніжністю — напевне, тому, що вони нагадували їй про деякі любовні побачення.

— Повір, мамо, що я кажу правду, — сказала я й розповіла, як надвечір, коли сідало сонце і потягло прохолодою, мені схотілось прогулятися, щоб краще обмірювати деякі наші розмови. Тому я й попрямувала дорогою до **, сприятливого місця (принаймні, я гадала так) для таких самотніх роздумів, бо з усіх закутків це був найбільш сентиментальний і глухий. Розповіла, як з-за далеких повитих туманом горбів зійшла величезна червонувата зоря, а над рівниною звис зеленавий місяць; розповіла й інші не менш зворушливі ліричні подробиці, які імпонували їй моєму настроєві.

Мати аж розчервонілася. Я фізично відчула, яку жадобу до життя, кипучу й майже болісну, викликала я в ній своєю розповідлю, і до того розчулилася сама, що мене пройняв дрож і клубок підкотився до горла. І поки в душі ще не захололи палкі почуття, я була ладна на все для людини, яку так жаліла в ті хвилини.

«Яка ж вона мила! — думала я. — Як я люблю її!» Мені здавалось, що я допомогла своїй матері, замовчавши речі, які могли поранити її серце. Мою свідомість оповивав якийсь туман, і я ще раз відчула, немовби моя шкіра випромінює сяйво.

— Але чому ж ти так забарилася? — запитала мати, і це прозвучало вже не як звинувачення, а як спроба віправдатись.

Тепер, коли серце мое знов сповнилося любов'ю, мені було зовсім легко вигадати щось приємне для неї. Відповіла, що, вже повертаючись додому, я замилувалася заходом сонця, грою барв у вечірньому рожевому повітрі.

— Якби ти розповіла це комусь іншому, — сказали мати, знов дивлячись на мене сяючими від щастя очима, — тобі б не повірили,

бо мало хто здатен так тонко відчувати прекрасне. Але я розумію тебе, бо сама така.

І ми пішли вечеряти. Сидячи за столом, мати, все ще дуже збуджена, усміхалася до себе, а я задоволено поглядала на неї. Ніколи ще я так не любила її — я була готова на будь-яку жертву. За вечерею ми обмінялись всього кількома словами, а потім, як звичайно, вийшли на прогулянку в сад. Пишний місяць сяяв над рівниною і ніби летів над нею, нам з тераси здавалося, що й ми летимо разом з ним над світом, що поставав перед нами у всій своїй неосяжності. Ми стояли кілька хвилин біля огорожі, дивлячись на луки, залиті ясним сяйвом, і наші серця повнились ніжністю. Потім повернулися до будинку, жовтавого вдень, нині ж туманно-білого, з темними сліпими вікнами. Мати взяла мене за руку.

— Ти б здивувалася, — спітала вона, — якби я тобі розповіла щось про себе?

Ми стояли перед кущами жовтої акації. Я відповіла, що заслужити її довір'я — моя найзаповітніша мрія.

— Така відвартість між матір'ю і дочкою — річ не зовсім звичайна, — промовила вона, трохи подумавши, — але з тобою то інша річ: ти розумна, розсудлива дівчина; крім того, в нас із тобою однакові погляди й смаки. Слухаючи тебе сьогодні ввечері, я ще раз переконалася в цьому.

Нарешті вона наважилась розповісти мені про синьйора Х, — цю розповідь вона відкладала з дня на день. Особливо вона допитувалась, чи, на мою думку, він справді любить її. І в чаювному місячному сяйві вона викладала мені свої сумніви, розповідала про нього, але набагато докладніше, ніж в попередні дні, коли зважувалась говорити лише натяками. Після кожного її запитання, я висловлювала своє переконання, що він кохає її міцно й гаряче; вона висувала заперечення, — адже всіх закоханих мучать сумніви, а, крім того, мої повторні запевнення викликали у неї інші сумніви, які я, не роздумуючи, тут-таки знову відкідала.

Я думала про її любовні муки, а в серці закрадалось радісне передчуття власного кохання. Я не стільки запевняла свою матір, як себе саму: так, Ріто, казала я собі, він тебе покохає... Ми зайдли в її кімнату, вона лягла в ліжко і притримала мене біля себе до півночі, розписуючи мені поведінку синьйора Х, часто повторюючи те, про що вже розповідала раніше. Вона ніяк не могла заспокоїтись. Я ж усе твердила, що він кохає її.

Нарешті я залишила матір напівсонну, знесилену від надмірного хвильювання. Прощаючись, ми обіймались безліч разів. Обмірковуючи розмову з сином графині Верді, в якій я сказала, що обожнюю матір, я ще

раз переконалася, що це правда. Я лягла, повторюю, опівночі, але коли вранці подзвонила Дзайрі, вона відповіла, що ще тільки вісім годин. Хоч яка я ледача, мені більше не хотілося спати. Знаючи, що мати не скоро прокинеться, я вирішила з півгодини поніжитись в ліжку. Спека (стояв уже липень) ще не відчувалася. Вікно заступала листяна стіна, я не бачила, де вона кінчается вгорі: цей листяний пейзаж з моєї напівтемної кімнати виглядав якось дивно. Тепле ліжко й сон, що знову почав змагати мене, викликали якісь веселі й дещо химерні думки. Уявні, але досить імовірні сцени змінювали одна одну. Всі вони були схожі між собою тим, що я в них завжди грава головну героїню, а син графіні Верді був моїм палким поклонником. Я розпалювалася себе цими сценами, напрошуvalася на оплески й, слухаючи їх, відчувала, що серце то млюсно завмирає, то б'ється спокійно, то глузливо сміється, то плаче від пекучого болю, залежно від того, чого вимагали моє честолюбство й роль, яку я грава. Я нарешті так розхвилювалася, що почала говорити вголос і дзвінко сміялась разом із своїм другом. Мене охопили найрізноманітніші почуття, всі, однак, в тій чи іншій мірі, пов'язані з любов'ю до себе самої. Пробачте, що я так відверто, майже захоплено, в усіх подробицях змальовую перше пробудження свого кохання, не замовчуючи навіть своїх найбезглазіших фантазій. Проте сьогодні, опинившись у безвихідному становищі, покинута всіма й звинувачена в брехні, я розчулююсь, згадуючи свої найкращі хвилини в житті, ніколи не стомлюючись переживати кожен рух і кожне слово, не можу викинути з свого серця любові навіть до того, що заслуговує на осуд. Цього ранку я незчулася, як мимоволі підхопилася з ліжка й опинилася перед дзеркалом. І тільки подивившись на годинник, побачила, що в цьому маренні, яке мені здалось короткочасним, проминуло дві години. Одягнувшись, я піднялася до матері і застала її ще в ліжку. Вона обмірковувала заперечення на мої відповіді й запевнення минулої ночі. Я почала палко доводити їй, що вона даремно мучить себе.

— Чому ти весь час думаєш про це, мамо? Чому допитуєшся про одне і те саме? — закричала я. — Повір раз і назавжди, мамо, тому, що кажу я — стороння особа в даній справі.

Ой, коли б вона могла прочитати мої думки, дивлячись на мое розчертовані обличчя! Коли б знала вона, чому я беру все це так близько до серця!

Потяглись чаївні післяобідні години — години чекання для обох, аж поки мати не пішла до міста; сьогодні вона чепурилась старанніше ніж звичайно — наче збиралась

на перше побачення, вона радісно й гаряче обняла мене й пішла. Я й собі попрямувала до Анни вузенькою, порослою травою стежечкою, що звивалася по долині. Обійнявши Анну, я щиро привіталася з нею. Незабаром спрощилися й мої сподівання: через кілька хвилин прийшов і син графіні Верді (його звали Джуліано). Він почав розмову, перервану минулого вечора, коли проводив мене додому. Я слухала його, згадувала свої скарги на матір і відчувала розкаяння; я боялась, що була несправедлива до неї, бо за останні години вона показала себе набагато кращою, ніж я гадала. Мое бунтарство відступило перед глибокою ніжністю і бажанням простити її.

— Якби ви знали, — сказав Джуліано, подивившись на мене, — як стривожили мене вчора ввечері ваші слова. Аж не віриться, що ваша мати страждає, коли ви йдете з дому!

— Ніколи я такого не казала, — відповіла я трохи сердито, почувши в його словах нотки осуду, — мама, як я вже казала вам, чудова жінка і вона, я вважаю, може мати якісь свої примхи, як і всі ми. Краще поговорімо про щось інше: бо я, знаєте, не маю права говорити про це.

— Не маєте права? Чому?

— Та ясно ж чому: бо люблю маму, і коли навіть жертвую собою задля деяких її ідей, хай дещо несправедливих, то роблю це, не нарікаючи на свою долю.

— Але ж ваша мати хвора?

— Хвора? Ні, вона здоровісінька, але слаба в одному: потребує допомоги й провідника в житті, і я перед нею почиваю себе ніби лікарем.

— Як це? — запитав Джуліано. — А ви ж казали...

Його слова, суворі й водночас ніжні, знов полилися в мою душу, воскрешаючи тривоги минулого вечора, коли ми прощалися біля хвіртки; знову, так само несподівано як і тоді, я зрозуміла, що мое життя нещасливе, а мати несправедлива. Та після наших інтимних розмов усвідомлення цього ще болісніше схвилювало мене, і що певнішим ставала вона, то дужче гризли мене докори сумління. Я знов побачила, що обов'язки, покладені на мене матір'ю, серйозні і постійні, тим часом як втіха від них сумнівна й минуща; самопожертва була така очевидна, що душа моя не витримала, і я нестримно заридала.

— Мовчіть! — вигукнула я. — Хіба ви не бачите, до чого довели мене? Знали б ви, що у нас діється вдома!

Я кинулась ниць на канапу і вже більше нічого не бачила за сльозами. Я була нещаслива і каялась, що стала такою; мій інстинктивний бунт проти самопожертви пом'якшув-

вався ніжністю недавніх спогадів, коротше кажучи, я невимовно мучилася. Після тривалої мовчанки Анна, яка була присутньою при розмові, сказала:

— Бідна Ріті! Ну годі, годі.

Вони допомогли мені підвєстися й витерти слези й пообіцяли, що нікому не скажуть про моє сумне становище. Джуліано виклав деякі свої загальні ідеї, що їх можна було застосувати — хоч і не безпосередньо — до моого життя. Усе зло в наших сім'ях, казав він, є наслідком неробства, бо ми живемо з ренти, замість того, щоб працювати. Це був високий, смагливий хлопець з ніжними устами, світлими очима і тонким носом. Його ідеї були новими для мене, і я захоплювалася їх серйозністю. Трохи заспокоївшись, я повернулася додому — раніше ніж звичайно, і, перейшовши сад, сіла на терасі напроти місяця й віддалася солодким мріям, забувши все на світі. Нараз мене покликали. Це повернулася мати, вигляд у неї був пригнічений, в очах можна було прочитати роздратування.

Річ у тім, що мати, сп'янівши від запевнень, що їх вона вирвала з моєї жалісливої замріяної душі, подалася в місто і виявляла там своє кохання палкіше, ніж звичайно. Синьйор Х, побоюючись ускладнень, поставився до неї стримано. Мати прийшла розповісти мені про все це й запитати, як же тепер розуміти мої вчораши запевнення. Вона починала злити мене. Ця справа перегоріла в мені за один вечір і одну ніч, і я більше не хотіла розводитися про це. Крім того, я тепер хотіла думати безпосередньо про себе саму, а не манівцями — через фантазії про якогось там синьйора Х.

— Мамо, — відповіла я, — я ж тобі досить ясно виклала все, що думаю про твоє кохання; а я не змінюю своєї думки за три години — не можу ж я тільки те й робити, що стежити за всіма вашими любовними радощами й розчаруваннями.

Але відразу ж схаменувшись, я пошкодувала, що трохи грубо відповіла матері. Я обняла її й терпляче вислухала. Наприкінці нашої розмови мені вдалося запевнити матір, що синьйор Х кохає її.

Однак у наступні дні між мною і матір'ю вже не було пройнятих доброзичливістю взаємин. В цю пору нестерпної спеки, коли сонце стояло високо в небі, ми не виходили з дому; надвечір мати завжди їхала в місто, а повернувшись, замикалася зі мною в своїй кімнаті. Кінчалась щаслива пора канікул, почався серпень. За цей час не сталося ніяких подій, хоча деякі вже назрівали. Тепер я ходила до Анни щодня, часто приходив і Джуліано, але не так часто, як я б того хотіла. Під час наших побачень він багато говорив про свої тверді моральні принципи,

проте ні разу не сказав ніжного слова і лише недомовками вселяв у мене якісь надії. Таким чином, він постійно тримав мене в стані якогось тривожного чекання і спонукав на рішучіші кроки. Мати, як я вже казала, йшла до міста щодня, і зрозуміло, що синьйор Х почав уникати її. Щовечора вона сумно переказувала мені всі грубощі, яких наслухалася від нього, і я мусила запевнити її, що це один з виявів кохання. Я намагалася розважити її, витягти з собою на прогулянку, але вона відмовлялась навіть вставати з ліжка, нічим не цікавилась і вперто твердила своє. Мені й досі незрозуміло, як вона не усвідомлювала того, скільки страждань і мук завдавала мені, безперестану розповідаючи про своє кохання. Але я тоді дуже любила її, а тому відповідала на всі її запитання терпляче й лагідно. Змущена виконувати обов'язок, який я взяла на себе, а саме — твердити, що синьйор Х любить її, не в силі завдавати їй страждань, я вишукавала хитрі тлумачення його поведінки. З них можна було зробити висновок, що чим байдужішим він здається, тим сильніше його кохання. В своїх відповідях я крім милосердя й самолюбства керувалася ще й іншою спонукою: тривожне чекання, в якому мене тримав мій приятель, штовхало мене на шлях любовного ідеалізму, закони якого я поширювала й на чуже кохання. Насправді я висловлювала матері свої найзаповітніші мрії, свої розчарування та міркування, за допомогою яких я вирішувала все на свою користь. В ці дні в зеленій кімнаті писався роман про химерний ідеалізм чоловіків, що заради любові відмовляються від коханої людини; синьйор Х був у ньому лише видимим героєм, а мій приятель — справжнім. Мати, знавець людської натури, з егоїзму та страху перед стражданнями вірила мені, шістнадцятилітній дівчині, що знала самий тільки монастир. В той час, як синьйор Х докладав зусиль, щоб спекатися моєї матері, я з усіх сил підштовхувала її до нього, і мені вдавалося переконати її.

Ох ці ночі, похмурі ночі зеленої кімнати, що їх ми провели з нею — я сонна й пригнічена, вона екзальтована і вимоглива. Якби я могла змалювати їх, то може би Ви не так різко засуджували мою поведінку і були б милосерднішими. А що кожне мое запевнення було побудоване на брехні, — до того ж клятий синьйор Х ніби взявся спростовувати їх одне за одним, — вона кликала мене в свою кімнату вже не лагідно, а як розлучений кредитор. Це вже була не спокійна розмова, а скорше допит; мое становище ускладнювалося в міру того, як правда ставала дедалі очевиднішою. Я вимушена була захищатися, повторюючи вперто й однозначно: «я вже сказала, він кохає тебе»,

«я вже сказала; він кохає тебе». В ці дні до мене знов повернулась моя дитяча звичка—не дивитися у вічі співрозмовників, а вперто відвертати погляд, вступлюючись в якусь точку — нею майже завжди було вікно якогось далекого будинку. Зелена кімната стала ненависною мені, все більше нагадуючи пору дитинства. Я шукала розради в самотності, читаючи який-небудь із тих сотень романів, що їх приносила мати. Та зрештою і це читання настогидло мені — у всіх книгах говорилося про ідеальне кохання, як і в розмовах з матір'ю, та ще й материними словами. І коли я мала змогу зачинитися в кімнаті, то воліла за краще, як і в школі, вилівати свою душу в щоденнику. В ньому записано все моє нехитре життя з дитячих літ аж до сьогоднішнього дня, і навіть тепер, дивлячись на щоденник, перечитуючи його з слізами на очах, я думаю, що не змогла б без нього ні зрозуміти себе, ні витримати таких тяжких випробувань.

Проте мій перший і доти мовчазний бунт зумовлений був не тільки нервовим перенапруженням, а й благородним — як мені здавалось — впливом, якому я починала піддаватись. Принциповість Джуліано, його ухильяння від сміливих освідчень і вчинків, стриманість, яку я добре розумію тепер, а тоді лише підсвідомо відгадувала, не могли не вплинути на мене. «Яка серйозність! — сказала я собі. — Яка шляхетна вдача! Чи ж я зможу коли-небудь зрівнятися з ним?» Мое кохання не викликало в мене поблажливості до материних любовних терзань, а, навпаки, наштовхувало на жорстокий моральний осуд її поведінки. Стриманість Джуліано примушувала мене думати, що наша любов цілком протилежна тій, якої я не схвалювала: наші душі ніжні, суворі і ворожі пристрасті. Тепер я більше

не допускала, щоб мене тривожили низькі помисли, які суперечили моїм переконанням. Отак в мені утворювалось моральне сумління — особливо коли я була біля матері, в зеленій кімнаті душевних тортур. «На які муки, — думала я, — зважується вона посылати своє дитя, не задумуючись навіть над тим, що я теж людина! Та ще й насмілюється, — не вгавала я,—розповідати такі речі своїй дочці!» І в мені, під подвійним впливом нудьги та кохання, знов народжувалась розважливість, ворожа всім любовним фантазіям, що зробила мене непримиреною іще в школі. «Вона не розуміє, — думала я, — що я всім єством ненавиджу отаке життя, що я порядна й об'єктивна людина. Мені потрібен лише спокій!» Вигляд матері тепер викликав у мені фізичну відразу: сухе, завжди трохи скучовдане волосся, що не піддавалось гребінцеві; обведені темними колами погаслі очі, — вони виблискували лише від люті або надмірного хвилювання; холодний подих, який я відчуvalа, коли нахилялася, щоб поціluвати її. Хіба ж можна не засуджувати пристрасть, думала я, якщо вона отак спотворює людину? Куди поділіся свіжість і ніжність тих днів, коли ми легко розуміли одна одну? І в міру того як мати починала ставитись до мене так, як у часи моого дитинства, до мене повертається тогочасний сум. Я шукала самотності, але мати невідступно ходила за мною, я хотіла помріяти, але вона завжди стовбичила поряд. Скільки разів я крадькома поглядала на статуй, жовту акцію та вишню, що закликали мене продовжити перервану розмову!

Одного вечора я гірко плакала за бабуєю Джулією. В кімнаті, де я спала, повіяло її присутністю, вона ніби знов сіла в своє крісло; я зачинилася на ключ, як це робила в дитинстві, коли писала богові листа. У неутішному горі дивилась я на портрет покійниці. Лише тоді я зрозуміла, чим була для мене ця жінка. «Ти одна любила мене, — примовляла я, плачучи, — і я люблю тільки тебе». І згадуючи роки, коли, як мені здавалось, я менше любила її, та думаючи про її самотню смерть, я гостро усвідомлювала свою провину перед нею і мучилася від докорів сумління.

Минула перша половина серпня, небо стало по-осінньому прозорим. Почуття до Джуліано зростало, я була нещаслива і прагнула очистити серце й душу. Пам'ятаю, в дні, коли вже потягло прохолодою, я іноді ходила полями, ніби ховаючись там, щоб звільнитися від усіх мрій та розмов, що відлунювали в моїй свідомості. Я уძливо відповідала кожному, хто чинив мені зло; мені було гайдко, і я тут же лаяла себе за це. І що б я тоді не зробила, мене було од-

наково важко засудити, бо мною керувало палке прагнення очистити свою душу. Якось надвечір мати, як звичайно, подалась до міста, а я пішла до подруги, де сподівалась зустріти Джуліано; того дня я особливо хотіла бачити його. Я застала Анну саму, і вона запропонувала мені подивитись її маленьку таємну бібліотечку, де було багато книг, які я вже бачила в себе вдома: наприклад, «Спогади злочинця», або «Щоденник повії». Знаючи непорочність цієї дівчини, я тим більше відчувала відразу до її нездорових інтересів. Я вважала себе надто зрілою і не терпіла таких речей. Так само зневажливо ставилася я до певних освідчень своїх подруг по школі. Я бажала якомога швидше побачити Джуліано, щоб сказати йому поглядом: «Тільки ми двоє — порядні люди». Але Джуліано так і не прийшов, а я ще години зо дві слухала, як моя наївна подруга просторікувала про «життєву дійсність» та про те, що нам «треба глибше заглянути в своє істинне». Врешті настав час повернутись додому. Засмучена, зла, перешла я долину; сонце заходило вже по-осінньому, на землю спускались рожевуваті сутінки. В передпокій я лише випадково помітила матір: вона забилась у темний куток і тихо плакала. Я спітала, що трапилося, можливо, надто різко, бо мені теж було невесело. Вона навіть не спітала, чому я пішла з дому, і розповіла, цідячи слова крізь зуби, що не застала синьйора Х. Він залишив її записку, де сповіщав, що через нагальні справи виїжджає в Мілан на місяць, а то й на два. Вона вважала це явною ознакою того, що він має намір позбутися її, і зажадала моїх пояснень. Я відповіла, що мені треба піти до себе, щоб причепуритися, і що ми ще поговоримо про це. Мати сказала, що причепуритися можна й пізніше, а зараз є важливіші справи.

— Годі, — мовила я, глянувши на неї і з мукою відчула, що мої очі зробились холодні й тверді, мов два камінці. — Так далі жити неможливо. Скажи, ти віриш чи не віриш мені? Я не зираюсь вічно повторювати одну й ту саму відповідь — ти мене ображаєш своїми допитуваннями.

— Як ти гадаєш, — твердила вона своє, — після того, що сталося...

— Нічого я не гадаю і не хочу більше говорити про це.

— Ти не смієш так відповідати, — раптом вереснула вона; у неї на шиї надулися жили, чоло вкрили зморшки; здавалось, вона відразу постаріла на десяток років. — Ти мусиш відповідати на мої запитання, зрозуміло? Це з твоєї вини я стала такою, бо саме ти завжди морочила мене.

Почувши, що причина всіх її страждань — я, а не її розпусність, я, що цілий місяць що-

вечора ублажала її порочну натуру, я вже не могла стриматись.

— Гаразд, — мовила я, — так знай же: цей дім огидний мені, гірше від смерті мене жахає думка, що доведеться прожити тут іще кілька днів. Набридли мені і твої балачки і твої страждання. Що б подумали люди, коли б дізналися, до чого ти довела мене, як замучила своїм коханням! Я осуджу тебе і більше не хочу слухати про ці жалюгідні справи, до яких нема діла ні кому, а твоїй дочці й поготів. Заплакана, вона мовчики підхопилася, кинулась до мене й вчепилася мені в плечі; я здивувалася, яка вона низенька. Відштовхнувши її, я вийшла в сад і оперлась на поручні тераси. Сонце щойно сковалось за обрій, небо було золотисто-рожеве, горб по той бік долини заливало тихе рівне світло. Природа йшла мені назустріч, як людина, завжди несла з собою втіху й закликала до стриманості. Вступивши очима у луки на дні долини, вже огорнутої сутінками, я думала, які образливі слова кинула я щойно в обличчя матері, хай її поведінка заслуговує на осуд, але вона переживає горе, справжнє й невтішне. Небо померкло, у мене за спиною в кам'яному басейні закумкали жаби, а край пасма горбів, що, мов мис, врізалося в рівнину, почала вирізнятися струнка біла дзвінниця. Я намагалася угамувати своє хвилювання, перш ніж спаде пітьма, й знов розвеселити матір, приспавши її страждання. Повернувшись, щоб іти в кімнату, я побачила, що вона наближається до мене, худа й розлюченна.

— Мамо, — сказала я, йдучи її назустріч, — мені дуже прикро, що я так різко повелася з тобою, я надто нестримана; крім того, у кожної людини буває поганий настрій, тоді від неї можна почути, що завгодно. Ти, здається, казала, що Х поїхав геть? Обміркуймо цю справу.

І лише після моїх настирливих прохань вона розповіла з усіма подробицями про втечу синьйора Х.

— Знаєш, — сказала вона, — я помилилася, сліпо довірившись тобі.

— Чому? — здивовано запитала я. — Не розумію твоїх сумнівів.

— Як же ти не хочеш зрозуміти, що він намагається здихатися мене? — відповіла вона й знов заплакала.

— Hi, мамо! Hi! — нетерпляче урвала я її. — Вічно ті самі слова, ті самі підозри, одна й та ж манія даремно ламати собі голову! Ти ж мучиш і себе й інших своїми настирливими допитуваннями, тож не дивно, що в співрозмовника подеколи уривається терпець. Завжди в тебе якісь дивні примхи, якісь марні страхи, а ти б могла жити спокійно й без журно. Неможливо навіть уявити

ти, яке воно сліпе, оце кохання! І ти не бачиш саме того, що найбільше впадає в око. Якщо Х поїхав геть, то це означає, що він кохає тебе і ти повинна тільки радіти.

— Не розумію, — вже лагідніше відказала вона, одразу пожвавішавши. — От коли я кохаю...

— Ти, мамо, жінка! Я теж була б такою: ми, жінки, кидаємося стрімголов у цей вир, без вагань і без страху. Але мужчина, коли він справді кохає, відступає, намагається втекти. Хто не любить, крутить нам голову, хто справді любить, тікає від нас. О мамо, коли б я була ним, напевне б покинула тебе, бо ти не розумієш цього. Він надто шляхетний і добрий. Мені чомусь здається, що тільки в оці останні дні він усім серцем покохав тебе.

Слова, на які мене спонукало милосердя й потреба відчути себе в приємній і спокійній обстановці, раптом полились потоком, зазвучали переконливо, мати загорілась майже так, як і в dobrі старі часи.

— В такому разі, мені, мабуть, не слід залишати його одного, — мовила вона трохи згодом. — А що б ти зробила на моєму місці?

Щоб бути послідовною і задовольнити її, я відповіла, що їй, звичайно, треба їхати сілом за синьйором Х до Мілана, де він, безперечно, жде не діждеться її. Мати вирішила їхати рано-вранці і була до того вдячна мені за пораду, що забула навіть мої жорстокі слова, сказані перед тим. Заходячи в дім, я обернулася й побачила гарний золотий місяць, що здавався таким маленьким в безкрайому небесному просторі. «Прощай, любий місяцю», — мовила я, дивлячись на нього, не підозріваючи того, що прощаюся з ним на довгі роки.

Мати розбудила мене вранці, перед від'їздом. Вона зйшла в кімнату, не засвічувши світла, уже в дорожному вбранині, поцілувала мене в чоло й сказала:

— Спи, дитино моя.

Я знов розчулилася й міцно обняла її: цей спалах ніжності був не чим іншим, як виявом вдячної радості з приводу того, що мені вдалося втішити її. Я довго пролежала в ліжку, якось дивно знесилена, і мені зовсім не хотілося, щоб починався день. Я не чекала, що саме цього дня трапиться таке страшне лихо.

У мене своєрідна вдача: чим серйозніша і драматичніша подія, тим важче мені розповідати про неї, особливо, коли я сама страждаю. Підвівши Вас до розповіді про найбільш напружені години свого життя, я відчуваю, що зможу передати їх лише як безбарвний перелік подій, і саме через те, що вони мене хвилюють, я не зумію розповідати натхненно. По обіді того ж дня, коли

поїхала мати, я вирушила на пошуки Джуліано. Напівдорозі я зустріла Дзайру, приставлену до мене за служницю, яка сповістила мене про смерть моого нареченого. Джуліано загинув через нещасливий випадок, ненароком розрядивши в себе мисливську рушницю. Оце і все, що я можу написати вам, далі моя вже й так досить холодна розповідь виглядатиме як сухий звіт.

Я повернулася додому, ніби втікаючи від когось, замкнулась у себе в кімнаті й зіщулилася в кріслі. Перед очима в мене висів естамп, що зображав аркадську пастушку, яка танцювала на лузі, піднявши обидві руки й ногу. Я дивилася на неї так довго, що вона назавжди закарбувалася в моїй пам'яті. І відтоді, в години тяжких спогадів я не відчуваю горя, натомість в уяві виникають надута вітром спідниця, віноч у випростаній руці, і я здригаюсь від жаху, ніби бачу саму смерть. Вступивши очима в естамп, відчуваючи, що м'язи мої напружилися і ніби скам'яніли, просиділа я отак години зо три і мозок мій точила одна лише думка. Почувши стукіт у двері, я крикнула, щоб забирались геть і відмовилась од вечеї. А сама повільно, майже відриваючи одяг від наболілого, ніби вкритого виразками тіла, роздяглася, залізла в ліжко поблизу до стінки й згорнулася в клубочок. На мене наганяли жах люди, їхні голоси та, взагалі, навіть сама думка про те, що хтось може торкатись або втішати мене. Десь опівночі мене охопив страх. Знову мої думки завихрилися навколо матері, і я пройнялася такою сильною огидою до її кохання й страждань, до її іскристих від щастя очей, до гриви жорсткого волосся, пройнялася такою нестримною ненавистю, що мене вкрив холодний піт, і я втратила свідомість. «Хіба ж це справедливо? — закричала я, опрітомнівші. — Через своє десяте чи двадцяте негідне кохання вона не дає мені спокою, приносить в жертву мое життя, не беручи до уваги ні моїх почувань, ні моєї віку, ні своїх материнських обов'язків перед дочкою. Вона ж сама шукає отих жалюгідних мук кохання, про які стільки пишеться в старих романах (він тікає, вона переслідує його) і через які вона стається, плаче, не спить і не дає вільно дихнути своїй дитині! А я, її дочка, ще зовсім молода, не маю права на власні почуття, бо повинна дбати лише про її обмежені інтереси; мені ж дозволені легкі, несерйозні розваги. Я не могла навіть говорити про свої переживання, а все через неї, все через неї!» В пам'яті поставали місяці, прожиті вдома — я холола від жаху, відчуvalа, що жодного дня не зможу вже бути разом з цією жінкою. Особливо лютило мене те, що я мусила приховувати від неї своє особисте життя. І причину останнього нещастя, ду-

мала я, є її егоїзм, цього б не трапилося, коли б я могла жити і кохати просто, як всі люди. Потім я довго плакала, з якимсь хрипнням, яке я намагалась заглушити, уткнувшись обличчям в подушку. «Ні, — думала я, хлипаючи, — я більше не зможу дивитися на неї, не зможу без огиди розмовляти з нею, тим більше ділитися своїм горем. Як тільки розвидниться, втечу з цього дому назад у монастир».

Я здригнулася від стукоту в двері, замкнуті на ключ; у вікно, яке я залишила відчиненим, уже заглядав світанок.

— Відчини, я хочу тобі сказати щось, — почувся незвично вересклівий материн голос.

— Чого тобі треба? — одізвалась я.

— Відчини, — повторила мати.

— Не відчиню, я хочу спати.

Не мовивши більше й слова, вона почала торкати двері, ніби хотіла вирвати їх. Тоді я ввімкнула світло, скочила з ліжка й відчинила її. Мати зайшла розпатлана, з синцями під очима, схожа на жінку легкої поведінки. Виявилося, що синьйор Х, побачивши її в Мілані, страшенно розлютився, заявив, що пориває з нею назавжди, й прогнав її геть. Вона їхала додому цілу ніч, плекаючи плани помсти наді мною. Я спочатку не знала про її невдачу, лише здогадувалась. Та замість того, щоб кинутися до мене, мати сіла в кутку і почала плакати без сліз, відвернувши вбік помережене рясними зморшками обличчя. У мене знов прокинулась жалість до неї, і якби вона й далі мовчала, я б змогла іще приєднатись до неї з своїм горем.

— Тепер я знаю, чого варті твої поради — почала вона, щулячись у кріслі, ніби в кімнаті було дуже холодно. — Ти завжди підлещувалася до мене, щоб зберегти свій спокій і уникнути клопотів, і жодного слова не сказала, яке б не диктувалось egoїзмом. Я довірила ледве не життя дівчеську, на яке хотісѧ інший не звернув би й уваги, поставилась до тебе, як-до дорослої, а ти, молода, повна сил, так нерозважливо...

Ці слова страшенно розлютили мене.

— Годі! — закричала я. — Досить! Не хочу більше нічого слухати! Я по своїй волі стала довірою особою у людини з низькими пристрастями, пожертвуvala собою, щоб допомагати тобі, старій жінці — я, що маю перед собою ціле життя, віддала себе на муки. А я ж маю право жити своїм життям. Тому я не можу більше залишатися в цьому домі. I...

Мій голос уривався, я впала навзнак на ліжко, задижаючись, скречочучи зубами.

— Ну й забирайся! — вигукнула мати. — Я послухалася тебе, а мене прогнали, мов собаку. Цілісінку ніч...

— Мене це не обходить, — відповіла я, трохи заспокоївшись. — Всі оці дріб'язкові

переживання — твоя особиста справа. З твоєї вини я втратила єдину в світі людину, яка могла б врятувати мене, бо ти й не помітила того, що я теж не камінь. Він загинув, поки я прислужувала тобі, як рабиня. Але годі, віднині не звертайся до мене за порадами, та мені й нема чого радити тобі. Я залишаю цей дім і повертаюсь до монастиря.

Я вискочила в двері, збігла сходами і, виїшовши в двір, з подивом побачила, що вже ясний день. Прямуючи до воріт, я почула голос матері, що наздоганяла мене.

— Що ж, — кричала вона, — це й краще! Я теж піду з тобою і попрошу, щоб тебе тримали там і не відпускали більше додому. Ти мене завжди ненавиділа, змалку. Зараз ти мені ясно показала це, тобі нарешті вдається добити мене.

Вона говорила й далі щось подібне, але я мовчала: в мене закам'яніла шия, відібрало мову, і я могла відповідати тільки жестами. Отак ми вийшли на дорогу і попрямували по руч, намагаючись триматись на відстані одна від одної. Я ні на мить не склепила очей цієї ночі; та й як я могла: адже загинула остання надія моого життя. Я йшла, вся пориваючись уперед, вдалину; очі різalo ранкове світло, гарячий вітер сушив мої сльози, і тільки з цього я раптом помітила, що плачу. Мати теж плакала. Дорога була ще зовсім безлюдна, і єдиною живою істотою, яку я побачила, була жінка, що здивованим поглядом проводжала нас, вихилившись із вікна маленької вілли. Сльози зовсім заслали мені очі, і я посувалась майже наосліп.

Отак ми дістались до монастиря і, не мовивши одна одній жодного слова, попросилися на прийом до начальниці. Я просила у неї захисту на все життя, щоб врятуватись од вічної ганьби. Мати мовчки вступилася в землю, губи в неї тремтіли, навколо очей зібралися зморшки: вона вже забула про мене, заглибившись у своє горе. Тільки-но я закінчила, мати звернулась до начальниці з тим самим проханням, що й я, благаючи звільнити її від мене.

— А я тільки цього й хочу! — вигукнула я, обернувшись до неї.

— Я теж, — відказала мати, і на цьому ми розійшлися.

Начальниця відіслала мене в спальну кімнату, порожню в ці години дня. Я впала на ліжко й проспала до вечора.

Я відвerto розповіла Вам про подію, яку замовчала в листі до дона Скарпа, розповіла так безсторонньо, ніби мова йде про якусь іншу особу. Чи маю я рацію, судіть самі.

Додам тільки одне: мати, зіпсувавши мені життя, не тільки не визнає своєї вини, а навпаки, обвинувачує мене в тому, що я, буцім-

то, страшенно образила її, і ось уже стільки років не може заспокоїтись, люто ненавидить мене й не пропускає нагоди, щоб помститися. Вона перешкоджає будь-якій моїй спробі залишити монастир, погрожуючи, що зганьбить мене, якщо я звільнюся з цього ув'язнення.

Ось у чому криється причина моєго недавнього поводження. Я відверто розповіла Вам про все — врятуйте мене ради бога!

Монастир**, 31 серпня 19**.

Лист XVI.

Від дона Паоло Елізі Пассі.

З Вашого дозволу заберу у Вас кілька хвилин для дуже важливої справи, що стосується майбутнього Вашої доньки Маргеріти. Я волів би краще поговорити про це з Вами вічна-віч, але бажання якомога швидше покінчити з цією справою спонукало мене написати Вам, поклавшись на Вашу розважливість.

Ваша дочка, як Вам відомо, повинна була постригтися в черниці дванадцять днів тому, але постриг було відкладено на місяць у зв'язку з сумнівами, висловленими нею та іншими щодо її покликання. За розпорядженням синьйора єпископа я провів невеличке розслідування, мав розмову з послушницею, та вона переконала нас у твердості свого наміру. Але трохи згодом послушниця написала, нібито вона не була до кінця відвертою і тільки тепер повністю відкривається нам. Вона пише, що не відчуває ніякого покликання і до постригу її силують. В монастир вона буцімто потрапила не за своїм бажанням і вважає своє перебування в ньому своєрідним ув'язненням почасти тому, що підкорилася волі однієї вороже настроеної й зацікавленої в цьому людини, почасти тому, що її змусили до цього власна неприязнь і незадоволення, — це звичайні людські почування, але вони не можуть бути спонукою до такого серйозного рішення, як постриг. Гадаю, Ви усвідомлюєте поважність справи. Найбільше бажання Вашої дочки, як вона, між іншим, писала, — це покинути монастир; вона б прохала, щоб її дозволили зробити це раніше, коли б не опір з Вашого боку. Вона пояснює свої невдачі так: Ваше необачне втручання в її інтимне життя та деякі Ваші признання, — доречні більше при сповіді, — відсутність материнської любові і, крім цього, страшне нещастя, до якого призвела Ваша жорстокість, вселили в неї таку сильну відразу до рідної оселі, що в її схильованому мозку нараз з'явилось рішення піти в монастир. Ви ж, мовляв, скори-

сталися з її нерозважливого пориву, щоб звільнитись від неї, а зараз перешкоджаєте її повернутися в світ, погрожуючи, що її чекає життя, іще жахливіше того, від якого вона бажає втекти.

Я виклав перед Вами її скарги відвертіше, ніж зважився б на це в розмові з іншими людьми, бо розповідь Маргеріти про ваше спільне життя впевнила мене в тому, що немає нічого труднішого для Вас, як налагодити щире взаємопорозуміння, без якого неможлива згода. Тому я вважаю доречним втручання духовної особи як посередника. Мені б дуже хотілося, щоб цей лист поклав початок поліпшенню ваших взаємин. А оскільки уже очевидно, що Ваша дочка не може стати черницею, мій обов'язок допомогти їй залишити місце, не призначене для неї. Обов'язок священика не дозволяє мені покинути її напризволяще і змушує докласти всіх зусиль, щоб навернути її на шлях праведного, християнського життя.

Ваша дочка не заперечує, що не раз боляче ображала Вас. І навіть, якщо те, про що вона пише в своїх листах, правда, я все-таки наполегливо прошу Вас виявити розважливість і зблизитися з нею; необхідно дати їй зрозуміти, що нині, коли минуло вже кілька років, її дім не тільки відчинений, а й рідний для неї, і її ніщо не перешкоджатиме жити так, як вона того бажає.

Епіскопат**, 1 вересня 19**.

Лист XVII.

Від Елізи Пассі донові Паоло.

Я не зможу відповісти Вам, поки сама не прочитаю листа, про який Ви мені пишете, і попереджаю, що зроблю все можливе, аби мене ознайомили з ним. Я не стерплю, щоб Ріта ганьбила мене. Неможливо виправдуватися, почувши тільки натяки на ганебні обвинувачення. Лист моєї дочки, наскільки я зрозуміла, — одна лиш брехня; вона обірхує мене, як тільки може, і замовчує правду про себе. А Ріті слід би радіти, що вона втекла до монастиря й приховала від світу деякі серйозні факти, про які я не розповідаю Вам тільки з жалості до неї.

Хоч я й не знаю всіх Рітиних побрехеньок і тому бажаю ознайомитися з її листом до Вас, я все ж про дещо здогадуюсь. Вже давно Ріта поширює про мене, її тільки може, безглузді чутки і намагається і робити це якомога хитріше, щоб я не дізналася, звідки вони беруться. Я не хочу сказати цим, що я бездоганна, але я знаю, що міркую в більшості випадків правильно, і тому рада покластися на Ваш розсуд — розсуд духовної

особи. Провини, що їх я визнаю за собою, завдячують моїй надто пристрасній і поривчастій вдачі. Може й правда, що коли Ріта була ще маленькою, я не виявляла до неї досить материнської ласки, бо була заклопотана іншими справами. Але, пам'ятаю, і в той час у мене іноді проривалась навіть надто палка любов до неї. Коли б у Ріти було добре серце і вона хоч трохи відповідала щирою взаємністю, наше життя склалося б зовсім інакше. Натомість вона щоразу холодно й свідомо відштовхувала мене. Тоді я пояснювала цю ворожість впливом на неї діда й баби, та пізніше пересвідчилася, що причина криється в ній самій, в її лихій вдачі. Якби її жорстокість була більш виправданою, я б захоплювалась Рітою і навіть слухалась її. Та згодом я побачила, що це тільки засіб звільнитися від опіки інших, особливо від моєї, аби безперешкодно вдовольняти всі свої примхи. Щоб показати, чого мені коштувала оця її моральна непримиренність, я розповім Вам про один лише випадок. Я тоді всім серцем покохала — це було мое перве кохання після смерті чоловіка і також останнє — я з тривогою передчувала це. І раптом він покинув мене; від цього удару я отямилась аж на старості літ. Пізніше він сам сказав мені, що моя дочка, за день-два перед нашим розривом, прийшла до нього і, плачуши, почала скаржитися, що я її мучу через нього, бо примушую вислухувати вдень і вночі божевільні розповіді про мою любов. Далі вона сказала, що мое ставлення до неї — про яке зараз уже всі знають — відштовхує її нареченого: той, мовляв, не відважується взяти дівчину, виховану на таких прикладах; особливо гідке йому, додала моя дочка, оте нездорове оточення, в якому я силоміць тримаю її. Вона навіть просила моего коханого покинути мене задля її порятунку. Оцими своїми брехнями вона дала йому привід, а може й спонукала до нерозважливого і рішучого розриву. Але Ви, очевидно, не зможете злагнути всієї підлоти Рітиного вчинку, поки не дізнаєтесь про деякі інші факти. Тож я змушенна розповісти Вам про все, вірніше, майже про все. Як би там не було, Ріта завжди ставилась до мене зневажливо й вороже.

Я вже визнала свою провину щодо Ріти, коли вона була маленькою. Але коли вона повернулася зі школи, я зустріла її щиро і з любов'ю, як жінка жінку, як подруга подругу. Ще й тепер, згадуючи минуле, я впевнена, що вчинила нерозсудливо. Я стала на небезпечний шлях, повний тривог і несподіванок. Я вбачала в Ріті подругу, довірилась їй із своїми переживаннями, шукала підтримки з її боку. Та кожному моєму вчинкові, кожній слабості Ріта давала найганебніші пояснення. Спочатку я мала надію, що краєвид,

яким Ріта милувалася з малечку, сприятиме зміцненню нашої дружби. Але трохи згодом вона заявила, що мое захоплення пагорбами викликало в неї огиду, бо я, мовляв, любила їх сенсуально, пов'язуючи з ними ще свіжі спогади про свої любовні гріхи. Вона навіть не підозрювала, що було справжньою причиною; а я любила їх, бо вони нагадували мені мое перве кохання, мою любов до людини, за яку я згодом вийшла заміж; вони завжди поставали в моїх спогадах впередміжку з найніжнішими мріями моого життя. Ко-жен луг, кожна долинка нагадували мені про моого чоловіка, про ті перші роки розквіту моого щастя; тільки через це вони пробуджували в мені палку ніжності, і я не могла не милуватись ними, говорити про них без розчулення. І от саме Ріта розтоптала мої почуття, не побачивши в них нічого, окрім огидної сенсуальності. Пробачте, що я опишу речі, які, на перший погляд, не мають значення: вони показують, як Ріта своїми словмисними міркуваннями отруїла наші взаємини.

Але тоді, коли Ріта тільки-но повернулась зі школи, я навіть не підозрювала про її почуття, і прийняла її з найщирішою любов'ю. Я призналася Вам, що на той час я закохалась до нестями. В дочці я вбачала жінку, мені здавалось, що вона має чуле серце, і я сподівалася втіхи від неї. Однак я призналася їй не відразу, хоч як бажала цього, боячись, що вона ще надто молода й недосвідчена. Ріта, видно, зрозуміла мої побоювання і заспокоїла їх до того хитрими виявами зрілості, до того вмілими і впертими доказами досвідченості, що їй, зрештою, вдалося обманути мене. І я повірила, що мета її життя — вгадувати мої душевні муки, щоб потім втішати мене, навчати, як боротися з ними і скеровувати на шлях добра. Як же тут було не повірити, що переді мною — незвичайна дівчина? Я гадала, що відкрила в Ріті одну з тих палких і ніжних душ, наділених високою мораллю, які, завдяки особливій милості божій, можуть розуміти життя без власного життєвого досвіду. Ви матимете рацію, коли скажете, що в моєму віці не личило допускатися такої великої помилки. Але повторюю: я була хвора в ті дні і мені спершу треба було вилити перед кимось свою душу, а вже потім просити допомоги. Пригадую наші вечори: яке піднесення! Скільки сподівань! Я читала в саду при світлі ліхтаря роман «Брати Карамазови»; на землю вже спустилася ніч, але понад горбами по той бік долини тягнела смужка світла, ніби прощілина, що вела в інший світ. Коли в книзі мова йшла про Альошу, моя уява наділяла його жіночим — Рітиним — обличчям, я бачила свою дочку в образі рятівниці, чистою, як кришталь. Пам'ятаю, якось я сказала, що

Альоша схожий на неї; Ріта тоді усміхнулась і ствердно кивнула головою — як це суперечило правді!

Своїм вчинком вона так ускладнила мою душевну хворобу, що я видужала лише під старість. З підлими намірами, задля свого спокою, аби тільки самій безперестану переживати задоволення, вона казала мені тільки те, що я жадала почути і сприймала не замислючись. Вас може здивувати, що я, вислухуючи оці бажані запевнення і незловмисні повчання, забувала про її вік, але ж я вбачала в цьому її особливо тонкий розум. Через оцю свою сліпоту я вважала її сильною натурою, яка не піддається ніяким впливам, і дозволяла їй вільно користуватися місцем бібліотекою, в чому я зараз страшенно каюсь. Я гадала тоді, що коли вона краще ознайомиться з людськими пороками, то це ще збільшить в ній оту доброту, оту любов, які я приписувала їй. Дні і ночі Ріта прописувала над романами для дорослих, а коли я намагалась зайняти її чимось іншим, відповідала, що не зможе допомагати мені, бо я ж не даю їй можливості навчитися, як саме робити це. Після чергового роману вона бувала в збудженому настрої і виливала свою душу в щоденнику, який ніколи не хотіла читати мені. Трохи пізніше я знайшла кілька аркушів з нього; в них вона писала про мене і аж ніяк не схвально.

Отже Ріта спонукала мене довіритися їй і відкрити деякі найінтимніші секрети. Вона тут же почала обманювати мене: запевняла, що мій знайомий закоханий в мене до нестями, коли насправді це було зовсім не так. Але тільки-но вона постерегла на моєму обличчі і в моїх словах перші ознаки болю й розчарування, як різко змінила свою поведінку: з подруги обернулась на ворога, із поблажливого слухача перетворилася у безжалісного суддю. Пристрасть викликає в її холодній душі тільки огиду. Може б я і простила її, якби побачила, що вона сама, чинячи мені зло, керується якоюсь палкою пристрастю. Я добре знаю закоханих і вибащаю їх нерозважливі вчинки. Проте в ній я не помічала пристрасті, навіть у її горезвіснім коханні, що його вона хотіла протиставити моєму, і яке пізніше закінчилося дуже трагічно. Для неї мої страждання були нестерпними — вона й хвилини не могла спокійно вислухувати мої розповіді про них. Тоді вона відразу різко уривала мене і обдурювала, як і раніше, щоб якнайшвидше спекатися нудного обов'язку слухати мої нарікання, або бодай відкласти їх на пізніше.

Лише тепер я можу по-справжньому осягнути, скільки мені довелось перетерпіти в ті тривожні дні від її злобливої вдачі. Слухаючи мене, Ріта сиділа насуплена, мовчазна, байдужа, з якимсь сонним виразом на об-

личчі, і часом кривилася від огиди. Не висловлювала жодних бажань, ніколи не просила дозволу піти, а сиділа непорушно, втупившись порожнім поглядом у вікно. Мої страждання, ознаки безсоння на обличчі, передчасні зморшки викликали в Ріти тільки презирство і були для неї до того неприємними, що коли вона сиділа біля мене, то не відважувалася ані поворухнутися, ані заговорити, щоб не виявити своїх почувттів, і скидалася на мумію. Вона порушувала мовчанку лише для того, щоб кинути мені кілька фраз, в яких із роздратуванням і зневагою повторювала, що мені, мовляв, нема чого бідкатися, що я щаслива, бо ця людина кохає мене дедалі палкіше. В той час я так страждала, що навіть цієї нехитрої брехні було досить, аби знову сповнити мене ілюзіями, збити мене з пантелеїку. Ріта не тільки доводила мене до божевілля оцім обманом, вся на день у день ще й ображала мене, приписуючи мені негідні нахили. Мое найневинніше захоплення, хай навіть стравою або запахом якоїсь квітки, лятуло її. Та я вже розповідала про це, і мені не хочеться повторюватись.

Мое кохання було палке і щасливе. Ріта ж твердила, що любить лише самотність, книги і довколишню природу. Але ще тоді, без моєго відома, вона зав'язала багато знайомств. Я б їй і не стояла на перешкоді, можливо, тільки давала б корисні поради, щоб відвернути нещастя, яке незабаром трапилося. Вона використовувала ці знайомства ще й для того, щоб ганьбити мене, поширяючи різні зловмисні вигадки. В кожному домі вона удавала з себе ув'язнену, що перебуває в сумнівному, нездоровому оточенні. Про це до мене доходили чутки, і по них я можу судити, що й досі не знаю всього того зла, яке Ріта вчинила мені. Серед її численних потаємних знайомих був такий собі Джуліано Верді, із сім'ї, з якою я не мала ніяких стосунків, бо ці люди не подобались мені. Цей юнак завжди здавався мені, принаймні з моєї жіночої точки зору, якимсь жалюгідним створінням: манери його були надокучливі й гідні презирства, і він мало, не мав друзів, не пив і не палив і завжди ставав у позу досконалості людини. Хто б подумав, що цей неприємний, незграбний, гордий і тупий суб'єкт з крижаним поглядом і орлиним носом, якого ми подеколи зустрічали поблизу нашої вілли, був коханцем моєї дочки? Але вона його ніколи не любила: він її приваблював лише тому, що в цій вічно невдоволеній натурі вона знайшла ще одного слухача для ганебних небилиць про мене. Пізніше я довідалася, що, зустрічаючись, вони говорили про мене більше, ніж про себе самих, так, ніби почали собі з'єднатися з однією лиш метою:

осуджувати мою поведінку. Повторюю: я простила б Ріту, якби вона справді кохала, але ж оце її кохання було помстою, воно було наскрізь просякнуте ворожістю та егоїстичними бажаннями. Навіть оцей, з Вашого дозволу, наречений хотів покинути її, коли збагнув, що не переверне її на свій лад, і переконався, що Рітині слова і вчинки диктуються лише самолюбством та ненавистю до інших. Потім він раптом загинув. Невдовзі перед його смертю, як я вже розповідала Вам, Ріта мене тяжко образила. Повторюю, я знаю лише трохи про те зло, яке вона вчинила мені. За Рітіними діями було важко прослідкувати: вона нічого не робила просто й відкрито, а завжди вдавалась до якоєсь божевільної дипломатії, яка врешті шкодила їй. Тепер Ви зрозумієте причину моего ставлення до неї. І погодитесь зі мною, що з такими розхитаними нервами, як у мене, я не можу ще раз прийняти її в свій дім і з повним правом вимагати, щоб вона лишалася там, де перебуває зараз.

Того, що я розповіла, досить для моего віправдання: а що було б, якби стали відомі й інші, набагато серйозніші факти? Коли б я розповіла і про них, її би назавжди був закритий шлях на свободу. Повторюю, Ріта божевільна, егоїзм уже так оволодів нею, що може зовсім затуманити її розум і навіки згубити її. Єдиний спосіб врятувати Ріту і нас — не випускати її з монастиря. Лише монастир може по-справжньому відокремлювати її від світу, куди її уже немає вороття. Тому прошу Вас відмовитись од наміру повернути її назад в мій дім. Ви їй вчините непоправне зло, гадаючи, що робите добру справу.

З дому, 2 вересня 19 **.

Лист XVIII.

Від Ріти донові Паоло.

Мій останній лист був болісним признанням, яке Ви вирвали в мене; я в нім ясно сказала, хоч мені й не хотілось цього робити, кого я остерігаюсь як свого найлютішого ворога. Ви повинні були б постерегти, з якою нехіттю я писала листа, зробити висновок, що я зайшла у безвихід, і вжити потаємних, але дійових заходів, щоб визволити мене. Ви ж натомість довели все до відома ненаїдній і найбільш зацікавленої особи, саме тієї, проти якої я остерігала Вас. І от маєте наслідки: вони, зрештою, покажуть, насکільки правдиві мої обвинувачення. Вчора моя мати прийшла в монастир і вчинила скандал: показавши начальниці листа, вона звинуватила її в тому, що та неспроможна органі-

зувати суворого нагляду за мною. Крім того, кричала, що Ви, начальниця, і я своїми інтригами підняли її з температурою з постелі. Начальниця, котра таким чином довідалась про те, що я писала Вам, насили умовила матір не вимагати у єпіскопа лист, у якому я Вам розповідала про неї. Вони вважають, що Ви, всупереч своїм духовним обов'язкам, посвятили й інших осіб в мое признання, з яким я довірилась тільки Вам одному. От бачите, яка небезпека загрожувала нам обом. Я ризикувала втратити можливість писати Вам і одержувати Ваші листи так, щоб ніхто в монастирі не зміг перехопити їх. Ця потаємність більш неприємна мені, ніж Вам, та я б ніколи й не подумала вдатися до неї, коли б не довелося боротися за своє життя. Я дуже страждаю від цього і тим сильніше відчуваю страшну відразу до всього, що змушує мене бути нещирою.

Мати, яку, нарешті, умовили мовчати і повернутися в своє ліжко, не виявила бажання побачити свою дочку, вона тільки попередила мене через інших, щоб я і не думала йти з монастиря, інакше вона «заговорить». Цю погрозу мені повторюють щодня; насільки я зрозуміла, мати написала про неї також Вам, тому я змушенна внести деяку ясність у цю справу і показати, що в матері дуже мало підстав погрожувати мені. Я бачу, що насильство позбавляє мене елементарного права мовчати про деякі факти, які нікого не стосуються і примушують червоніти тільки мене; саме через них я і потрапила в ненаїдні руки. Та зараз мої скарги — порожній звук, я повинна призватись Вам про свій гріх, а Ви вже судіть самі, чи заслуговую я на таку кару. Не хотілось би розповідати Вам такі буденні речі, нецікаві для Вас і ганебні для мене. Але коли треба, то я кинуся сторч головою і в цей вир. Тільки віднині я звертаюся до Вас, як до сповідника. Хай же моя розповідь покаже Вам, що я не годжуся в черниці і як жорстоко змушувати мене до постригу.

Я вже писала Вам, що дуже піддавалась лагідному впливові одного юнака, трохи старшого від мене. Але його вплив, зовсім відмінний від того, що його я зазнавала в сім'ї, не псуває мене, а скоріше допомагав пізнати саму себе. Спочатку я неуважно слухала міркування Джуліано про щирість і стриманість, а пізніше, коли почала замислюватись над тим, як марно трачу свої літа, і звільнилася від захоплення, яке затуманювало мені розум, я зрозуміла, що єдиною причиною цього прозріння була велика схожість наших характерів. Ідеї Джуліано перегукувалися з тим, в що я вірила все своє життя (за винятком останніх місяців); здавалось, я сама завжди думала так. Я почала захоплюватися їх серйозністю й красою, і

знов мое серце защеміло від жалю, як і в мої найкращі роки. Хоч я й бачила, що його думки схожі на мої, але, кохаючи його, вважала за краще вчити їх заново від нього й дивилась на Джуліано, як на морального по-водирия. «Яка відвага! — часто говорила я собі. — Яка чесність! О, цей не мирився б з таким порочним оточенням: відразу ж поррав би з ним!»

Коли я була з Джуліано, до мене поверталась моя колишня вдача: я цуралася всього нездорового й зайного, і в размовах, мріях, нахилах нестремно прагнула до очищення душі. Я поклала собі зробити все можливе, щоб одружитися з ним, бо вже не боялась помилитися. Хіба людина, яка міркувала так, як і я з самого малку, не народилася для того, щоб бути моїм супутником на все життя?

Його нехитрій вплив я можу описати кількома словами. Він майже не цікавився моїми взаєминами з матір'ю, воліючи за краще проповідувати філософські ідеї, якими він дуже дорожив і пишався. Завдяки своїй високій освіченості, керуючись моральною непримиренністю, властивою й мені, він іноді приходив до таких висновків, яких я неспроможна була зробити сама. Здебільшого він зачіпав соціальні проблеми, щоразу підкреслюючи, що обов'язок всіх заможних людей — заробляти на життя власними руками. Мою матір він критикував лише за неробство; їй, казав він, теж слід було б працювати. Щодня він розповідав мені про людей, чию безсторонність ми повинні наслідувати. Та з усіх ідей Джуліано, що свідчили про його глибокий розум, мене вразили ті, що найбільше годились для мене і які я могла б переплутати із своїми власними, коли б моя голова, менш звикла до логічного мислення, здатна була міркувати так само ясно і чітко. Всі ці ідеї зводились до того, що кожен з нас відповідає за свої вчинки перед власним сумлінням і не повинен підлягати судові суспільства. Щоб довести це, він ставив мені за приклад багатьох чоловіків, жінок і навіть дівчат, котрі терпіли голод, холод і навіть ішли на смерть, але не зрікались ідеї, що хвилювала їхню душу, хоч проти неї боровся весь світ. Отакі міркування, повторювані день у день, викликали з глибин пам'яті спогади про деякі минулі події і пробуджували властиву мені мораль — мораль гордості, а не підлоти, — принципу, а не компромісу. «Такою я стала завдяки йому, — казала я собі. — Ось де мій дорого-вказі!»

Все більшу огиду викликали в мене нездорові стосунки між мною і матір'ю. Якось графиня Верді запросила мене на вечір, який збиралася улаштувати в своїй віллі спеціально для молоді. Ось уже кілька місяців я

майже не бачила людей, тож хіба могла я, молода, закохана, не піти туди? Як і завжди, мені на перешкоді стояла матір, котра пала-ла ревнощами, особливо зараз, підозрюючи, що мені вже остошили безнастянні размови про її кохання. Я не відважувалась висловити матері своє бажання, бо в такому разі треба було б розповісти їй про нових знайомих і про свої взаємини з ними. Бачите, у яку безвихід може потрапити людина, коли її тиранить. Я вже більше не думала або думала дуже мало про свій обов'язок лікувати матір і понад усе прагнула до свого власного порятунку. Мені здавалось, що коли вже моя совість надавала мені право йти на вечір, то піти туди було моїм обов'язком. Докори сумління пробуджувались тільки завдяки страхові. Але я ніяк не могла вирішити це питання, не відважувалась спитати дозволу в матері і лиш тримтіла перед нею. Та страх не міг змінити рішення, з самого початку прийнятого мною, — піти на вечір. Я знала, що можу зробити це, не йдучи наперекір своїй моральній непримиренності: я завжди здійснювала задуми, на які мое сумління вказувало як на справедливі.

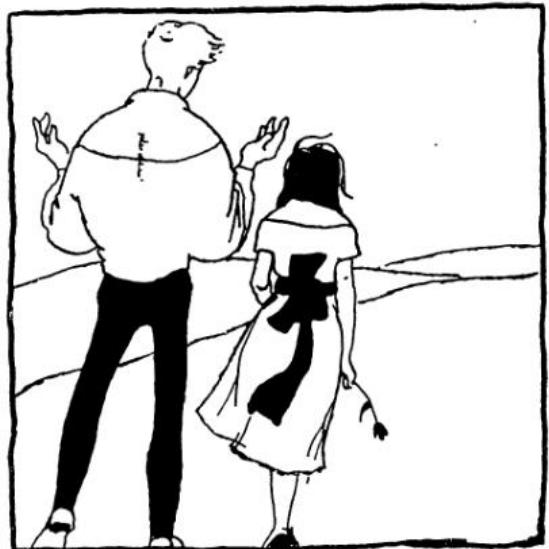
Мені так хотілося побачити Джуліано, що я забувала про всі тривоги: він для мене був взірцем моральної чистоти; крім того, я сподівалась, що того вечора він освідчиться мені. Я відкладала размову з матір'ю з дня на день, потім з години на годину, поки до вечора не лишилось трохи більше однієї години; закінчувалась вечеря, а я і досі не почала размови. Сидячи біля ліжка, в яке матір вже встигла вкласитися, я неуважно відповідала на її звичні запитання, а тимчасом думала про своє. «Якщо справедливо, — перевонувала я себе, — щоб дівчина намагалась звільнитися навіки від нестерпного життя, якщо мое сумління дозволяє мені піти сьогодні туди, ба навіть наказує — цього досить. Я б виявила нерішучість, коли б відчула потребу винести на суд інших свій невинний вчинок. І в жодному разі я не повинна признаватися матері; мій страх перед нею — достатній доказ того, що вона не заслуговує на мою довіру; її поведінка примушує мене саму піклуватись про свою моральну чистоту, не попереджуючи її про свої вчинки». Отож я вирішила піти, не кажучи їй ні слова про вечір. Я підвелася й сказала матері, що у мене розболілась голова і я мушу прилягти. Вона не повірила й звинуватила мене в тому, що я тікаю від неї, а в неї, мовляв, цього вечора особливо тривожний настрій. Я вимушена була виправдуватися й пообіцяла їй, що наступного ранку ми детально обміркуємо проблеми, які вона запропонує на мій розсуд. Нарешті мені вдалося вирватись від неї, але вона відмовилася поцілувати мене.

Вискочивши з її кімнати, я відразу ж по-
кликала Джайру і домовилася з нею; шви-
денько перевдяглася й навшпиньках вибігла
з дому. Оця некрасива втеча і була моїм
першим виходом у світ.

Від нас до вілли Верді не буде й кіломет-
ра, і я майже бігцем покрила цю відстань.
Коли я прибігла туди, вечір уже почався, і в
моєму запізненні побачили бажання чимось
виріznитись серед інших. Таке враження
склалось у мене відразу, тільки-но я зайшла
у зал. Пригадуючи, скільких тривог я пережи-
ла, поки дісталася до цього дому, я знову
збунтувалася проти оточення, через яке я не
лише тяжко страждала, а й поставала перед
людьми в темному свіtlі. Огледівшись нав-
коло, я знову відчула, як стисло мое сер-
це. Мое вбрання, найкраще з моого гардеро-
бу, було надто буденним навіть для такої
вечірки, у вузькому колі. Приголомщена з
самого початку думками про свої страждан-
ня й тривоги, а пізніше збуджуючись усе
дужче, я майже не бачила, як проходив ве-
чір, і тому нічого не змогла б розповісти
Вам про нього. Я забилась у віддалений са-
лончик, за мною пішла Анна і господиня
дому, які помітили болісний вираз на моєму
обличчі; вони, очевидно, приписали його мо-
їй ніяковості. У цих двох жінок, що так різ-
ниться віком, є одна спільна риса — своїм
лагідним виглядом приносить вітху, яку ми
часто відчуваємо, коли дивимось на тварин
або на рослини. Заспокоївші мене, вони ви-
йшли зі мною на невеличкий майданчик між
будинком і фруктовим садом, де бал був у
повному розпалі; я задивилась на зоряне
небо, і мені стало ще легше на душі.

Ви знаєте ці пагорби так само добре, як і
я. Виринаючи несподівано посеред рівнини,
все ще огорнуті приземними випарами, вони
стоять ніби в потойбічному світі, хоч і збері-
гають всю земну чарівність. Небо, якесь не-
приглядне, коли стоїш на вершині горба, з
долини здається лагідним, святковим і бар-
вистим. Тієї ночі молодий місяць не послаб-
лював сяйва зірок і вирізнявся тъмяною ски-
бою над садом. В кінці долини над рівни-
ною зорі падали так часто, що небо здава-
лося живим. Позаду нас височів горб, поро-
слий густим лісом, найзагадковіший з усіх.
Бліде сяйво зірок торкалося зеленого густо-
го листя, не освітлюючи його, і все ж навіть
із своєї недосяжної вишнини вони повертали
мені відчуття радості. Я зберегла його в
душі і обернулась до Джуліано, котрий сто-
яв біля мене. Ми, не змовляючись, увійшли
в будинок і, перейшовши кілька кімнат, ви-
йшли на порослий травою вал позаду вілли;
його оточував невисокий мур, з-за якого не
було видно нічого, крім зоряного неба. Зне-
сила бурхливим напливом почуттів, я при-
горнулась до Джуліано й промовила:

— Я така нещаслива. О, коли б ти міг вря-
тувати мене.

Отак уперше за все наше знайомство
один з нас вимовив слова освідчення в ко-
ханні. Джуліано нічого не відповів і тільки
поцілував мене. Майже не тямлячи себе від
щастя, я вирвалася з його обіймів і приєдна-
лася до інших гостей, в мені бушувала не-
стримна радість, я була ніби п'яна. У мене
був такий стан, як у людини, що, упиваючись
ароматом свого розквіту, впевнена в загаль-
ній любові до себе і не думає ховати своїх
почуттів, а навпаки, бажає якомога більше
показати себе. Я торохтіла, мов захмеліла,
відверто й нестримно сипала дотепами і вза-
галі дуже сміливо поводилася. З моїх уст
злітали слова й ідеї, запозичені в зеленій
кімнаті. Бо й справді: що я знала про людей
і довколишнє життя? Я просторікувала про
кохання, твердила, що ми, жінки, тільки для
нього й створені (це теж була не моя дум-
ка); почести через марнославство, яке при-
щепили мені з дитинства, почести через звичку,
яка виробилась від бесід з матір'ю, я міркувала, як експерт з питань кохання.
Мої заялені домашні ідеї звучали тепер
по-новому — така бурхлива радість вирува-
ла в мені після розмови з Джуліано. Пам'я-
таю, я також говорила про людей, що жив-
уть у місті, всіляко вихвалаючи їх, як це
звикла робити за останні місяці; простодуш-
но розповідала все, що знала про їхні лю-
бовні інтриги. Аж ось всі навколо вмовкли;
я подумала, що то було захоплення, і базі-
кала далі серед загальної тиші. Нарешті ве-
чір закінчився, і я, вкрай знесилена, повер-
нулась додому, сподіваючись міцно засну-
ти. Але натомість, тільки-но я лягла, як по-
чула якийсь гамір, голоси лунали все близ-
че, перед моїми очима ніби постала яскраво
освітлена сцена, на якій виступала я сама.

Я повторювала те, що говорила на вечорі, і вже верзла таке, чого ніхто не міг би скажти відвертіше за мене. Я ясно бачила гостей, котрих приголомшила своїми розмовами, вони сиділи ніби в партері, а серед них і Джуліано, теж як глядач. Того вечора мене охопив такий нестримний потяг до свободи, що перед ним відступили всі інші бажання, померклі навіть кохання до Джуліано. Дозвольте мені ще раз зупинитися на цих дорогих моєму серцю спогадах — я роблю це більше задля себе самої, ніж для Вас. Я не знала, що світ не прощає ні молодих, ні відвертих, ні щасливих. «От, бачите, я така», — промовляла я до глядачів, а вони усміхалися й увесь час схвально кивали мені. «Симпатична! Симпатична!» — хвалила я сама себе. Вимовляючи ці слова, я водночас ловила їх на устах глядачів, так ніби в нас був один спільній мозок. Я невтомно напрошувалася на вигуки схвалення й любові. Годинник на башточці видзвонив шосту, сон почав змагати мене, проганяючи геть примарні картини; через три години я прокинулася; наставав страждливий ранок: я повинна була йти на розмову до матері.

Як і завжди, я насили висиділа в неї, до нудоти й відрази від її балачок примішувалось тоді ще й інше обтяжливе почуття. За три години сну, які розвіяли екзальтацію, в мою душу закралася підозра, навіть сумнів, чи мій успіх на вечорі був справді таким близкучим, як мені здалося. Я дуже стурбувалася через свою простодушність і бажала якнайшвидше спитати в Анни, яке враження справила я на гостей. Мені здавалось, що цей сумнів, дедалі настирливіший і тривожніший, виник у мене раніше, ще вночі. Тільки я не надала йому значення. Я не могла більше думати про матір і, як це частенько бувало після сніданку, втекла з дому й скочувала. Того дня мені правила за скованку друга, трохи менша тераса, поряд із садом, на якій висаджували городину, і я присіла в кутку біля оранжереї. Золотисте, все ще яскраве полуденне сонце осявало долину підо мною і простору рівнину й поливало рівним спокійним світлом рослини в засклених ящиках за моєю спиною. Милуючись краєвидом, я ще сильніше відчула ніжність своєї душі, так ніби слухала чарівну музику; але цю ніжність отруювало, гармонійно зливаючись із нею, болісне почуття, викликане новими сумнівами. Під час роздумів мое вухо вловило також бовкання дзвонів, що вже тривало якийсь час, тільки я не відразу почула його. Так я просиділа години зо дві і, ніжачись на сонці, безперестану запитувала себе: «Невже навіть люди, які вчора були на вечорі, не змогли зрозуміти мене?»

Потім я повернулась додому, — мати вже подалася до міста. Тоді я поспішила до Ан-

ни і зразу ж після привітань почала вивідувати:

— Правда, симпатичні гости були вчора на балу у Верді?

— М-гу! — відповіла Анна, почервоніла і, дивлячись кудись убік, щоб не зустрічатися з моїм поглядом, змінила тему розмови.

Оцього «мгу» та її жестів мені було досить. Виходить, мене нещадно осудили. Я теж почервоніла, і поки Анна продовжувала свою балаканину, я ще і ще раз пережила свою ганьбу. Але, як і раніше, в хвилини палких переживань, я вважала, що правда на моєму боці, і закривала очі на свої хиби.

«Отак, — думала я, — всього лише раз у житті я мала якийсь перепочинок, — я, недосвідчена дівчина, що вперше пішла на бал, котра досі чула лише повчання своєї матері, — і вже оці брутальні, нечулі люди так жорстоко засудили мене! Не слід було, — і надалі про це треба пам'ятати, — дозволяти собі опускатися так низько. Не хочу більше й бачити цих людців! Навіть Анна, — думала я далі, — належить до скороминущих задоволень, які я дозволяла собі останнім часом, аби розвіятись, але своєчасний випадок, можливо, посланий самим провидінням, змусив мене розкятасти в усьому, чим я гордилася». Поки вона торохтіла, я думала, що треба було суворіше ставитися до цієї дівчини, яку я лише через нагальну потребу назвала своєю подругою. Оця потреба, розвивала я далі свою думку, винна в усьому; якби не мати, то я б ніколи й не подумала шукати друзів серед непідходящих людей, не стала б виставляти себе на їх осуд. Отож я сама, своїм власним розумом постерегла, що в цьому було трохи і моєї вини. «Чи щаслива ти, — питала я себе, — що зустріла Джуліано, з його розсудливістю, з його презирством до всього легковажного, чи, може, краще наберешся відваги й станеш шукати схвалення у оцих нікчемних людей? А потім ображатимешся за справедливу кару...» Докори сумління за те, що я на мить забула міркування Джуліано й пішла на примирення з людьми такого низького гатунку, винесли на поверхню моєї душі, крім обурення й образи, все краще, що я мала: потяг до самотності, гнівне презирство, любов до природи, нахил до роздумів.

Та навіть визнавши свою провину, я все ж продовжувала страждати. Я так жадала побачити Джуліано, що коли він увійшов, страшенно зблідла й мало не впала із стільця. Він сів поряд і спітив, чи весело мені було минулого вечора.

— Так, весело, — відповіла я. — Звичайно, вечір був чудовий, але, між нами кажучи (пробач мені як господар дому), це вже більш ніж весело, коли я починаю божеволіти від радощів; я, мабуть, не створена для

людського товариства: самотність, гарний краєвид, книжка — скоріше це мій ідеал.

Коли я замовкла, мені здалося, що Анна якось дивно глянула на мене. Тоді мені страшенно хотілося лишитись наодинці з Джуліано, без цієї докучливої особи, і висловити йому всі свої думки. Я роздратовано пройдовжуvala:

— Відверто кажучи, мені було неприємне товариство цих пустих людей. Хоч я і небагато знаю про них, але цього досить, щоб покласти собі більш не зустрічатися з ними. Можливо, й не слід було казати тобі про це, та я надто схильна до відвертості, я завжди відверта, втім, — нарочито підкresлила я, — це частенько шкодить мені.

— А для чого ж тобі брехати? — серйозно спитав Джуліано. — Твоя правда: у цих людей куций розум, і я радий, що ти постерегла це. Відвертість повинна стати для всіх нас програмою життя. Вчора увечері ти до того сміливо викладала свої міркування, що я захоплено слухав тебе; правда, інші поставились до цього інакше.

Плутані й недовготривалі почуття, що хвилювали мою душу, знайшли вихід у пориві відданості тому, хто так висловлювався про мене. «Ось людина моєї вдачі, — думала я. — Ось хто схожий на мене! А я гайнувала час із такими гидкими людьми!». Я відчуvala dedadl настійнішу потребу краще пояснити йому все, що передумала за цей час; у мене склалось якесь неясне враження, ніби я перед ним у боргу. Враз я усвідомила, що не можу більше й хвилини залишатися в товаристві дівчини, що так відрізнялась від нас своєю вдачею. Кров ударила мені в голову, я почервоніла, потім зблідла і, не дивлячись на Анну, підвелася й сказала Джуліано:

— Я йду додому, проведеш мене?

Очевидно, я вже писала, що від будинку Анни до нашої вілли веде поросла травою стежка; спускаючись поміж кущами в долину, вона збігає по терасах лук, потім в'ється вгору через виноградники. Я йшла мовчаки, дивлячись прямо поперед себе, Джуліано теж не вимовив і слова. Оця його мовчанка заронила мені в душу підозру. «Не вірить тому, що я казала, — думала я. — І його схвалальні слова були лише компліментом. Зрештою, нема чого тішити себе якимись ілюзіями. Та справді, як може він, суворий і справедливий, мати бодай краплину поваги до дівчини, яка мириться з таким брудним оточенням. Я не зможу навіть відкрити своєї душі перед тим, кого кохаю. Як я розповім йому про матір?» Поки я отак міркувала, до горла мені підкотився клубок, і пекучий біль, що накопичувався протягом дня в душі моїй, шукав виходу в освідченні. Чи то я була винна в своїх стражданнях, чи хтось інший, тільки від цього не змінювалось єдине,

що тільки й важило для мене, а саме те, що я надто серйозно ставилася до життя і, як завжди, терзалася якоюсь тривогою. Вгорі перед нами, майже на краю схилу, серед вишень і фігових дерев, виднілась стара кам'яна огорожа, якою був обнесений сад із статуями, що стояли до мене спиною. Коли я ненароком побачила цю картину, вона ще дужче розбурхала мою схвильовану душу. Ми зійшли з горба майже на дно долини; перед нами крізь прохід між двома горбами виднілась рівнина. Там де-не-де височіли дерева, лунали людські голоси та північне кукурікання; ці звуки, як і образи, також розчинялись у безкрайній туманній далині. Мені було страшенно соромно за своє життя, все настійнішою ставала потреба почути слова вибачення від Джуліано, хотілося якнайшвидше звільнитися від впливу матері.

— Порятуй мене, — вигукнула я, схопивши за плечі Джуліано. — Я така нещасна, а ти теж осуджуєш мене. Клянусь тобі, я хочу чистого життя, але не зможу жити ні з ким, тільки з тобою!

Він зблід і стояв як укопаний. Я ридала, мене огортало якесь щасливе, радісне передчуття, і це до того схвильувало мене, що я зів'яла в його руках і вже більше нічого не розуміла. Може, мені не слід було розповідати Вам про цей випадок — мене б зрозуміла лише жінка, і то яка не відчуває ненависті до мене. Пам'ятаю тільки, що я схлипувала, розгублена, щаслива. Коли я трохи опам'яталася і усвідомила, що віднині Джуліано — господар моєї душі й тіла, то почала благати його втекти кудись разом, на що він одразу ж погодився. Він сказав мені прийти наступного дня до Анни, щоб домовитися остаточно про нашу втечу. І я більш ніж упевнена, що коли б нічого не сталося, він би дотримав своєї урочистої обіцянки. Можете собі уявити, що діялося в мене у душі, коли наступного дня Джуліано не прийшов, і натомість я змушенна була вислухувати — про це я вже писала Вам — міркування недалекої дівчини про книги, які вона потай прочитала. І якщо того дня я не змогла терпляче втішити матір, то виправданням мені служать факти, про які я допіру розповіла Вам.

Нині ж мати (під час останньої сварки з нею я кричала, що належу Джуліано душою і тілом) користається навіть з цього факту задля своєї вигоди і погрожує розголосити його й зганьбити мене перед людьми, якщо я не залишуся в монастирі на все життя. Я не виправдую свого поводження, а лише питаю Вас, чи справедлива відплата за нього. Тепер, знаючи навіть те, про що Вам розповість не всяка жінка, Ви, мабуть, зрозумієте мое благання, яке зовні виявляється тільки в розpacі, але криє в собі стільки горя і три-

вог. Я чинила зло, бажаючи добра, — це був крик сумління; вся ж вина падає на ту, котра збила мою молодість з вірного шляху, а тепер обвинувачує мене. До постригу лишилось усього десять днів. Благаю Вас: врятуйте мене в ім'я справедливості. Інакше я змушенна буду сама втекти з монастиря.

Монастир**, 5 вересня 19**.

Лист XIX.

Від дона Карло Рівелла донові Паоло.

Пишу тобі, любий синку, і від щирого серця прошу передати єпископу, поки ще не запізно, листи послушниці, про яку ти мені розповідав учора. Таємно продовжувати розслідування, яке ти оголосив закінченим, — тяжка провінція, та я впевнений, що єпископ у доброті своїй вибачить тобі.

Благаю тебе, любий синку, послухайся мене, навіть твої обіцянки не вгамовують моєї тривоги, тим більше, що я бачив, який ти схильний до самовиправдання — а це вже свідчить про внутрішню боротьбу. І захищати цю послушницю тебе спонукало зовсім не милосердя, як ти вважаєш. Судячи з твоєї розповіді, вона нещира й нехороша людина. Бо коли б це було не так, вона не змогла б спонукати духовну особу вступити в таке листування і сприяти тому, щоб воно відбувалось потаємно.

Я знов і знов згадую дона Паоло, якого знаю протягом двадцяти літ, і, ставлячи його поряд з людиною, що вчора плакала переді мною, думаю: це випробування принесе йому або велике зло або велику користь. Я вітаю ці сліззи, якщо вони, — мені б дуже хотілося цього, — є виявом каяття, а не сумніву. Тож заклинаю тебе негайно відправити свою помилку, поки твоєю душою знов не оволоділи вагання.

Парафія **, 6 вересня 19**.

Лист XX.

Від Дзайри Рігетті, покоївки, донові Паоло.

Пишу Вам за дорученням Елізи Пассі, своєї господині. Вісім років тому синьйорина Пассі була закохана в сина графині Верді. Одного дня, коли синьйорина Еліза кудись поїхала, синьйорина наказала мені передати йому записку. Та я не застала його вдома і поверталася з запискою назад. Напівдорозі я побачила юнака й дівчину, які нібито боролися, потім пролунав постріл, і юнак упав на землю. Коли я підбігла біжче, то упізнала в ньому сина графині — він був уже мертвий — дівчина ж виявилася синьйори-

ною Пассі. Вона притисла мене до себе і, не даючи мені ані крикнути ані поворухнутися, сказала, що вона невинна, але якщо я розповім про це кому-небудь, її звинуватять у вбивстві. Потім упала на коліна, й, видно, стало погано. Я порадила їй якнайшвидше тікати звідти і сама повернулася додому, теж намагаючись не потрапляти людям на очі. Дома я розповіла про все камердинеру Джакому Базану, і він порадив мені мовчати. Наступного ранку я чула, як синьйорина Пассі сварилася з матір'ю, котра приїхала вночі. Потім бачила з вікна, як вони вдвох вийшли з будинку. Синьйора Пассі повернулася однай наказала мені негайно йти до монастиря, мовляв, начальниця хоче побачити мене. Я пішла туди, і начальниця, замкнувшись зі мною в келії, допитувалась, чи я, бува, нікому не розповідала про те, що бачила. Я відповіла, що сказала тільки камердинерові. Тоді вона попросила прислати до неї Джакому. А мені наказала нікому не говорити про нещасть, яке трапилося, бо Маргеріта повинна зостатися в монастирі, і якщо господь захоче залишити її при собі, ніщо не зможе перешкодити цьому. Наказувала не говорити про це навіть з синьйорою, котра мене винагородить за все.

Я застала синьйору вдома, вона сиділа в кутку салона, страшенно розлючена, і навіть не підвела на мене очей. Простягаючи мені гаманець, вона промовила: «Візьми — це подарунок». Я відкрила його в своїй кімнаті: там було п'ять тисяч лір. Відтоді ні я, ні Джакому не проходились про це нікому жодним словом. Але вчора синьйора Пассі наказала мені написати Вам про те, що сталося — вона сама продиктувала мені листа. Я не погоджувалася, але синьйора сказала, що я можу згубити синьйорину і що таємниця зберігатиметься й надалі, бо Ви нікому нічого не скажете про це. Тільки так, запевнила вона, Ви зрозумієте, що, задля добра дівчини, цією справою займатися не слід. Я все-таки порвала той лист, що його продиктувала синьйорі, прагнучи змалювати все так, ніби я писала потай від неї, і написала цього листа сама, щоб Ви, принаймні, знали всю правду.

З вілли**, 7 вересня 19**.

Лист XXI.

Від дона Паоло Ріті.

Читаючи Вашого останнього листа, я гадав, що Ви написали всю правду, принаймні, про те, що сталося особисто з Вами, бо ніколи не сподівався почути од Вас повної правдивої розповіді. Тепер мені відомо, що справа набагато гірша. Покоївка Дзайра Рігетті, котра написала мені листа, щойно ви-

йшла з мого кабінету, куди я викликав її. Я вважав, що у Вас брехня виходить несвідомо, а тепер бачу, що Ви ладні пожертувати навіть чужим життям задля своєї примхи, як зараз намагаєтесь пожертувати й моїм. Спершу Ви шукали порятунку від покарання в монастирі, пообіцявши не виходити з нього, і тільки з цією умовою Вас врятували од вироку, що його виносить суд людині, котра вчинила вбивство; нині Ви намагаєтесь спонукати мене звільнити Вас од нещирої обіцянки, якій Ви завдячуєте своїм порятунком.

Своїми хитрими й послідовними брехнями Ви зуміли штовхнути мене на серйозний і невіправданий риск. Тепер я з жахом усвідомлюю, перечитуючи Ваш останній лист, що Ви намагалися зробити мене мовчазним співучасником вчиненого злочину за допомогою потаємного листування. Коли б я знову правду, то діяв би зовсім інакше: не наражався б на таку страшну небезпеку, бо не піддався б пориву, який мені диктувала швидше душа, аніж духовний обов'язок. І тільки милосердя та страх погубити Вас надто поспішними заходами змусили мене терпіти всі Ваші признання. В цьому відношенні мое сумління чисте. Моя провина полягає лише в одному: я не розумів того, що тепер стало для мене таким очевидним. Ваші листи були завжди брехливі, і Ви не ставили перед собою жодної мети, окрім хитрого й насмішкуватого хизування найгіршими моральними вадами. Я ж не розгледів їх спершу як слід, і цілком справедливо, що тепер мені доводиться терпіти докори сумління, а може, й зазнати карі.

Нині мое серце в тривозі, та я принаймні прозрів. І все ж ніяк не можу позбутися жалості, яку я відчував до Вас, ані забути того, що зустрів Вас, як заблудлу душу, довірену мені господом. Вчора я попросився на прийом до синьйора єпископа, якому призначався в усьому і виклав свої побоювання. Сьогодні, перед тим, як знов іти до нього, я одержав листа від Вашої покоївки, в якому вона викриває Вас. Я не хотів стати причиною арешту людини, яку вирішив урятувати. Тож іще раз відклав розмову про цю справу на пізніше. Зрозумійте ж нарешті, що я зробив для Вас, і не платіть мені за добро злом. Залишайтесь в монастирі, чи виходьте з нього — тільки не звертайтесь більше до мене по допомозу.

Я вже нічим не можу допомогти Вам, тож залишаю Вас наодинці із своєю совістю. Прошу тільки про одне — як би Ви не діяли в майбутньому, ніде не згадуйте про наше листування. І, головне, не пишіть мені більше. Це мій останній лист, Вам його передасть та сама жінка, котра відкрила мені всю правду про Вас.

Єпископат **, 8 вересня 19 **.

Лист ХХII.

Від Ріти донові Паоло

Тепер мені все ясно — я приреченна. Якщо я намагатимусь врятувати себе, то згублю Вас: тож я підкоряюсь своїй долі. Але дозвольте мені не послухатись Вашого наказу й востаннє написати Вам. Я згодна прийняти будь-яку кару, однак ніколи не погоджується із неправильною думкою про себе, а надто з Вашою: вона така несправедлива, що було б жорстоко позбавляти мене права оборонятися. Я хочу, щоб Ви дізналися, як усе було насправді. Нарешті я складаю повне признання, довіряючись єдиній людині, котра показала, що розуміє мене, хай навіть не в усьому.

Продовжую свою розповідь, яку я в останньому листі (в чому дуже каюсь) не відважилася довести до кінця. Я вже розповідала, як того дня, повернувшись від Анни, розчарована, що не побачила Джуліано, застала в передпокій заплакану матір, розлючену своїми власними роздумами. Ті гнівні сльози посилили мою підозру, яка мучила мене по дорозі додому,—Джуліано не прийшов, бо не може побороти в собі презирства до моїх стосунків з матір'ю. Ця підозра ще більше розпалila нашу сварку, після якої, як я Вам писала, я пішла в сад і поринула в свої думи. Я задивилася на чудовий краєвид, в серці пробудилася жалість до матері, і це вгамувало трохи мої страждання. Я знову почала думати про Джуліано і, пригадавши його чесне обличчя й суворі, справедливі слова, відчула докори сумління за те, що запідозрила його в такій підлій зраді. «Хіба не було такого», — говорила я собі, — що він по три дні не приходив до мене, бо був заклопотаний своїми справами? Чого ж сьогодні мене це вразило? Адже між нами сталося те, чому тільки ми, жінки, надаємо такого великого значення. Але чи так на це дивляться чоловіки? У мене немає великого життєвого досвіду. Не може бути, що він пройнявся до мене огидою через поведінку моєї матері: він — людина дуже розумна, позбавлена будь-яких вад — знає, яке в мене життя, і бажає визволити мене! Зрештою, він сказав би про це, перш ніж брати на себе якісь обов'язки. Та й на що мені скаржитися? Я переконалась, що мое кохання, на відміну від любовних переживань матері — не суміш тривог, ревнощів та інших дурниць, а серйозне, хороше почуття, наша любов — це угода, укладена назавжди між двома людьми. А я зараз поводжуся точнісінько так, як моя матір! Вчора ми з Джуліано уклали угоду — і тільки це для нас має

значення. Мати — нестерпна особа, але незабаром я покину цей дім, тож останні дні краще бути лагідною до неї. Міркуючи отак, я все ж не могла повністю розвіяти тривоги, й мені захотілось розшукати Джуліано, щоб іще раз поговорити з ним про все. «Так, треба бути доброю до неї, — думала я далі, — але не дозволяти їй розбивати мою останню надію». Велика жалість, якою я, трохи заспокоївшись, пройнялась до її страждань, і водночас необхідність якось улаштувати своє життя наштовхнули мене на думку послати матір до Мілана.

Наступного ранку, тільки-но я прокинулась, мене знову охопили сумніви, впевненості як і не було. І тут я зрозуміла, що зовсім не вірю в те, в чому переконала себе минулого вечора, хоча підстави для міркувань не втратили своєї сили. Я не могла переконати себе і, вкрай роздратована, вирішила не думати про це й подрімати ще трохи, сподіваючись тривалим відпочинком прогнати тривогу. Натомість, коли я підвелася, то відчула ще більше роздратування від своїх фантазій. Зараз Ви побачите, що вона за штучка, оця баба Дзайра, котра послухалася матері й стала посередником між нами. Її тоді було під шістдесят, але виглядала вона набагато молодшою; біла зморшкувана шкіра, безбарвні очі й чорне волосся робили її схожою скоріше на манекен, ніж на людину. Ще не так давно вона, подібно до Mimi, славилася в цих краях своїми щедротами, зітхала за театраторами, багатством і Парижем, якого зроду не бачила. З того часу за нею лишилося право поводитися фамільярно з довколишніми синьйорами, яких вона розважала своїми блазенськими хтивими розмовами. Вранці і ввечері, коли я сиділа в своїй кімнаті, вона приходила побазікати, одягти або роздягти мене і всюди совала свого носа. Відтоді, як я розповіла їй про свої стосунки з Джуліано, її любов до мене, а також до нього, переросла в справжню пристрасті. Коли я запевняла її в серйозності й чистоті наших спільніх намірів, вона слухала мене, ствердно киваючи головою, але за якусь мить, розглядаючи мою білизну, пестила її недвозначними жестами, які глибоко обурювали мене. Тоді мені уривався терпець і я кричала, щоб вона забиралася геть, адже вона нічого не розуміє. При цих моїх виявах гніву її обличчя прибирало до того ображеного й здивованого виразу, що мені ставало незручно за свої слова, і я просила її залишитися. Того ранку вона піднялася до мене в кімнату під приводом сказати мені, що вже час снідати — насправді ж вона аж тремтіла з цікавості, чого це мати поїхала до Мілана. Опинившись у такому розпачливому становищі, ладна довіритися будь-якій людині, аби лиж знайти підтримку, я призна-

лася їй в усьому і попросила поради. Стара відразу ж кинулась обійтися мене, заплакала разом зі мною, але похвалила мене за рішучість. Потім вона спустилася по сходах, тримаючись за мою руку, мов та каліка, але тільки-но опинилася внизу, як враз повеселішала; ніколи досі я не бачила її такою. Загнувши врешті, що я тепер у неї в руках, вона вирвала в мене згоду відкрити цю таємницю і її приятелеві, отому Джакомо, й привела його до мене, поки я снідала.

Джакомо теж мало от-от сповнитись шістдесят. Мати любила його за те, що він майстерно складав букети квітів. Особливо її подобався контраст між його прозайчною вдачею і якимсь романтичним очаруванням, що ним його нагородила, як чудового квітникаря, наша уява. Дзайра не була багато-слівною, коли інформувала його, ніби те, що сталося, вже давно було передбачено ними. Я ж почувала себе до того збентеженою, що насилу проковтнула дві-три ложки солодкого, яке мені швиденько подали. Опустивши очі, я чекала наслідків їх переговорів. Керуючись своїм егоїзмом, мати повчала їх, щоб вони поводилися не як чоловік і жінка, а як два блазні, що грають роль закоханих. Отож замість того, щоб поділитися зі мною своїм досвідом, вони своїми блазенськими розмовами розпалювали мое простодушне бажання мати поряд із собою кохану людину і, вирішуючи мою долю, ухвалили, щоб я написала Джуліано записку, де б запросила його до нас того ж дня. Написавши її, я вийшла в сад, а Дзайра тим часом подалася на пошуки моого нареченого. Нічого того не сталося б, що трапилось пізніше, якби я не порушила свого першого рішення: дочекатися в дворі повернення Дзайри. Тривожне чекання, сяйво дня, втома, незадоволення собою за те, що я довірилась людям нижчого прошарку, посилили в мені те роздратування, яке не полішало мене з самого ранку. Я сперлась на балюстраду і намагалась знайти в краєвиді звичне заспокоєння, але була надто схильована і ніяк не могла позбутися думки про неприємні клопоти. Жадаючи якомога швидше розвіяти поганий настрій, я, собі на лихо, вирішила піти назустріч Дзайрі. Коли перетнути головний шлях, виходиш на стежку, яка веде прямо у видолинок, а звідти в'ється схилом аж до вілли Верді. Стояв гарний день, один з тих осінніх днів, що провіщають щастя кожному, в кого немає серйозних підстав для тривоги. Вдень і вночі все тут вилискує золотом і поширює дивні запахи: повітря, дерева, місяць. Я загдувалася свої дитячі сни цієї пори, коли на вітві уві сні мене обійтися ніжністю від бачених картин і з'являлось таке відчуття, що я ніколи не помру. Я знову сповнилася любов'ю до Джуліано, до мене повернулася

впевненість, що нічого поганого не станеться. Опинившись на самоті за будинком, я пестила поглядом любі моєму серцю довко-лишні схили, коли раптом почула, що хтось іде за мною.

Це був Джуліано; піднявшись по трав'янистому схилу, він прямував тією ж стежкою, по якій недавно пройшла я. Він ходив на полювання, бо тримав у руці рушницю; повертаючись додому, він обов'язково мусив поминути те місце, де я стояла. Я зупинилася і мовчики дивилася на нього, поки він наблизився. Сумний, з похиленою головою, Джуліано не помічав мене. Я виявила свою присутність, привітавши до нього, коли він був від мене за кілька кроків. Джуліано став і весь зашарився; налякано його збентеженням, я не хотіла починати розмови першою.

— Боже, — врешті мовив він, — ти тут?

— О Джуліано, — образилась я, — ти ще й питишаєш, чи я тут?! Я вже два дні чекаю тебе і, можливо, не побачила б і сьогодні, коли б сама не пішла на пошуки. Знаєш, після того, що сталося... Як же ти, такий чесний, такий справедливий...

В своїй тривозі я пригорнулась до нього, поклавши йому голову на груди:

— Хіба ти не знаєш, що я тільки й живу думкою про той день, коли ми втечемо звідси?

Я чекала відповіді, не сміючи поглянути йому в вічі. Але Джуліано мовчав. Нараз я відчула, як у мене в душі народжується страх, змішаний з інстинктом самозахисту, як з новою силою спалахнуло мое страждання, що мучило мене з самого ранку.

— Ти ж обіцяв мені... — знову почала я, але Джуліано урвав мене.

— Послухай, Rito, — мовив він серйозним голосом. — Ти віриш мені, правда ж? Ти впевнена в тому, що я не обманую тебе?

Мене кожен засудив би за те, про що я Вам зараз розповім. Саме тому я й розповідаю про все відверто, не прикрашаючи своїх дій, і роблю це ніби навмисне, собі на шкоду (правда, мені й зараз не віриться, що тією особою, про яку я розповідаю, була я сама). Протягом останніх нещасливих місяців мене не полишав переляк і тривога, я мало не збожеволіла. Коли Джуліано замовк, я знову взяла себе в руки й холодно запитала:

— Що ти хочеш цим сказати? Чому ти не прийшов учора?

— Хотів краще обміркувати становище, для мого й для твого добра. Сталася серйозна річ, а ми збираємося вчинити велику дурницю. Я кохаю тебе, Rito, і наші зобов'язання одне перед одним не втрачають сили. Я тільки не розумію, для чого нам втікати, коли ми можемо одружитися при першій же можливості, як всі люди...

Я знаю, що він говорив правду. В його голосі, який я чую й тепер, коли заплющаю очі, бриніла чесність. Мене гризе сумління за ту грубість, з якою я відповіла людині, набагато серйознішій, набагато чеснішій від усіх, кого я будь-коли зустрічала, котра збиралася врятувати мене і котра ще й зараз, якщо її душа живе, не осуджує мене, а прощає мій гріх. Розлючена, обманута, з наболілою душою, вимучена за ці пекельні місяці, принижена останнім часом навіть своїми слугами, я тоді нічого не тямila. Я хотіла втекти з дому, а Джуліано був надто розважливий і не виконував своєї обіцянки.

— Два дні тому ти говорив інакше, — заперечила я. — І ніби розумів, до чого довів мене. Ти бачив мої страждання, мое горе і обіцяв урятувати мене...

— Так, але треба трохи зачекати. Я буду поряд і допоможу тобі перетерпіти...

Тут мене охопила тваринна лютъ, я вся заціпніла, руки мої стали рвучкими.

— Ах ти ж брехун такий! Мерзотник! — закричала я у несвідомій, нестримній люті й кинулась на Джуліано.

Я була схожа на зацькованого звіра, який стрибає на мисливця, щоб дорого продати своє життя. Між нами була рушниця, що її Джуліано тримав за ствол, поставивши приклад на землю. Під час боротьби я ненароком підняла її і впустила додолу. Від удару рушниця вистрелила; навіть не застогнавши, Джуліано впав на землю, та так і не поворухнувся більше.

— Боже, — закричала я, — будь свідком, що я не хотіла цього! Все що завгодно, тільки не це!

Ноги мені підкосилися, очі заволокло туманною пеленою, в якій спалахували вогніки, мене занудило. Корчачись на землі, я раптом здригнулася — до мене долинули чиєсь крохи, то поверталася Дзайра. Не роздумуючи, я побігла її назустріч і кинулася в ноги.

— Дзайро, — закричала я, — змилуйся на ді мною! Якщо ти скажеш комусь про це, я пропала, я не винна в цьому аніскілечки! Джуліано улещав мене, поки не занапастив мій молодий вік, ти знаєш це так само, як і я, бо ти ж була нашим ангелом-охоронцем! Це вийшло ненароком, клянусь тобі, рушниця вистрелила, коли я кинулась до Джуліано. О, повір мені, Дзайро, бо коли не повіриш, то погубиш мене нізащо!

Я розpacливо виправдувалася, висуваючи обвинувачення проти Джуліано, в які сама тоді вірила і за які розплачуюсь тепер; потім я корчилася на землі, хапаючи її за ноги.

Чому вона так повела себе, я збагнула тільки пізніше — в ті хвилини, охоплена страхом, я нічого не усвідомлювала. Ця улес-

лива жінка, якій так смакували подробиці чужого кохання, справді широко прив'язалась до мене, відколи я розповіла їй, що віддалася Джуліано. Перші її слова звучали майже шанобливо:

— А ви, синьорино, не чекайте, поки вас тут хтось застане. Мерщій тікайте звідси.

Я кинулась бігти, мов божевільна, і дісталась додому, не зустрівши нікого по дорозі.

Джакомо з Дзайрою хотіли зайти в мою кімнату, щоб утішити мене; мабуть, слід було б впустити їх, та мене нудило від самої думки про зустріч з людьми. Вони довго тупцювались під дверима, але врешті дали мені спокій.

Почалася жахлива ніч, яку я вже описувала Вам. Голова була якась порожня, сталось таке тяжке горе, а мені все ніяк не вдавалося зібратися з думками. Певна річ, я визнавала себе винною, але ця провінція була ніщо в порівнянні з тим, в чому, як я боялась, могли звинуватити мене. Ви ж знаєте, що найболючіші і найтяжчі страждання — невинної людини, котра не може виправдатися. Вигнана з дому через чужу примху, закинута цією примхою в дивні обставини, я побачила, що мое життя загублене неприязною долею, яка спрямовувала проти мене всі злі сили людського роду. Тож подумайте, чи могла я в такому стані вислухувати квіління матері, яка повернулася опівночі додому?

Не задовольняючись тим, що довела мене до згуби, вона й далі звинувачувала мене. Неспроможна більше стримуватись, я закричала, що це нещастя сталося тільки з її вини. Мати вступилася в мене переляканим поглядом, обличчя в неї перекосилося, і вона прохрипіла: «Забирається геть! Заби-

райся геть звідси!» Коли ми прямували до монастиря, палаючи спільним бажанням на завжди спекатися одною, вона відвоздила вбік очі й трималася остронь, щоб, бува, не доторкнутися до мене. Я ледве не впала на порозі монастиря від утоми, мати ж пішла вперед, навіть не обернувшись; вона жорстоко обвинуватила мене перед настоятелькою і дала їй зрозуміти, що не така вже я невинувата і що мене треба на завжди замкнути в монастирі.

— Матінко! — закричала я, схлипуючи, — врятуйте мене! Клянусь вам — я не винувата. Я хочу стати черницею, я ж уже просила вас про це. Кілька місяців я вагалася. Однак зараз я твердо вирішила, бо бачу, що господь вказав мені саме цей шлях, пославши стільки нещастя на мою голову. Порятуйте, матінко, не проганяйте мене, не губіть нещасної дівчини! Заберіть мене на завжди до себе!

Я казала ці слова, але, признаюсь, душа холола від страху — цей страх жив у мені роками, хоч і був завуальований видимістю справжнього покликання. І мої наміри, продиктовані страхом, були нетверді. Коли я злагнула це, то написала матері. Вона відповіла, що за нашою угодою я мушу зникнути із світу, а вона за те мовчатиме; якщо ж я знову з'явлюся серед людей, вона викриє мене; мовляв, її уже не страшне загальне презирство: вона хвора, і її усе байдуже. Я ж іще молода. Розпач, викликаний огидою до монастирського життя і страхом перед судом, спонукає мене до того, що я відкрилася настоятельці й попрощала в неї допомоги. Вона пішла до матері, але та була невблаганна. У настоятельки не було жалоців до мене, вона тільки боялась, щоб ніхто не дізнався про порив милосердя, яке вона виявила, прийнявши мене в монастир. Щоб перешкодити матері, яка вже не боялась людського поговору і керувалася тільки мстивими почуттями, зганьбити і її, вона погодилася пожертвувати мною і вдалася до погроз та покарань. Вона навіть звинуватила мене в намірі погубити її і назвала невдячною: мовляв, я вже забула, як вона своєю ніжністю, мов щитом, захистила мене! Та не тільки страх викликав у настоятельки таке нелюдське ставлення до мене. Для цієї нікчемної душі, закоханої в інтриги, моя доля була своєрідним романом; своїми болями й переживаннями я хвилюю її, вношу різноманітність у її нудне життя.

Потрапивши в безвихід, я почала писати листи, спочатку до дона Скарпа, а потім і до Вас, сподіваючись, що все обернеться на краще, хоча й не знала, як саме. Це була остання спроба душі врятуватися, не заплямовуючи себе іншими провинами.

Тепер і цьому настав кінець. Я знаю, що добиваючись свободи, згублю Вас. Тому припиняю писати Вам; з цього становища, звичайно, є вихід, але я боюсь навіть згадувати про нього.

Монастир**, 13 вересня 19**.

Лист ХХІІІ.

Від дона Паоло Ріті.

Зараз не час говорити ні про лист, який Ви надіслали мені, ні про мене, ні про Вас. У мене вже давно склалася певна думка про Вас, я надто часто висловлював її, щоб іще раз повторювати свої серйозні аргументи. Однак це несправедливо, коли людину силують до життя, яке сповнює її такою огидою — священик не може примиритися з цим. Ваша мати, напевне, твердо вирішила викрити Вас, якщо Ви спробуєте жити якось інакше, ніж того забажала вона. Ця думка кілька днів гнітила мене, і я дійшов висновку, що єдиний шлях врятувати Вас — це дати Вам можливість якось залишити монастир і переховатись принаймні кілька місяців. Я попросив Дзайру почекати Вас поблизу монастиря на світанку 18-го числа. Дзайра передасть Вам цю записку, яку я пишу похапцем і без усякого задоволення, і докладно пояснить усе інше. Я вже знайшов надійну людину, котра надасть Вам притулок у своєму будинку. Більше я ні про що не писатиму: це ризикована справа, але я вірю, що вона не суперечить настанові, котра зобов'язує нас вправляти помилки людей (нехай навіть грішних), які звертаються до нас по допомозу, і не зважати на форму, якщо треба зробити добро близньому. Та годі говорити про цю справу, мені боляче навіть думати про неї.

Епіскопат**, 14 вересня 19**.

Лист ХХІV.

Від Ріті донові Паоло.

Після завтра я буду вільна! Я вирішила присвятити частину своєї передостанньої ночі в монастирі тому, щоб на цих аркушах паперу висловити своє хвилювання, а надто показати Вам, що моя вдячність не менша за радість. Тільки мені не вдається зосередитись на словах, які я пишу, і навіть важко всидіти на стільці. Через кожних кілька хвилин я підбігаю до вікна, вихиляюся з нього й кажу до своїх пагорбів, що Вам я

завдячуємо своїм порятунком, а то й життям. Отак висловлюючи своїм любим друзям те, що неспроможна викласти в листі, я знайшла ще одну, набагато сильнішу спонуку для вдячності. Злоба й підозра, що їх я, нещаслива дівчина, відчуvalа до всіх, хто намагався зблизитися зі мною, були моєю огидною хворобою. Мені було конче потрібно звільнитися від цих низьких почуттів. І от зараз я вилікувалась од них. Вчора, після того, як Дзайра вручила мені Вашу записку і познайомила з детальним планом втечі з монастиря, десь поділось усе зло з моєї душі. Бачите, зло не пустило в ній коріння! Це правда, що біль озлоблює, але краплини справедливості досить, щоб повернути нам доброту, бо до неї нас стихійно спрямовує сама природа. Я навіть хотіла обійтися Дзайру: вона фанатично віддана Вам.

В монастирі всі вірять, що я, переборовши свої сумніви, не тільки з покорою, але й з полегкістю йду назустріч своїй долі. Я щойно попросила в настоятельки дозволу «обміркувати насамоті своє недалеке майбутнє». Вона, певна річ, розтумачила мої наміри по-своєму і, даючи мені дозвіл, похвалила мене за остаточне, тверде рішення. В такий спосіб я дісталася змогу зачинитися в своїй келії і сісти за цей лист. Мені б хотілося описати Вам свій перший щасливий день. Ви маєте на це право, бо моя радість — Ваш подарунок.

Сьогодні в монастирі повинні були святкувати наступний постриг — мій і ще однієї дівчини, такої собі Луїджії Бертіні. Вранці перед месою, коли я саме вдягалась, до мене зайшла настоятелька й суворим голосом покликала мене. Тепер, коли я збиралася назавжди піти з монастиря і, зокрема, від неї, я можу розповісти Вам, що вона за жінка, оця матінка-настоятелька. Я хотіла написати про неї ще в попередньому листі, але побоялась, що мною керуватимуть не зовсім безсторонні почуття, отож вирішила за краще мовчати. Але сьогодні, коли передчуття свободи одігнало від мене всяку злість, я можу написати про все з чистим сумлінням. Синьйора Джульєтта була заміжня, залишилась вдовою і постриглась в черниці з вірності до «того, хто пішов на небо». Я кажу «небо», як і вона, що ніколи не каже «рай», бо слово «небо» здається їй зручнішим і сповненим більшого почуття. Найсильніше враження за все її життя спровокаила на неї золота шкатулка, котра стояла в салончику її матері і на яку вона часто посилається, як на доказ шляхетності родини Новента. Заміжжя, удівство, велика духовна криза, постриг не вплинули в достатній мірі на її душу, не вибили з неї марнославства, і золота шкатулка й донині посі-

дає важливе місце в її розмовах. Сьогодні вранці вона спіткала в мене, чи я відчуваю, як майбутня черниця, любов і всепрощення до близжніх. Я відповіла ствердно. Тоді вона сказала, що моя маті також хоче побачитися зі мною і простити мене, перш ніж я зроблю найблагородніший крок у своєму житті. Цю новину, котра раніше обурила б мене, я сприйняла так сумирно і навіть весело, що добра жінка вигукнула:

— Ти навіть не уявляєш собі, Ріто, яка я щаслива, бачачи зміну в тобі. Очевидно, твій наречений хоче приязно зустріти тебе і через це створив чудо, перш ніж прийти до тебе. А зараз ти повинна все-таки визнати, що в цьому є трохи і моєї заслуги: я не хотіла вірити твоїм примхам.

І вона призначила побачення моїй матері на післязавтра в другій половині дня; боюсь, що мене на той час уже не буде тут.

Наприкінці нашої розмови настоятелька розповіла мені про свій намір (якого вона нікому не розголосувала) запросити на наше невеличке свято дона Джузеппе Скарпа, який завітав до монастиря.

— Тобі випала чудова нагода,— сказала вона, — довести йому, що ти позбулася всіх своїх вагань. Дон Скарпа буде щасливий бачити душу, яка сама зробила крок до порятунку. Ти повинна визнати, що він з самого початку читав у твоїй душі, як у відкритій книзі. Зараз дон Скарпа внизу — він буде правити месу.

Тоді я зійшла вниз і побачила дона Скарпа, що саме розмовляв з Луїджією Бертіні. Це дівчишко нестяжно, по-дитячому радіє наближенню постригу. Вже кілька днів поспіль усі бачать, як вона сама або з виховательками бігає по саду, або в городі, гrimлячи своїми величезними черевиками. Побачивши мене, дон Скарпа рушив назустріч, потиснув мені руку й, поглядаючи на нас обох, сказав:

— Одна уособлює радість, бурхливу і щиру, друга — радість задумливу, але обидві угодні господові.

Після меси ми зібралися в приймальні, і я сама повинна була підносити йому каву на таці. Він ще і ще раз поздоровляв мене, а потім сказав:

— От бачите: я мав рацію. Виявилось, що всі ваші вагання були безпідставними примхами юності. Шкода тільки, що, ставши черницею, ви повинні забути про дзеркало, бо коли б ви поглянули на себе, то побачили б, яку твердість, який запал можна прочитати у ваших очах.

Я відповіла, що хочу тільки одного: через кілька днів зустрітися з Вами. Не поду-

майте тільки, що я збрехала: я дійсно відчувала себе дуже щасливою.

Який то був стомливий день! Служниці запросили челядь із довколишніх маєтків, навіть нашу Дзайру, яка двічі або й тричі підморгувала мені. Вихованки після причастя прийшли до мене й почали декламувати псалми. Сестра Камілла подарувала мені вазочку. Це вже стара черниця, сорок років тому вона принесла з собою в монастир безліч чашок, тарілок та іншого розрізленого посуду, з якого зробила справжній музей у своїй келії. І відтоді, на протязі сорока років вона надокучає відвідувачам, запитуючи їх, як світських людей, чого варті оці її дрібнички. Запевняю Вас, ця бідна жінка, котра вийде звідси тільки після своєї смерті, живе лише для того, щоб таки уточнити, на яку суму назбирала вона старого кухонного посуду. Можете собі уявити, яка це була з її боку жертва, коли вона дарувала мені вазу, що зараз з букетом запашних квітів стоїть переді мною на столі. Сподіваюсь, вона довго не жалкуватиме, бо через два дні забере її назад.

Близько п'ятої години я врешті втекла від цього товариства й на хвильку вискочила на луку, звідки відкривається краєвид на одну з довколишніх долинок. Вона дика, рівномірно заросла сірувато-зеленою травою, а посередині стоять стара башта і піч. Нещодавно пройшов дощ, і в променях призахіднього сонця калюжі мінилися різними відтінками червоної і зеленої барв, мов на тільки-но намальованій картині. Споглядаючи їх, я ледве не зомліла. Якою доброю я відчуваю себе, якою щасливою від того, що я добра! І як легко бути доброю, коли тебе розуміють! Біль, страх, ненависть — все поступово зникло з моєї душі, ніби розчинилося в радості. На цьому кінчаю писати Вам, бо мене починає змагати сон. Від щирого серця ще раз дякую Вам за те, що Ви врятували мене.

Монастир**, 16 вересня 19**.

Лист XXV.

Від Ріти донові Паоло.

Минуло два дні відтоді, як екіпаж привіз нас із Дзайрою до моого нового житла, а я Вас іще не бачила. Мені не терпиться висловити свою радість, до того бездумну й бурхливу, що я навіть забуваю про непевне майбутнє та близьку небезпеку. Я зараз здатна лише втішатися своєю свободою і страждаю тільки від того, що не можу як слід висловити Вам усієї своєї вдячності.

Мені хотілось би принаймі розповісти Вам про втечу і описати деякі подробиці свого нового життя. Під час втечі найважче було натягти на себе сукню, яку принесла Дзайра, — найкраще вбрання з її гардеробу, подароване їй моєю матір'ю. Сукня була вже трохи розшита, але все ж тісна для моєї фігури. Я буквально задихалася в ній, пізніше мені довелось перевдягтися в іншу, хоч і не таку елегантну, але якраз по мені — я по-значила її у Вашої знайомої, вдови Дзордзі. Отже, в напівзашнурованій материній сукні я вийшла з келії, зійшла навшпиньках униз сходами, відчинила надвірні двері й вислизнула на луку — це зовсім не важко було зробити, бо виходу ніхто не охороняв. Наш монастир, як і всі сільські монастирі, дуже бідний, і тому вночі всі спокійно сплять. Але можете повірити мені, що в мене не було ні часу, ні бажання востаннє огледітися довкола. Надворі було зовсім темно, але ця темрява, нерухома й поблякла, вже провіщала близький світанок. Відчинивши хвіртку навулицю, я побачила Дзайру, котра чекала на мене, і ми мовчки пішли собі геть. Отак без усякого жалю втекла я з монастиря, в якім мене тримали стільки років проти моєї волі, і ніхто не помітив моєї втечі. Починався світанок; здавалось, що світло випромінюється білим туманом, який клубочився в долині; розповзаючись в усі боки, він осявав довколишню рівнину. Ми йшли дорогою, освітленою цим дивним світлом, в напрямку нашої вілли. Я побачила статуй, вишню, магнолію й пригадала саме той день, коли, війжджаючи вперше з дому, дивилась, як віддаляються улюбленці моого дитинства. На мить подумавши, що я їх ніколи більше не побачу і що втеча з монастиря, де марно минули найкращі роки моого життя — велике щастя для мене, я заплакала.

— Дзайро, — сказала я, пригортаючись до неї. — Коли я думаю, що навіки покидаю рідні краї, мені здається — я йду на той світ. Я, котра вважала себе щасливою! Прошу тебе, Дзайро, зроби таку ласку, дозволь мені забігти туди на хвилинку — хочу поглянути востаннє на рідну оселю!

Дзайра (яка відпросилася у моєї матері під тим приводом, що її треба провідати хвору сестру) зглянулася на мої благання, дала мені ключ, і ми увійшли в будинок. Перш за все я зйшла в свою кімнату — тут усе було на своїх місцях — і сіла в крісло; я майже не дихала з страху, що мати може почути мене. Звичайно, я піддавала себе небезпеці, але ця небезпека ще більше посилювалася болісну жадобу до спогадів. Потім, розчинивши вікно, я кілька хвилин дивилася крізь віти, з яких уже опадав лист, на узгір'я, що темніли в рожевіючому повітрі, і, нарешті, навшпиньках обійшла одну по одній

всі кімнати. Чулось, як мати спокійно сопіла уві сні, і гадки не маючи, що я потай завітала додому; можливо, її снилося наступне побачення зі мною, під час якого вона сподівалася помиритися. Врешті, вкрай розчутена, я пішла геть. Вийшовши на дорогу, ми швидко дістались до моого нинішнього приулку, де й розсталися.

Сповіщаю, що від учора я живу в скромно умебльованій кімнаті; мені вона видалася чудовою: вікна виходять не на вулицю, а в садочек, обнесений спереду і зліва кам'яним муром, а праворуч його закриває високий розкішний дім якихось багатих синьйорів, що стоїть впритул до нашого простого і низенького будиночка під прямим кутом. В саду багато невисоких, але густолистих дерев, над якими в кутку огорожі височіє платан. Просто під моїм вікном вилискуює дзеркало невеличкої водойми, і відблиски його, граючи на стелі моєї кімнати, радісно привітали мене сьогодні вранці.

На нижньому поверсі, в просторій кухні, що має два виходи — на вулицю і в садок, живе добра жінка, якій Ви довірили мене; вона часом заходить до моєї кімнати. Коли вона з'являється до мене — висока, обличчя в ній жовтаво-землистого кольору, очі чорні, — мені стає лячно; вона палає до мене пристрастю і якоюсь жадобою, як до коштовності, що в такий несподіваний спосіб потрапила в її будинок. Вона ще не володіє цією коштовністю, але вже боїться втратити її і намагається зробити окрасою своєї господи. Вона любить мене не як людину, а як дорогоцінність, гарне звірятко, або делікатес. Коли вона мовчки дивиться на мене своїми жадібними очима, мені здається, що вона хоче з'їсти мене. Тож вона забороняє мені виходити навіть у сад і не зводить з мене очей, ніби я збираюсь утекти. Знаючи, що я багато перестраждала, вона гадає, що я також виснажена голодом, і мені ніяк не вдається втвокмачити її, що я перетерпіла тільки моральні муки. Цілий день вона тільки те й робить, що збиває яйця і напихає мене ними. Якщо Ви не прийдете на підмогу, бідна Маргераіта стане надто гладкою. Добре було б, щоб Ви все-таки приїхали, бо мені вже здається, що я не по своїй волі живу в цім будинку, де Ви мене ще й досі не відвідали. Я б хотіла також попрохати Вас, щоб Ви наказали її послабити надміру ретельний нагляд. Вчора, наприклад, вона вчинила мені скандал за те, що я на мить виглянула з вікна на вулицю. Я просто не змогла втриматися від цієї спокуси: цей квартал викликає в мене спогади про далекі роки, і я радію, що можу спостерігати таке чудове місце. Я пригадую, як зимовими вечорами, вийшовши з дому, я спускалася схилом і прямувала до невеличкого лялькового театру, що був не-

подалік од нас. Пагорби дрімали під сніговою ковдрою, але в затишку вулиці було тепло. Справа в тому, що майже в кожному будинку кухня міститься на нижньому поверсі й виходить вікнами на вулицю. На кожному розі стояли жебраки, з якими ми були завжди дуже ввічливі, сподіваючись, що вони принесуть нам щастя. Багато хто з нас вірить, що жебраки, самі того не усвідомлюючи, тримають наше щастя в своїх руках, і що милостині досить, щоб зробити їх сліпим знаряддям наших успіхів. Але я впевнена, що милостиня — це завжди крок до угоди з дияволом: ці істоти здаються нам всесильними, від них віде духом пекла. Мої гувернантки, кидаючи сольдо, висловлювали якесь бажання і часто прохали й мене забажати щось. Подумайте тільки: вчора, за ту коротку мить, що я виглянула з вікна, я побачила двох жебраків. Не смійтесь з мене, але я признаюсь Вам, що передала через свою господиню по лірі кожному: я сподівалась, що бодай один із них несвідомо натисне на пружину, яка змінить мою долю. А втім, може, я тільки веселю себе, тішачись музикою цих уже трохи нечітких спогадів моого раннього дитинства про театр, у якому ставили «Ауджелліно», «Кохання до трьох апельсинів» і «Короля Оленя». Пригадую деякі казки, в яких розвіювались злі чари, і ранкове сонце на тім місці, де була пустиня, осягало квітучий сад. Оце перетворення сталося і зі мною — завдяки Вам. І зараз мені бракує тільки Вас.

“²⁰ вересня 19^{**}.

Лист XXVI.

Від дона Паоло Ріті.

Цього ранку до мене прийшла Дзайра і розповіла про події, які відбулися після Вашої втечі. Були й небезпечні хвилини, бо Ваша мати, в нестягі від люті, здавалось, ладна була зчинити скандал, незважаючи на те, що може постраждати разом з Вами. Переякана настоятелька якось уже втихомирila її і ублагала мовчати про вашу втечу, поки Вас не знайдуть. Тому вони вирішили пустити чутку, яку я викладу Вам у кількох словах, щоб і Ви, на лихий кінець, знали, що говорити. На світанку 18 вересня Вас відпустили провідати матір, але вдома Ви несподівано захворіли й змушені були лягти в ліжко; зараз Ви одужуєте й, повернувшись до монастиря, приймете постриг, як це було передбачено раніше. Ця чутка швидко поширилась по всій околиці. Настоятелька і мати страшенно розгубилися і стали на такий невірний шлях, що я вважаю Вас майже

в безпеці. Адже тепер вони самі змушені будуть якось домовлятися з Вами, щоб Ви, зі свого боку, допомогли їм вилучитися з їхньої брехні. Але потаємні й наполегливі пошуки продовжуються, тому прошу Вас добре сковатися, хоч це Вам і не подобається.

Мені саме спало на думку, для чого, власне, я пишу Вам про всі ці речі, які безпосередньо торкаються Вас і в той же час, як мені здається, зовсім Вас не цікавлять? Ви пишете такі листи, які доведуть до відчая будь-кого, хто бажає зробити Вам добро. Од Ваших міркувань віде духом такого впертого егоїзму і сліпого самовдоволення, що мені здається неможливим змусити Вас бодай хвильку подумати, якщо вже не про інших людей, то принаймні про себе саму. Не розумію, для чого Ви пишете, щоб я приїхав провідати Вас — я не хочу робити цього, бо цей крок може виставити зовсім в іншому світлі всі мої клопоти про Вас. Та й зрештою, що це дасть? Ви навіть не підозрюєте, на який ризик іду я через Вас. Очевидно, буде краще, коли Ви й надалі не знатимете цього, бо якби дізнались, то піддали б мою християнську любов ще суворішому випробуванню, і я тоді, мабуть, не зможу пробачити Вам Ваші листи.

Але я не міг би називатися справжнім священиком, якби усвідомлення Ваших поганих нахилів не посилювало б у мені бажання зблизитися з Вами й лікувати Вас од них. Ваша сліпа і вперта байдужість до добрих порад не може примусити мене лишити Вас на призволяще — навпаки, це заохочує мене ще з більшою наполегливістю допомагати Вам. Саме тому я допомагаю Вам, хоч у душі суворо засуджу Ваші міркування і вчинки. Цього осуду я ніколи не приховував од Вас і ніколи не намагався пом'якшити його. Я бачив Вас усього лише один раз і можу скласти про Вас уявлення тільки з Ваших листів, у яких Ви часто говорили неправду. На них я завжди відповідав із суворою і палкою відвертістю, що диктувалась християнською любов'ю, і ніколи не написав жодного рядка, яким не викривав би виявів Вашого надмірного егоїзму. Нині у мене вже склалась ясна думка про Вас. Нерозважливість, що особливо прозирає з Ваших останніх листів, дивна байдужість до своєї власної долі — все це не приведе до добра, бо показує душу, до того пройняту самолюбством, що вона не усвідомлює довколишніх подій і тим самим обеззброює себе.

Оце Ваше самолюбство — таке безсиле, таке грішне й порочне — нагадало мені про обов'язок священика, котрий повинен лікувати людські душі, які потрапили в небезпеку; мене охопила така жалість, що я, аби тільки врятувати вас, вдався до засобів, яких

жахнувся б кожний, кому бракує відваги. Гадаю, я зробив для Вас більше добра, ніж зла, — але Ви також зробили мені добро. Це свідчить про те, що у Вас є і хороші риси, і дає мені підстави вважати свої вчинки справедливими. Господь не може користуватися послугами диявола і не допустить, щоб добродетель породжуvalася пороком. Християнська любов до Вас навчила мене розуміти й любити ще більше інших людей, одне слово, зробила мене кращим священиком. Коли я виходжу на вулицю, мене охоплює палка любов навіть до незнайомих людей, досі не притаманна мені, з'являється нестримне бажання допомогти комусь, підтримати й зрозуміти все живе на світі. Часто під час таких поривів я плачу й потім цілий день ходжу під враженням цих сліз, запашних сліз милосердя. Але потім, думаючи про Вас, я починаю сумніватись, чи досить любові виявив я до Вас. Часом я боюсь, що невірно зрозумів Вас, і тоді я докладаю всіх зусиль, щоб зрозуміти Вас якомого повніше. Намагаючись урятувати Вас, я віддаю цій справі уесь свій розум і всю свою християнську любов. Ось чому я допоміг Вам утекти. Гадаю, я дотримувався духу нашого закону любові до біляжнього, хоч і був вимушений порушити деякі правила, про які Ви також знаєте. Але скільки це принесло мені тривог і мук!

Я повинен був викласти в листі це пояснення — може, воно й не цікавить Вас — задля заспокоєння моого сумління і Вашого.

Епископат**, 22 вересня 19**.

Лист XXVII.

Від Ріти донові Паоло.

Ви суворо засуджуєте мене, але, зазираючи в своє минуле, я не знаходжу причин цього. Ви кажете, що я егоїстка, але я не бачу наслідків свого егоїзму — я, котра завжди страждала від егоїзму інших. Однак муши визнати, що один з Ваших докорів справедливий: в своїх останніх листах я надто багато писала, що відчуваю себе щасливою. Я знаходилася тоді під свіжим враженням від свого визволення, коли кожен порух душі був спрямований на те, щоб взяти більше наслоди від нового життя. Проте Ви маєте рацію: навіть ця бездумна радість — гріх з моєго боку. Ви вчасно і з повним правом скеруєте мою увагу до серйозніших думок. Після Ваших справедливих докорів уесь хміль вилетів мені з голови: нині я стурбована більше за Вас і віддала б навіть своє життя, аби тільки звільнити свого благодійника бодай від частини того клопоту, якого

завдала йому жалість до мене. Обіцяю Вам, що віднині утримуватимусь від думок, несумісних з моїм незавидним становищем.

, 23 вересня 19.

Лист XXVIII.

Від Чезаре Колла, хіміка-бальзамувальника, Луїджі Семіна, комерсантові.

Учора ввечері я заходив до тебе спитати поради в одній неприємній справі, що, як це не дивно, спіткала навіть таку сумлінну людину як я. На жаль, я застав лише твою покоївку, від якої дізвався, що минуло вже дві години, як ти поїхав з дому, і повернешся тільки через три дні. Але я не можу більше чекати, бо сиджу як на голках. Боюсь, декому не сподобається, коли я розголосує тё, що знаю, але ж і дальша мовчанка може стати для мене провиною. Минулого місяця мене запросили набальзамувати моїм новим методом останки святої, похованої під олтарем у монастирі **. Я пообіцяв черницям закінчити роботу до урочистого свята ордену, під час якого одна з послушниць мала прийняти постриг. А щоб мені було більче ходити на роботу, черниці найняли для мене кімнатку в сільськім готелі неподалік од монастиря. Спершу я жив у кімнатці сам.

Я вже приступив до праці, коли начальниця дала мені ще одне завдання: одягти святу в білу атласну сукню та голубий корсет із золотою оторочкою, як і личить за теперішньою модою. Це вже була робота моїй дружині, котра спеціалізувалася на вдяганні моїх святих на середньовічний зразок, і так майстерно робить це, що я не бачив нікого, хто міг би замінити її. Я навмисне пишу про це, бо мені спершу досить нешанобливо заявили, що присутність моєї дружини спричиниться до здійснення видатків. Увечері ми з дружиною лишалися в готелі, і, можу сказати тобі — хоч це й не стосується справи, яка непокоїть мене, — я пересвідчився, що у простого народу великі розумові здібності, і ми неправильно робимо, відмовляючись розвивати їх. Нашої появи було досить, щоб розворушили цих апатичних людей. За кілька днів нам пощастило втягти в розмову навіть тих, хто ніколи ні про що інше не говорив, окрім як про ринок та про польові роботи. Ми сперечалися, як воно буде краще: чи залишати у святих голий череп, що я обстоюватиму завжди, чи наліплювати штучне обличчя з воску, що, між іншим, ухвалили духовні власті. Я вважаю, що голий череп, своєю жорстокою реальністю, викликатиме побожніші думки, тимчасом як обличчя з воску применшує велич смерті. Але мож-

ливо, цей спосіб мислення властивий тільки нам, а простий народ, котрий завжди лишається самим собою, хоче знайти навіть в церкві трошечки театральності.

В готелі ми чули розмови про послушницю, котра, готовуючись до постригу, нібито висловила деякі сумніви щодо свого покликання. Ми з дружиною іноді зустрічали її в монастирі й робили спроби зав'язати з нею розмову, але вона трималася завжди гордо й була скуча на слова. Минулого тижня ми впоралися з роботою і повернулись до міста. Три дні тому, проходячи по **, моя дружина побачила в одному з вікон дівчину. Як запевнила мене дружина, то була послушниця Пассі. Дружина збагнула це лише тоді, коли відійшла вже метрів за п'ятдесят од вікна, вона спершу ніяк не могла пригадати, чиє це таке знайоме обличчя. Повернувшись назад, дружина подивилася на номер будинку—146. Звідти лунали крики, було схоже на те, що сваряться дві жінки. Позавчора вранці дружина пішла до монастиря, скориставшись із того, що там ще мали нам оплатити невеличкий рахунок, і ніби між іншим спітала в настоятельки, чи та послушниця вже прийняла постриг (одна з послушниць перед цим сказала їй, що постриг ще не відбувся). Начальниця плутано розповіла, що дівчина нібито захворіла напередодні церемонії і пролежить дома ще кілька днів, поки одужає. Дружина розпитала декого і довідалась, що ніхто не бачив, коли послушниця від'їжджала з монастиря. Можеш собі уявити, яка схвильована повернулась дружина додому: вона була твердо переконана в тому, що Пассі втекла. Нині ми обое мучимося і не знаємо, що діяти: виказати її, ризикуючи розголосити скандал, який воліють за краще приховати, чи мовчати і тим самим стати співучасниками може навіть викрадення. Ти знаєш, я людина совісна, і відтоді я ламаю собі голову, наче не досипаю, але не можу нічого вирішити. Тому ми обое звертаємося до тебе — ти ж маєш практичний розум — і просимо зробити так, як ти визнаєш за доцільніше: або сповістити про все в монастир, або ж мовчати. Покладаємося на твій здоровий глузд.

23 вересня 19 **.

Лист XXIX.

Від дона Паоло Ріті.

Сьогодні до мене прийшла Дзайра з новиною, яка вкрай схвильовала мене, бо з усього видно, що Ваша мати не примириться і докладе всіх зусиль будь-що нашкодити Вам.

Їй набридло чекати, поки Вас знайдуть, і вона доручила Дзайрі Й Джакомо поширити чутку про справжню причину, яка примусила Вас піти в монастир, щоб у такий спосіб, не вдаючись сама до гідного доносу, нацькувати на Вас поліцію.

Перед лицем такої небезпеки, не бажаючи кидати Вас напризволяще, раджу Вам таємно переїхати до іншого міста. Я бачу, що віднині на мене чекає неспокійне життя, аж доки не вирятую Вас із біди. Та я вірю, що так буде краще: віддати Вас насильству було б несправедливо і не по-християнському. Повторюю: у мене до Вас багато милосердя, я хочу вказати Вам шлях до такого життя, в якому Ваша душа знайде порятунок. Я знов і знов знаходжу Вас із моїм милосердям, хоч Ви й ухиляєтесь від нього, і мене охоплює дедалі більше бажання оволодіти Вашим сумлінням; я палко прагну спонукати Вас жити згідно божих заповідей і водночас так, як Ви сама бажаєте. Хіба ж це не вища мета християнської любові? Я прийду до Вас завтра у другій половині дня, щоб дати Вам останні настанови.

Епіскопат**, 24 вересня 19**.

Лист XXX.

Від Ріти донові Паоло.

Ваш лист зовсім приголомшив мене. Я розумію, яка небезпека загрожує нам обом. Але Ваша пропозиція так збентежила мене, що я не можу відповісти Вам ясно і з щирим захопленням.

Дайте мені час отягитися, перш ніж здійснювати план нової втечі. Приходьте до мене не сьогодні, а післязавтра. Не думаю, щоб мене знайшли за такий короткий час. Зробіть так в ім'я милосердя, про яке Ви пишете мені. Ви не пожалкуєте.

, 25 вересня 19.

Лист XXXI.

Від Ріти Мікеле Сакко.

Цей написаний нашвидкуруч лист, очевидно, дуже здивує Вас, я навіть не намагатимусь виправдатися, тільки Божа поміч врятує мене од Вашого осуду. І справді: що може подумати юнак про дівчину, котра пише йому листа, ні разу навіть не поговоривши з ним перед цим? І написала вона лише з однієї причини: їй здається, що цей юнак дивиться на неї у вікно з тією невинною симпатією, яка зближує молодих людей. Але я, пропаща людина, що досі бачила довкола себе тільки ворогів, не можу спокійно об-

мірковувати своє становище, і вимушена звертатися до кожного, хто може допомогти мені. Мене звуть Маргеріта Пассі, і зараз у мене гірше становище, ніж у людини, при-

реченої на одиночне ув'язнення. Моя мати, — єдина близька людина, що лишилась у мене,—вигнала мене дванадцять річною дівчинкою з дому, щоб спекатися зайвого свідка свого непристойного життя, і віддала у монастирську школу в **. Через чотири роки вона почала видавати, що змінилась, і забрала мене додому. Я повірила цьому й ніжно полюбила її, але раптом постерегла, що вона хоче і мене втягти в своє порочне життя. Я збунтувалася; тоді мати ще раз відіслала мене до школи. Потім вона доручила черницям переконати мене прийняти постриг, скориставшись із моого пригніченого настрою. Вона дала мені зрозуміти, що в мене немає іншого виходу; та я й сама бачила, що вдома на мене чекають лише приниження й нестерпні умови життя.

Опинившись між двома небезпеками: бути ув'язненою в монастирі або потрапити в домашнє пекло,— я за кілька днів до постригу довірилась одній духовній особі, донові Паоло Конті, секретареві єпископа, прохочи в нього поради, що мені діяти, а також прохочи повідомити вище начальство про мое безвихідне становище. Дон Паоло Конті порадив мені мовчати, а за два три дні до постригу наказав тікати. Він сховав мене в будинку поряд із Вашим, доручивши нагляд за мною одній жінці. Я послухалась, повіривши, що всі його поради спрямовані на те, щоб зробити мені добро і врятувати від загрози, яка нависла над мною. Але не встигла я отяmitись, як сьогодні одержала від нього листа з натяками, що сповнили мене огидою. Він сповіщає, що збирається провідати мене. Лист закінчується погрозою. Я попросила його зачекати два

дні, і тепер не знаходжу собі місця від трилогії. Мене тримають як у в'язниці, і я не маю навіть ні паперу, ні чорнила, щоб написати листа. Почувши, що моя наглядачка вийшла, я побігла на кухню, звідки й пишу Вам оці рядки; я страшенно боюся, щоб вона не заскочила мене зненацька. Тому закінчуємо листа.

Не знаю, яке зло гірше: віддатися своєму ріятівникові, чи повернутися назад до монастиря. І все ж я вважаю, що не заслужила такої жорстокості: адже я не вчинила ніякого злочину, щоб бути отак покараною. Я не хочу повернутися до монастиря, бо мати з черницями можуть заподіяти мені будь-яке лихо, про яке мені зараз просто нікому писати. Єдина моя надія — знайти людину, котра зглянулася б наді мною й заховала мене від усіх. Я не смію просити Вас стати цією людиною і звернулась до Вас тільки тому, що нікого більше не бачу, а ще тому, що Ваше обличчя відалося мені чесним. Робіть тільки те, що Вам підкаже господь і Ваше сумління. Якщо Ви не хочете займатися моєю справою, не виглядайте більше з вікна; якщо ж Ви згодні допомогти мені, то покажіть мені на пальцях цифру — це буде година ночі, о котрій Ви підійдете до дверей нашого будинку. Я ж постараюсь якомога частіше виглядати з вікна, що виходить у сад. Благаю Вас, поспішіть і ради Бога нікому ані слова.

**, 25 вересня 19 **.

Лист XXXII.

Від Луїджі Семіна Джульєтті Новента,
настятельці монастиря ** в **.

Мій близький приятель Чезаре Колла, який працював у Вас бальзамувальником, написав мені, що його дружина бачила в одному з вікон будинку № 146 по вулиці **, в **, дівчину, котра здалася їй дуже схожою на Вашу послушницю Маргеріту Пассі; він довго вагався, чи довірити навіть мені цю таємницю.

Вам одній я сповіщаю цю новину; можливо, вона якоюсь мірою зацікавить Вас.

Мілан, 25 вересня 19 **.

Лист XXXIII.

Від настоятельки монастиря Джульєтти
Новента Елізі Пассі.

Сьогодні вранці, саме коли я намірилася вже поїхати до єпископа, щоб кинутись йому в ноги, мене повідомили, що, можливо, Ріта переховується в **, по вулиці **, бу-

динок № 146! Сама лиш надія на те, що ми натрапили на її слід, ніби воскресила мене з мертвих. Будемо сподіватись, що це вже не обман. Треба негайно піти до неї й переконати її, щоб вона повернулась до монастиря, поки ще не вибухнув скандал, у який вплутали б і мене, чия провина полягає тільки в надмірній доброті.

Монастир **, 26 вересня 19 **.

Лист XXXIV.

Від Елізи Пассі настоятельці монастиря Джульєтті Новента.

Я наказала Джакомо, своєму камердинерові—ще одній людині, яка, окрім нас двох і Дзайри, знає про деякі події — піти завтра рано до міста й обов'язково забрати Ріту назад. Ви ж повинні переконати її, що перебування у монастирі — найкращий вихід для неї.

З дому, 26 вересня 19 **.

Лист XXXV.

Від дона Паоло Ріті.

За два дні, що їх господь у своєму милосерді до нас обох підказав Вам попросити в мене, я багато дечого передумав і вирішив приступити до здійснення моїх попередніх намірів. Я не приду до Вас завтра в другій половині дня, натомість сьогодні, тільки-но допишу листа, піду прямо до єпіскопа й передам у його руки всю цю неприємну справу, бо моя жаліслівість завела мене надто далеко за межі справедливості.

Не сприймайте мою відмову, як вияв гордості або брак християнської любові, не подумайте, що я залишаю Вас напризволяще перед лицем небезпеки. Я тільки вважаю за доцільніше перекласти весь тягар клопотів про Вас на плечі інших осіб, більш достойних вирішувати такі справи. Вам нададуть всіляку допомогу, якщо Ви зможете переконати себе щиро признатися в усьому, і я запевняю Вас, що ніхто Вас не каратиме, тож немає чого боятися бути відвертою. Але як духовна особа, хочу дати Вам ще одну пораду. Киньте милуватися злом і хизуватись. Я ще раз перечитав один за одним усі Ваші листи, починаючи з листа донові Скарпа, і це зміцнило мое переконання в тому, що Ви завжди усвідомлювали свої злі вчинки і, хизуючись ними, силкувалися їх віправдати. Намагайтесь більше не робити цього і прагніть до справжньої простоти. Оця порада — мій останній вчинок задля Вашого добра.

Єпіскопат, 26 вересня 19 **.

Лист XXXVI.

Від Мікеле Сакко до Гвідо Тревізані, приятеля.

Надсилаю тобі газетну вирізку з історією отієї Маргеріти Пассі, про чий злочин ти просив написати. Як бачиш, це правда, що трагічний випадок мав місце в помешканні однієї з наших квартиранток; в газеті ти прочитаєш, що і я трохи причетний до цієї справи.

Однак газета замовчує деякі важливі факти, про які я й хотів би тобі розповісти. Наш дім, як ти пам'ятаєш, стоїть впритул до скромного будиночка,— теж нашого,— який ми здаємо вдові на ім'я Дзордзі. Увечері 24 вересня я спустився в гардеробну, щоб мені випрасували сорочку, яку я хотів надягти. Поки її прасували, я вийшов у сад, куди виходять двері підсобних приміщень, щоб подивитись на ванільне деревце у невеличкій оранжерей, яку так любить мати. Підвівши голову, я побачив у вікні будиночка обличчя якоїсь дівчини. Здивований (ми досі вважали, що вдова Дзордзі жила самотньо), я піднявся до себе в кімнату й почав дивитись у вікно, щоб розглядіти нову сусідку. Дівчина теж помітила мене; як ченна людина, я привітався, і вона одразу ж відповіла. Наступного дня я бачив її ще двічі, але вона не відповіла на мое привітання й почала робити мені знаки, щоб я пішов геть. Дівчина розpacливо вимахувала руками, ніби попереджаючи про якусь страшну небезпеку. Побачивши, що я нічого не розумію, вона зробила мені знак: мовляв, почекай, я все поясню. І справді, наступного ранку від неї прийшов лист, який газета друкує в скорочено-му вигляді; не знаю, як цій дівчині вдалося відслати його.

Спершу я хотів показати листа матері — нехай знає, яким людям ми здаємо будинок. Але потім мені спало на думку, що лист, по-при всю його безглуздість, можливо, містить у собі якесь зерно правди, і тому мій прямий обов'язок — віднести його в поліцію. Однак я не зробив цього, бо не люблю інтриг, та й боявся виставити себе на посміх, коли б виявилося, що то був тільки жарт. Поміркувавши ще трохи, я врешті вирішив, що нічого поганого не станеться, коли я вислухаю дівчину, яка благає мене про допомогу. Звичайно, я не мав наміру втікати з нею, а тільки хотів взнати правду, щоб потім заявити в поліцію, якщо в цьому виникне необхідність. Я знову побачив її у вікні, і ми знаками домовилися про побачення о п'ятій годині ранку — вона сама призначила мені цю годину. Пізніше мені сказали: вона увійшла собі, що я збираюсь викрасти

її, хоч у мене й на думці не було такого божевільного наміру.

Наступного ранку я вийшов з дому на кілька хвилин раніше; я хотів трохи погуляти. Сонце вже зійшло, але на вулицях ще не було ані душі. Я відійшов од дому на двісті триста метрів. Треба було повернати назад. Я пішов не головною вулицею, а стежкою; хоча квартал розташований майже в центрі міста, але стежка нагадує про ті далекі часи, коли довкола цих двох рядів будинків були самі сади та городи. Повільно йдучи в напрямку свого дому, щоб прийти якраз у призначений час, я побачив двох священи-

на дівчину. На ній була довга, видно чужа, старомодна сукня з білим комірцем. Її оскляні очі повільно наповнилися слозами, але, як і досі, дивились суверо і вперто. Вважаючи ці слізи першою ознакою того, що вона полагіднішала, один із священиків заговорив до неї.

— Ріто, — сказав він, — будьте ласкаві, ходімо з нами, нас послав синьор єпіскоп...

Вона рвучко обернулася до нього: очі в неї стали круглі, заіскрилися, від усієї її постаті повіяло лютовою одержимістю.

— Коли вже цьому буде край?! — закричала вона. — Дайте мені спокій, нарешті, я хочу жити без вас, як мені забажається...

Почали збігатися сусіди. Ті, що не перелякались так, як ми, підбігли до жертви, але старий був уже мертвий. Як ти дізнаєшся з газетної вирізки, це був такий собі Джакомо, камердинер, якому мати дівчини доручила знайти її і відвести до монастиря. Інші кинулися до вбивці, котра спочатку намагалася чинити опір; на загальний подив, виявилося, що вона не мала при собі зброї. Пізніше з'ясувалося, що тільки-но вона вчинила злочин, як викинула пістолет через відчинене вікно в сад. Я помітив, що її тіло було якесь закляkle, і коли її поклали на ліжко, вона лежала нерухомо, як колода. Коли прибула поліція, щоб заарештувати її, вона, розплакавшись, скаржилась, що мати й інші люди загубили її, називала себе жертвою людського егоїзму і ненависті. Справа слухатиметься в **, бо в нашому місті немає суду присяжних.

Гадаю, на суд приде багато людей, окрім тих, що вимушенні будуть, як і я, зайняти місце на лаві свідків.

**, 5 жовтня 19 **.

Лист XXXVII.

Від дона Камілло Моліна, із собору **, донові Карло Рівелло.

Маю честь написати Вам, що я був присутній — як Ви мене й просили — на процесі у справі, до якої причетний і Ваш вихованець дон Паоло Конті. Дівчину привезли сюди на суд присяжних. Вирок буде оголошено тільки завтра, і тоді я напишу Вам ще одного листа. Можу тільки сказати Вам, що Вашого імені ні разу не згадали ні під час допиту свідків, ні в промовах судді і оборонця. Процес якийсь дивний і цікавий: всі кажуть, що ніколи не чули такої суперечливої справи. Я співчуваю судді, який буде виносити вирок; нелегке в нього завдання — факти, на які він спиратиметься, плутані й не мають між собою зв'язку, а вчинки обвинуваченої надто нерозсудливі.

ків, які обігнали мене. Ця пара видалася мені дивною о цій порі, і я мимоволі пішов швидше услід за ними. Майже одночасно ми вийшли з вулички, котра кінчается перед будинком вдови Дзордзі. Я здивувався, побачивши, що двері, біля яких мала відбутися наша зустріч, прочинені; як мені здалося, обидва священики зупинилися з тієї ж причини. В цю мить, порушивши ранкову тишу, в будинку пролунав постріл.

Перетнувши вулицю, ми вскочили в дім і кинулися сходами вгору. Перед розчиненими навстіж дверима стояла підстаркувата жінка і зазирала в кімнату, — я впінав у ній вдову Дзордзі. Відштовхнувши її, ми вбігли всередину: на підлозі лежав старий чоловік. Те, що я побачив потім, назавжди врізалося в мою пам'ять; я не забуду цього, поки житиму. Спершись спиною на підвіконня розчиненого вікна, стояла дівчина; її очі, суворі й непорушні — здавалось, вона навіть не помітила нашої появи — дивилися кудись угору і вбік; спершу я подумав, що вона косоока, та вона хворіла на значно страшнішу хворобу. Пасма рівного, чорного, зrudуватим вилиском волосся спадали на кругле обличчя. Якусь мить ми з жахом дивилися

Дівчину, яка при детальному розборі справи виявила такий розум, все-таки можна назвати божевільною. Всі передбачають, що вирок не буде відповідати вчиненому злочинові: їй дадуть щонайбільше п'ять шість років.

Причина такого м'якого вироку, очевидно, полягає в тому, що дівчина викликає до себе прихильність і співчуття, хоча, — якщо взяти до уваги зачитані на суді листи, — незрозуміло, чому це так. Ріта слухає процес із серйозним, навіть щирим виразом обличчя, якось надмірно стримано. Єдиний явний недолік у її поведінці (коли б не він, підсудна ще більше схилила б на свій бік суддів) — це те, що вона ніби витає десь в іншому світі і тримається так гордо, наче допит для неї — нічим не вправдане насильство.

Вчора після засідання я провідав її, вона ввічливо поставилась до мене, але її висловлювання були якісь чудні. Вона не відчуває докорів сумління, вважаючи, що завжди захищала свої законні права. Вона не вірить, що її покарують, ба навіть упевнена, що її відправдають і, тільки-но закінчиться процес, вона заживе вільним і щасливим життям, за яке стільки боролася. У неї якась дитяча віра в те, що хтось — неясно тільки хто: людина чи провидіння — відверне від неї будь-яке зло, і вона спокійно засинає, заколисувана своїми мріями.

У перший день виконувались звичайні формальності, зачитувались довжелезні Рітині листи до дона Паоло, дона Скарпа та інших осіб. Потім Ріта призналася, що то вона написала анонімний лист до єпископа **, в якому також розповідала про свою справу. Проте вона не вважає це проприною, бо в неї не було, мовляв, більш чесного й дійовішого засобу відвернути свою згубу. Після її запевнень, що кожен лист був цілком щирим, суддя наказав зачитати два листи, якими вона хотіла відсторочити візит невдахи дона Паоло й скористатися послугами юнака із сусіднього будинку для нової втечі. Ріта врешті визнала, що вона збрехала, але, мовляв, уперше і тільки тому, що була в розpacі. Та й ця брехня, додала вона, диктувалася справедливою потребою врятуватися.

— Хіба зацькованому звіреві, — різко спітала вона, — не дозволено шукати шляхів для втечі?

Під час сьогоднішнього засідання допитували свідків, чиї виступи — за винятком двох найзначніших — я згадую тут лише побіжно, бо вони нецікаві. Графіня Верді, наприклад, сказала, що вона не знала до останнього часу про те, що підсудна винна у смерті її сина. Колись вона відчувала до Ріти велику прихильність, та й тепер не просить кари за злочин, який стався досить давно — мож-

ливо, це по волі божій ніхто так довго не знав про вбивство, а на бога вона не зирається наріката. Допитували Дзайру, покоївку родини Пассі, яка зіграла таку некрасиву роль в цій історії. Потім виступали дон Скарпа, юний Мікеле Сакко, вдова Дзордзі та інші, котрі розповіли про вже відомі Вам події... Колишня настоятелька монастиря **, де має провадитися слідство, могла б дати важливі й цікаві свідчення, але вона виявилася обмеженою людиною. Вона засвідчила, що того ранку, коли до неї прийшли вкрай схвильовані мати й дочка, вона не змогла не зглянутися на благання врятувати дівчину від наслідків вчинку, що здався настоятельці ненавмисним. Минуло багато років, перш ніж вона дізналася, що Ріта віршила залишити монастир. Мати ж неодноразово погрожувала вчинити скандал, якщо дочка повернеться додому, і настоятелька злякалась, що і її саму вплутають у цю справу, коли довідаються про її поблажливість. Вона ніколи не погрожувала Ріті, не нав'язувала їй своєї волі, а лиш намагалась лагідно викласти причини, через які тій не слід втрачати найнадійнішого захисту для своєї душі і від світу і від неї самої. Найдивнішим, додала вона, було те, що Ріта ніколи відкрито не виявляла бажання піти з монастиря, а завжди відразу ж погоджувалася з її доказами.

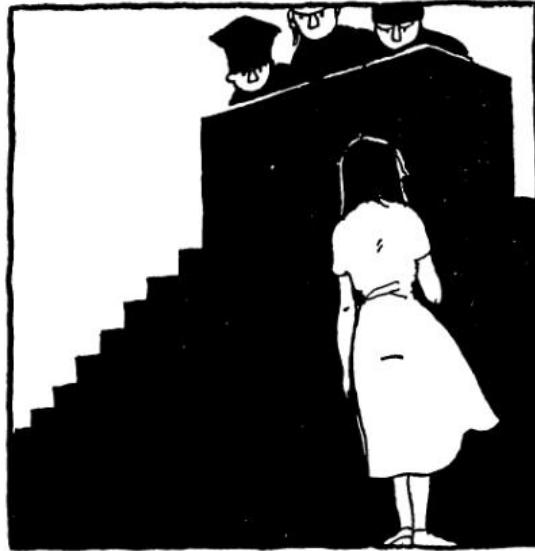
Та це свідчення втратило свою силу, бо встановлено, що свідок Джульєтта Новента допомагала Рітиній матері, чиї рішучі дії зустріли з боку настоятельки лише співчуття, небажання встрявати в скандал, страх заподіяти комусь зло, а пізніше нашкодити самій собі. Тому в залі запала напружена тиша, коли вийшла давати свідчення Еліза Пассі.

На відміну від більшості присутніх у залі, що піддались зайні поблажливості, я муши сказати Вам — тим самим відправдовуючи Ріту, — що слова матері були сповнені непримиренної зненависті до дочки.

— Моя дочка, — сказала вона, — завжди ставилась до мене вороже й жорстоко. Коли зла вдача штовхнула її на вбивство, я все ж віршила на свій риск мовчачи, з тією, правда, умовою, що її назавжди замкнуть у монастирі. Пізніше Ріта, без усякої на те причини, порушила нашу угоду, чинячи за моєю спиною найпідступніші інтриги. Я не могла залишатись байдужою з різних міркувань. Передусім, вчинки Ріти свідчили про те, що вона божевільна і що її треба ізолювати. Я сама дуже боялась її, та й, зрештою, справедливість вимагала, щоб за вбивство її тримали бодай у легкому ув'язненні — тобто в монастирі. А тепер ваша черга сказати, чи доводять справедливість моїх міркувань події, що сталися пізніше, особливо злочин, через який ми всі зібралися у цьому залі. Я виступала проти брудних Рітиних інтриг,

погрожуючи їй викриттям. Щоправда, я не задумувалась над тим, чи здійснила б свою погрозу, але Rita повинна була знати, що, втікаючи з монастиря, ризикує не менше, ніж тоді, коли зважилася на вбивство.

Відпустивши матір, суддя викликав Rita, яка підвелася спокійно і безтурботно, без властивої їй надмірної стриманості й погорди. Рівним голосом Rita захищала свої дії, вона заперечувала, що в ній брехлива й егоїстична вдача, бо це, мовляв, суперечить її прагненню жити простим, звичайним життям. Смерть Джуліано Верді сталася всупереч її волі; слуга вона вбила, справедливо опираючись підлій спробі знову нав'язати їй повне страждань життя. В день її втечі, роз-

повідала далі Rita, вона потай забігла додому, щоб іще раз пробудити любі її серцю спогади, перш ніж назавжди покинути рідну оселю. Тоді ж вона згадала про пістолет, що його камердинер Джакомо тримав у себе в шухляді. Ті спало на думку прихопити про всяк випадок зброю з собою. Ніхто цього не помітив; отак вона дісталася зброю, яку після пострілу викинула в сад через вікно.

— Як це сталося, — спитав суддя, — що у Вас зневідповідна з'явилася така огіда до монастиря? Перебуваючи там, Ви ж всіляко доводили своє бажання бути черницею?

— А може, — відповіла Rita, — я завжди відчувала саму тільки відразу й ніколи не мала серйозних намірів залишитися там? Згадуючи зараз про монастир, я бачу, що ніколи й не мислила замкнутися в ньому назавжди. Але така вже в мене вдача, що я ні над чим серйозно не замислююсь і часто пливу собі за течією життя.

— Чому ж тоді, — питав далі суддя, — ви стали на такий важкий і звивистий шлях? Хіба ви не бачили, що небезпека не була та-кою вже страшною, і коли б ви, відважившись на більшу ширість, звернулися до кого

треба, то повернулись би без особливих труднощів додому?

— Моя маті, — відповіла Rita, — залякувалася мене. Вона казала, що справа дуже серйозна і ніхто не повірить моїй версії про те, що Джуліано — жертва нещасливого випадку. Все це вона вважала брехнею. Крім того, я справді любила настоятельку і просто не могла відкрито перечити їй. Через це я вирішила за краще спонукати до дії більш впливових людей, а самій спокійно залишатися остоною із своїми почуваннями та хорошими спогадами про друзів. Я не знала, до яких наслідків призведуть мої листи, я тільки сподівалась, що все закінчиться для мене добре.

Прокурор у своєму виступі надавав величного значення листам, твердячи, що хоч Rita і писала їх без будь-яких злих замірів, але все одно яскраво показала в них темні нахили, властиві злочинцям.

Оборона намагалась відстояти свою точку зору, твердячи, що Rita душевно хвора і її треба помістити в психіатричну лікарню. На цьому слухання справи закінчилося. Ви питаете мою думку про молоду Пассі, і я Вам відверто викладаю її. Я вважаю, що Rita лише вдає із себе добру й слухняну, насправді ж це непокірна й цілком зіпсована особа. Вона належить до тих людей, які роблять, що їм заманеться, не задумуючись над наслідками. Виховати, чи бодай змінити її так само важко, як примусити рослину рости інакше.

Пробачте мені за такий побіжний виклад судового процесу, але вже пізня година, а я б хотів відіслати листа якомога швидше, щоб Ви одержали його завтра.

** , 22 листопада 19**.

Лист XXXVIII.

Від черниці Джульєтти Новента донові Джузеппе Скарпа.

Пишу Вам, щоб попросити вибачення за інший лист, що, можливо, теж став однією з причин нещастя, яке спіткало нас усіх, і очевидно, й Вас. Крім того, я відчуваю потребу відкрити Вам свою наболілу душу після суворого, невблаганного, немилосердного осуду всіх, хто оточує мене. Мені було б тяжко думати, що й Ви поділяєте їхню думку. Тепер я розплачуюсь за свою слабість і покірно чекаю кари, наближення якої відчуваю на протязі багатьох років. Але є обставини, що пом'якшують мою провину, і я прошу Вас вислухати мене; це не змінить моєї долі, проте Ви почуєте признання стражденної душі... Перш за все, присягаюся Вам, Rita ніколи не говорила мені відверто, що хоче піти з монастиря... Вона завжди

Лист XXXIX.

Від дона Паоло донові Карло Рівелло.

тврдила протилежне і щоразу, коли я розпитувала її, із сльозами на очах запевняла, що хоче лишитися біля мене. Так було і після першого її листа до Вас, і в дні розслідування, що провадилося за розпорядженням єпіскопа в монастирі, і під час її листування з доном Паоло... Коли її мати приходила до мене й розповідала про Рітіні інтриги, спрямовані на те, щоб вийти з монастиря, Ріта все заперечувала або казала, що піддалася перебіжному й несвідомому пориву. Її вчинки, про які я майже нічого не знала, і запевнення до того суперечили одне одному, що їй, певна річ, пощастило ввести мене в оману.

Але найтяжче мені переживати те, що мое поводження пояснюють зовсім невірними причинами. Можете собі уявити, що діялося зі мною того дня, коли мати цієї дівчини, яка була однією з моїх вихованок і котру я так любила, з'явилась до мене в кабінет і заявила, що Ріта вчинила тяжкий гріх, заплямувала себе страшим злочином і, якщо я відмовлюся взяти її назавжди в монастир, вона спровадить її до тюрми. Визнаю: я виявила легкодухість, але тільки заради Рітіного порятунку. Я була впевнена, що це не надовго, що мати знову полюбить її і забере в свій дім... Але весь цей час, до самого останнього дня, мати попереджала мене, що піде на все, аби тільки не випустити Ріту в світ... Я не могла погубити Ріту, її матір, себе, чернечу громаду, викликати скандал і дати поштовх небувалому в наших місцях духовному хитанню. Після того ранку я пережила кошмарні роки! І все більше впевнювалася у тому, що Ріта, з її неврівноваженою вдачею, щось та накоїла б, якби залишилася в світі. Тримати її в монастирі було милосердям до неї з моого боку... Що ж іще можу я сказати собі у виправдання? Я знаю: мені не вистачило відваги, я йшла назустріч скандалу й карі, а слід понад усе покладатися на бога. Але я любила дівчину, бажала врятувати її і не хотіла, щоб людським очам відкрилося зло... Бог велить не тільки бути святыми, а й допомагати тим, хто широко довіряється нам, особливо ж це стосується нас, бо ми — божі жінки. Я завжди дотримуюсь цього правила, живучи в нашому маленькому монастирі серед покірливих людей і звичайних подій. Та коли я спробувала застосувати його до цієї серйозної і невідкладної справи, то втратила розум... Я повинна була звернутися до інших людей, наприклад, до Вас... Пробачте мені за цей лист, але нині всі обвинувачують мене, вигадуючи жахливі небилиці. Нехай же здійсниться божа воля на те, щоб наші справедливі наміри ніколи не суперечили прагненню милосердя й християнської любові.

Монастир **, 1 грудня 19 **.

Думка про те, що, від'їжджаючи з **, я не сповістив Вас, не попрощався з Вами і не попросив вибачення, страшенно мучить мене, і мені від того ще важче думати про свої серйозніші гріхи. Я ще раз показав себе підлім боягузом. Відмовившись од Вашої люб'язної допомоги, яка могла врятувати мене, я вже не міг зважитися показатись Вам на очі. Я не насмілився прийти оплакувати свою згубу до людини, котра не тільки передбачала її, а й давала поради, як її уникнути. Сором і страх дедалі посилювалися, в міру того як я усвідомлював свій стан. Лише через це я не написав Вам жодного рядка. І тільки зараз я здатний зробити це, бо вже почав трохи заспокоюватися; ще далеко, звичайно, до душевного спокою, але нині я можу тверезіше дивитися на себе самого.

Пишучи цього холодного листа, я уявляю собі, як би я зараз плакав і ридав біля Ваших ніг і сповідався б у душевних муках. Але для чого так бідкатися перед Вами? Може, краще попросити, щоб Ви допомогли мені розібратися в моїх тривожних і плутаних думках? Наші міркування завжди розгортаються перед невидимим свідком — самим богом. Але в розпалі внутрішньої суперечки він виступає в образі людини, і цю людину ми завжди шануємо в житті як свого учителя. Я вже багато наговорив Вам про свою душу, Вам же лишається тільки погоджуватись або не погоджуватись зі мною. Я не міг знайти достойнішого судді.

Коли я згадую ті дні, мене понад усе жає самовпевнене почуття величі, яке було у мене тоді, хоч я і усвідомлював свою провину. Тепер я бачу, що моральний занепад завжди поєднується в нас з ілюзією величі. Ця ілюзія з'являлася в мені через грішне небажання зазирнути собі в душу. Мене й послушницю зближала однакова вдача, за яку я нещадно засуджував себе, а це ще більше розбурхувало мої переживання.

Визнавши свій гріх, я повинен був плакати гіркими сльозами каяття, бо вчинив велике зло сам і спонукав до зла інших. Отож, я маю потребу полішити свої міркування на Ваш розсуд. Але висловлюючи це своє бажання, я ніяк не можу позбутися решток своєї погорди: в голову лізуть ясні, але неприємні слова. Хочу призватись Вам, що я іноді питую себе, чи оцей мій порок, схожий на всохлу гілку на квітучому дереві, не походить від справедливого сприймання життя, бо сьогодні, заглядаючи в свою душу, я

можу черпати добро з тих самих джерел, з яких черпав і зло, котре привело мене до такої ганьби. Може, це й правда, що католицька віра породжує зло в деяких менш стійких душах саме через її прагнення до високої мети, яке в сильних душах стає причиною перемоги.

Ця віра намагається проникнути в оту темну, туманну сферу людської душі, де сплелися почуття і пристрасті, з метою внести в неї рівновагу, принципи, закони, втіху та милосердя. Вона не хоче вбивати те, що живе в нас, а підтримує, оздоровляє і робить святим. Отак вона вчить нас складній дипломатії, яку лише дурень може назвати роздвоєнням душі, єдиної душі, яку кожен з нас повинен виявляти в милосерді. Через неї ми ненавидимо безбожну абсолютну ясність, не любимо безсоромно оголятися перед самими собою, завдяки їй лікуємо пороки й перетворюємо їх у чесноти: хтівість — у шлюбне життя, лінівість — у твердість вдачі, пиху — у самозречення і кожен удар серця — в порив до вічного життя.

Звичка змішувати прагнення до святості з кожним поруходом нашого єства є, можливо, причиною найбільшого чуда, породженого нашою вірою: наші почування стають раптом вічними, їх не можна ні розвіяти, ні забути; і в міру того, як життя посувается вперед, ми поволі замикаємося у ніжному абсолютному світі, котрий ще не є потойбічним, але вже має всі ознаки останнього. Боми звикли дивитися на дружбу, кохання, людей і любі нам речі з погляду іншого життя; живучи, ми вже починаємо вмирати, і смерть прийде до кожного в свій час без передження. Завдяки цьому найслабші іноді знаходять порятунок, і це сталося також зі мною: задумуючи втечу, я вже передбачав, як позбавлюся всіх почуттів, усіх спогадів минулого, чого я не міг позбутись, живучи й далі в **. Близькі й живі, померлі й далекі, знайомі і майже незнайомі люди, а також місця, речі, меблі моєї келії, коридор, площа перед собором, все це заявляло про своє вічне право на мене лиш через те, що якусь мить я любив його; взяте разом, воно поставало в особливому світлі моєї любові, в перспективі вічності і не відпускало мене. Однак, хоча розум настирливо спонукає до втечі, серце все одно міцно тримається за цей безсмертний світ і щоразу зупиняє нас, коли ми збираємося піддатися свідомим пориванням. Отже, нашій вірі властива велична розбіжність між серцем і розумом, яка часом дає порятунок. Ось наслідки роздумів, пронизаних докорами сумління й тривогами, що їх я намагався викласти Вам, сподіваючись на Вашу пораду.

Монастир **, Сіцілія, 15 грудня 19 **.

Лист XL.

Від Ріти матері.

Тебе, мабуть, повідомили, що суд відхилив мое прохання і не зменшив терміну покарання. Минуло вже вісім днів відтоді, як я одержала цю погану звістку, але тільки сьогодні я здійснюю своє рішення написати тобі. Я хотіла, щоб цей лист спершу визрів у мене в підвідомості і щоб у моїй душі вгамувалося почуття обурення проти такого жорсткого вироку. Зараз я спокійна і байдужа; мене вже не хвилює, що доведеться кілька років пробути в тюрмі. Проте і досі мучить інша думка, що нині ти цілком задоволена: мене забрали від тебе і, можливо, назавжди. І все ж я мушу написати тобі, особливо для того, щоб сказати, що я без краплі зневисті згадую ту, яка вчинила мені зло. Благаю тебе: не сердсься за ці слова — я не хочу тебе принизити ними. Вони йдуть з глибин моєї душі, котра прагне покласти край будь-якій ворожнечі між нами.

Той краєвид, що його я бачила лише одну мить, і який постає тепер в моїй уяві, теж наштовхує мене на ці думки. Відколи мене привели сюди, після відмови в помилуванні, я весь час прохала дати мені змогу подивитися на тутешній край, де я маю пробути кілька років; я б відчувала в душі порожнечу, якби не глянула на нього. Вчора капелан завів мене на якусь хвильку до своєї кімнати, звідки перед моїми очима, невдовзі після заходу сонця, відкрилась укрита снігом рівнина. Ряди тополь ділили поле на незліченне число коридорів, затягнених синуватим туманом; від усього краю віяло домашнім теплом і безмежною лагідністю. Я подумала тоді, що народилась не для боротьби, і порівняла себе з однією із сніжинок, які, виринаючи з туману, падали й танули десь на лузі.

Я хочу помиритися з тобою, бо піддаюсь душевній потребі, що виникла не сьогодні. Я завжди любила тебе. Мені згадується час, коли я, далека від егоїзму й ненависті, сповнена любові, дивилася на тебе. Дорогі серцю спогади виринали з пам'яті навіть тоді, коли мені довелось боротися з тобою; я пестила тебе в думці, і до моєї відрази приєднувались докори сумління й сумніви. Так буває, коли ми згадуємо померлих. Який зараз сенс боротися з тобою? Що я виграю від цього особисто? Нині я зберігаю тільки цей дорогий спогад, який став частиною моого життя, і в мене таке враження, ніби ти вже давно померла. Двадцять років тому по дому розходився запах кухні, цей запах, підносячись сходами, змішувався з ароматом

парфумів, що поширювався з твоєї кімнати. Він і досі лишається запахом мого минулого.

Тобі вже відомо, що, покинувши монастир, я потай забігала в нашу стару оселю. Але ця хвилинна насолода від споглядання любих місць була отруена тривогою втечі. Тепер це хвилювання відроджується без тривог, і я знову бачу сизий туман у долинці та вишню, що кидала на землю ледь помітну тінь. Уявляю навіть, як ти спиш у своїй кімнаті. І чому ми й досі не порозумілися? Для чого ми чинили поперемінно одна одній зло? Хай буде проклята любов, якщо вона не дає людям порозумітися на основі спільноти почувань!

Повторюю: я тебе завжди любила, і тоді, коли була ще малою. Мені пригадується один випадок, про який ти, напевне, не знаєш. Це трапилося якось узимку під вечір. Щойно перестав іти сніг. Я вийшла в садок, спостерігаючи з подивом, як за мною на чистому снігу з'являються сліди. Я не відчуваала навіть холоду, таким усе було близьким і рідним; башточка вилискувалася цегляними боками, з вікна, що відчинилося на мить, долину голоси. Я сперлася на поручні й нараз відскочила: дотик до мокрого й холодного заліза, наче струмом, пронизав усе тіло, але трохи згодом я знову сперлася на балюстраду, ніби шукаючи насолоди в неприємному відчутті. Рівнина під мною була вкрита снігом, легкі, мов піна, ряди тутових дерев, здавалось, оповило фосфоросcentne сяєво. Безкрай повітряний простір знов наповнився сніжинками. Вони спускалися вниз, часом завихрюючись, і всередині вихору мені вдавалося розгледіти проміжки спокійного повітря, де сніжинки осідали надзвичайно повільно. Я стежила, як вони опускались усе нижче й нижче, до самої землі, звідки, назустріч новим сніжинкам, почав здійматися туман, що незабаром огорнув і мене. Тоді я повернулася в будинок, піднялася сходами й підійшла до дверей твоєї спальні. Вони були прочинені: ти стояла перед дзеркалом і надягала рожеву сукню, розгладжуючи складки і поправляючи пишні рукава, схожі на обвислі крила птиці. Мабуть, ти залишилась незадоволена своїм виглядом, бо повернулась боком і підняла руку з обвислим крилом, потім опустила її і розчаровано подивилася на себе. Ти постала перед мною ніби в граціозному танці, твоє обличчя ніжно сяяло на тлі велетенської рожевої квітки.

Ця мить і досі живе в моєму серці разом із тисячами інших, які час від часу виринають в пам'яті. Для чого ми намагалися чинити зло одна одній, коли між нами була така тривала потаємна любов? Іноді я думаю, що вже більше не буде нагоди любити тебе і страждаю від жалю й розлуки. Інко-

ли мені здається, що всі недавні події сталися дуже вчасно. Зараз я знаю свої вади й хочу попросити вибачення навіть у тебе. Я відчуваю до того сталої й глибоке задоволення від свого нового життя, що не хочу, щоб мене турбували, не бажаю жити в інших умовах. Можливо, через це мені й подобається тюрма, яка зрідка освітлюється сяєвом ранкової зорі. Втративши потребу боротися, я можу тепер жити в квітучому садку своєї душі, куди мене нестримно тягне, як до мого справжнього ества. Я створена тільки для любові, моєю найзаповітнішою мрією було мати навколо себе тільки друзів, щоб мирно радіти з ними спільному щастю. Часом я питаю себе, чому мое життя пройшло не так, як мені мріялося. Може статись, що в майбутньому моя надія на мир між нами не спровадиться і ти ніколи більше не відчуватимеш приязni до мене; тому я нині вирішила висловити тобі свої почування; мене гнітить те, що ти вважаєш мене зовсім іншою, ніж я є насправді, і я хочу, щоб ти, нарешті, зрозуміла, що моя душа не груба, а ніжна, сповнена любов'ю, а не зневідністю, квітучий сад, а не пустеля. Коли б ти зрозуміла її раніше, то теж полюбила б мене.

Тюрма **, 2 січня 19 **.

Лист XLII.

Від дона Карло Рівелло донові Камілло Моліна.

Після всіх зусиль, яких Ви доклали на процесі задля Ріти Пассі; Вам, очевидно, буде цікаво знати, що мені вдалося переконати матір провідати доночку в тюрмі ** й помиритися з нею. Не так легко було підступитися до синьйори Елізи, яка нікого не приймала і на протязі кількох років не хотіла бачити сторонніх людей у своєму домі; навіть слуги здивувалися моєму успіхові, бо всі місцеві священики зазнавали невдачі. По волі господи мій візит випав якраз на той час, коли вона одержала листа від Ріти, котрий схвилював синьйору Пассі і допоміг мені переконати її. Я супроводив її під час відвідин і хоч тримався остроронь, можу сказати Вам, що Ріта нетерпляче чекала матір і прийняла її щиро й радісно. Вона довго обнімала її і багато разів повторювала, тримаючи матір за руку: «Ти все-таки зрозуміла, що я люблю тебе!»

Ця зустріч, що так поліпшила настрій у дочки, тільки посилила страждання матері. Коли вона повернулась додому, в неї ще сильніше почали виявлятися дивацтва, які розвинулися за останні роки. Мені розповідали, що вона страшенно боїться старості, що її муки скидаються на справжнє фізичне

захворювання. Проте мене дивувала одна незрозуміла суперечність: одягалась вона недбало, сивіла, і нічим не приховувала ознак старості. Побачення з дочкою прискорило її передчасне старіння, яке вона сприймала так розплачливо і так інертно. Вона рідко вставала з ліжка, або підводилася лише для того, щоб мовчки перейти на диван і зіщулитись на ньому, майже не слухала своїх співрозмовників, і коли я намагався підбадьорити її, мені здавалось, вона нічого не чує. Якщо вона відповідала, то тільки бідкалася: оплакувала свій похилий вік, марно загублене життя, скаржилася на ворожість до неї долі. А вчора, розповідають, вона раптом схопилася з постелі й роздягнена вибігла в сад; дивлячись кудись униз, вона кричала «Pito! Pito!», ніби хотіла викликати її з долини. Дзайра, покоївка синьори Елізи, котра вибігла слідом за нею з халатом, побачила, як та раптом похитнулася й упала непритомна. Синьора Еліза швидко прийшла до пам'яті, але і досі не може позбутися небувалого стану інертності: не говорить, відмовляється вістати з постелі, нікого не слухає, зморщивши чоло, тільки озирається довкола повними сліз очима. Лікар каже, що це останній і вирішальний ступінь хвороби, яка розвивалась у ній на протязі багатьох років.

Я дуже стривожений і не знаю, що й думати. Спершу я навіть жалкував, що так нерозважливо умовив матір побачитися з дочкою, але сумління в мене чисте. Звичайно, в глибині моєї душі і досі залишається гіркота. Бог усугубляє перешкоди між людьми, щоб вони жили в щасті й любові, та часом сліпий і божевільний егоїзм втягує їх у непотрібну й безпричинну трагедію.

Парафія **, 20 січня 19 **.

Лист XLII.

Від отця Себастьяно Дзотті, капелана тюрми **, донові Камілло Моліна.

У відповідь на Ваш останній лист сповіщаю сумну новину. Ріта померла сьогодні вранці від запалення легенів (цього року була дуже холодна зима), відбувши майже рік по-

карання. Ще вчора вона питала мене про Вас. Відтоді, як Ви захищали її на процесі, вона хотіла чути тільки Ваші поради і завоювати Вашу повагу до себе, щодня прохаючи мене написати Вам і запевнити Вас, що її душа змінилася на краще. Після відвідин матері вона й справді помітно змінилася. Ріта знайшла задоволення; померла вона спокійно. Ні тюрма, ні хвороба не змінили її зовні, вона була квітуча на вигляд і здавалася цілком здорововою—гарячковий рум'янець тільки посилював це враження.

Я знаю, як близько прийняли Ви до серця її моральний стан, але про нього я майже нічого не можу Вам сказати. Як в'язень вона поводилася зразково. Після деякого періоду меланхолійних роздумів, коли вгамувалася буря її почуттів, вона впала в стан байдужості, спокійний і незлобивий. Зранку й до вечора вона сиділа замислена, часто всміхаючись сама до себе. Вона радо, з усмішкою зустрічала мене. Але придивившись до неї уважніше, я спостеріг, що вона і досі не заспокоїлась. Вона не жалкувала, що стала причиною стількох нещасть. Її неспокій породжувався страхом, що Ви, я і всі інші вважаємо її черствою й невдячною і не зрозуміємо ніколи її великої доброти. Думка про те, що її можуть осудити за зло вдачу, викликала в ній обурення від несправедливості, хоч, правда, вона не виявляла надмірного хвилювання чи мук з приводу цього. Вже перед самою смертю, із затуманеними очима й напівзакляклім тілом, вона прошепотіла мені:

— Сподіваюсь, що господь зрозуміє мене.

Зарах я можу сказати Вам, що Ріта виявилась такою, як я і гадав. Вона цілком підтвердила думку, яку Ви висловили про неї. Її смерть сповнює мене великим жалем ще й тому, що я, правду кажучи, не зміг виправити в ній найгірших вад. Після довгих роздумів я прийшов до висновку, що Ріта не була добра, хоча і викликала прихильність до себе. Тому ми й скажемо з особливою скорботою: хай же бог змилосердиться над нею!

Тюрма **, 16 грудня 19 **.

З італійської переклав
Петро СОКОЛОВСЬКИЙ